

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMCİLİĞİ ÇERÇEVESİNDE
MODERN ÖĞRETİM İLKE VE KURAMLARININ DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE ÖZTÜRK

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ HASAN UÇAR

AKSARAY 2019

TC.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMCİLİĞİ ÇERÇEVESİNDE
MODERN ÖĞRETİM İLKE VE KURAMLARININ DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE ÖZTÜRK

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ HASAN UÇAR

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: SÜMEYYE

Soyadı: ÖZTÜRK

Bölümü: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

İmza:

Teslim tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMCİLİĞİ ÇERÇEVESİNDE
MODERN ÖĞRETİM İLKE VE KURAMLARININ DEĞERLENDİRMESİ

İngilizce Adı: EVALUATION OF MODERN PRINCIPLES AND THEORIES WITHIN
THE FRAMEWORK OF THE PROPHET MOHAMMED'S EDUCATION

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Sümeyye Öztürk

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Sümeyye Öztürk tarafından hazırlanan "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Eğitimsel Çerçevesinde Modern Öğretim İlke ve Kuramlarının Değerlendirmesi" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üy. Hasan UÇAR
Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üy. Murat AKKUŞ
Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üy. Sümeyra BİLECİK
Din Bilimleri, Selçuk Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 21. /05/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 11/07/2019..... tarih ve 2019/25-17... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sümeyye ÖZTÜRK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi esnasında bilgi ve tecrübelerini esirgemeyip, yoğun çalışmalarına rağmen bana vakit ayıran değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hasan Uçar’a, çalışmamın başından sonuna kadar en büyük destekçim ve motivasyon kaynağım olan anneme ve babama şükranlarımı arz ederim.

Sümeyye ÖZTÜRK

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMCİLİĞİ ÇERÇEVESİNDE
MODERN ÖĞRETİM İLKE VE KURAMLARININ
DEĞERLENDİRMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Sümeyye Öztürk, Aksaray 2019

ÖZET

Öğrenme-öğretme etkileşiminin iyileştirilmesi hususunda, geçmişte olduğu gibi günümüzde de pek çok çalışma yapılmakta, öneriler ve tezler sunulmaktadır. Bu etkileşimin öğretim sürecindeki önemi yadsınamaz. Özellikle son dönem eğitim otoriteleri tarafından öğretim sürecinin iyileştirilmesi adına ortaya atılan kuramların çokluğu, meselenin ehemmiyetine işaret etmektedir. Bilhassa 20. yüzyılda yoğunluk gösteren söz konusu çalışmalara bağlı olarak eğitimde kat edilen mesafe gözle görülür niteliktedir. Fakat bütün bu gelişmelerin yanı sıra göz ardı edilmemesi gereken bir hakikat daha vardır. O da iyileştirme gayretleri sebebiyle dile getirilen pek çok önerinin, asırlar öncesinden uygulayıcısı olduğunu bildiğimiz, eğitimde zirve şahsiyet Hz. Peygamberin eğitimciliğidir.

Eğitimin bir adım daha ileriye götürülmesi için yüzyıllardır verilen uğraşlarda zaman zaman ilahi bir bakış açısının yoksunluğu hissedilmektedir. İnsan fıtratının gerektiği gibi tanınmaması, sadece müspet bilimlerin verileriyle hareket edilmesi ve eğitimde zirveyi yakalamış bir şahsiyet olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in eğitimciliğine gereken önemin verilmemesi, kuram tatbikçilerini zaman zaman yanılgıya ve başarısızlığa sevk etmiştir.

Çalışma, iki ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş kısmında, sıkça kullanılacak olan eğitim terimlerine yer verilirken, birinci bölümde kuramcılar nezdinde kabul gören ortak öğretim ilkeleri, Hz. Peygamber'in eğitim ilkeleri ile mezc edilmiş bir halde ele alınmıştır. Son bölümde ise Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in eğitim anlayışı çerçevesinde modern öğretim kuramlarına dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu noktada değerlendirme kriterlerini Kur'an-ı Kerim'in eğitim anlayışı belirlemektedir. Yüce Allah'ın tedrisatından

geçerek adeta Kur'an'ın mücessem hali olan Hz. Peygamber (s.a.v.) eşsiz bir eğitimci sıfatıyla çalışmanın omurgasını oluşturmaktadır.

Bilim Kodu: 60402

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Eğitim, Modern, İlke, Kuram

Sayfa Adedi: 116

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hasan Uçar

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

EVALUATION OF MODERN PRINCIPLES AND THEORIES
WITHIN THE FRAMEWORK OF THE PROPHET
MOHAMMED’S EDUCATION

(Master Thesis)

Sümeyye Öztürk, Aksaray 2019

ABSTRACT

Today, there have been many studies about the improvement of the learning-teaching interaction as in the past. Some suggestions and theses have been offered concerning this matter. It can not be denied the importance of this interaction in the process of teaching. Especially the number of the theories that have been put forward by the education authorities in recent years; shows the importance of the issue clearly. From the studies particularly emphasized in 20th century, it is apparent that there have been noteworthy results and achievements in education process. However there is of course one more truth that we can not deny besides all these achievements and developments. It is all the education perspective of our Prophet (Hz. Mohammed) who is a peak personage in education known as the practitioner of the recommendations many centuries before.

As a result, that the efforts for centuries taking the education step further fail to satisfy the expectations, anyway stems from deprivation of divine perspective. For instance; not knowing the human nutrient properly, acting only with the data of the proprietary sciences and ignoring the educational approach of Mohammed, the prophet (s.a.v.) as a person catching the summit on education, sometimes lead the theory practitioners to the failure and wrong ways.

Our study has been carried out under two main topics. In the introduction part; while educational terms mostly used are mentioned; in the first part common teaching principles accepted by theorists have been carried out with the mixture of our prophet’s the way of educational principles. In the last part; there have been some evaluations related with modern teaching theories within the framework of the prophet Mohammed’s education and

our Holly Book, Quran. At this point, the educational approach of our Holly Book “Quran” determines our evaluation criteria. And of course our prophet Mohammed constitutes the backbone of the study with the role of awesome teacher and shaped the concrete example of Quran.

Science Code: 60402

Key Words: The Prophet, Education, Modern, Principle, Theori

Page Number: 116

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Hasan UÇAR

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	ii
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Amacı	1
2. Araştırmanın Metodu	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	2
I. BÖLÜM	4
HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMCİLİĞİ.....	4
1. Temel Kavramlar	4
1.1. Öğrenme	4
1.2. Öğretme.....	6
1.3. Öğretim	6
1.4. Eğitim	7
2. Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)	8
2.1. Kur'an-ı Kerim'de Bir Muallim Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.).....	8
2.2. Hz. Muhammed'in Muallim Olduğuna İşaret Eden Hadis-i Şerifler	12
2.3. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Bir Eğitimci Olarak Yetiştirilmesi.....	13
3. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Eğitiminde Modern Öğretim İlkelerinin Yeri	15
3.1. Amaca Dönüklük İlkesi	15
3.2. Açıklık (Ayanilik) İlkesi.....	18
3.3. Aktivite (Etkin Katılım) İlkesi	19
3.4. Seviyeye Uygunluk (Öğrenciye Görelik) ve Bireysellik İlkesi.....	22
3.5. Tedricilik (Aşamalılık) İlkesi	27
3.5.1. Basitten Karmaşığa/Kolaydan Zora İlkesi.....	28
3.5.2. Somuttan Soyuta	30

3.5.3. Bilinenden Bilinmeyene İlkesi	33
3.5.4. Yakından Uzağa İlkesi.....	35
3.6. Ekonomiklik İlkesi.....	36
II. BÖLÜM.....	38
HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMİNDE MODERN ÖĞRETİM KURAMLARININ YERİ	38
1. Davranışçı Kuramlar	39
1.1. Klasik Koşullanma	39
1.2. Edimsel (Operant) Koşullanma	46
2. Sosyal-Bilişsel Öğrenme Kuramı.....	54
3. Bilişsel Öğrenme Kuramı	63
3.1. Gestalt Kuramı	64
3.2. Bilgiyi İşleme Kuramı.....	66
3.2.1.Takrir (Anlatım) Metodu	68
3.2.2. Soru-Cevap Metodu.....	72
3.2.3. Tartışma Metodu	76
3.2.4. Örnek Olay İncelemesi Metodu	81
3.2.5. Gözlem Metodu	85
3.2.6. Gösteri (Demonstrasyon) Metodu.....	87
4. Öğrenmede Yeni Yaklaşımlar.....	87
4.1. Yapılandırmacı Yaklaşım	89
4.2. Çoklu Zekâ Kuramı	92
4.2.1. Hz. Peygamber'in Mantıksal/Matematiksel Zekâya Hitap Eden Uygulamaları	94
4.2.2. Hz. Peygamber'in Sözel/Dilsel Zekâya Hitap Eden Uygulamaları	96
4.2.3. Hz. Peygamber'in Görsel/Uzamsal Zekâya Hitap Eden Uygulamaları	98
4.2.4. Hz. Peygamber'in Bedensel/Kinestetik Zekâya Hitap Eden Uygulamaları.....	100
4.2.5. Hz. Peygamber'in Müzikal Zekâya Hitap Eden Uygulamaları	101
4.2.6. Hz. Peygamber'in Sosyal Zekâya Hitap Eden Uygulamaları	103
4.2.7. Hz. Peygamber'in İçe Dönük/Özsel Zekâya Hitap Eden Uygulamaları.....	104
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-selâm
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agmd.	Adı geçen madde
b.	İbn (oğlu)
bkz.	Bakınız
c.c.	Celle celâlühü
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H. No.	Hadis numarası
H.z.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
M.Ö.	Milattan önce
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radıyallahü anhü / anhâ
s.	Sayfa numarası
s.a.v.	Sallallahü aleyhi ve sellem
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
T.D.V	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
ty.	Tarih yok
vb.	Ve benzerleri
vd.	Ve diğerleri
yy.	Yer yok

GİRİŞ

Ortak yaşantılara sahip olmaları münasebetiyle insanda, yeni bilgiler edinme ihtiyacı ve eğilimi vardır. Sosyal bir varlık olan insanın, toplum ile iletişim ve etkileşim içerisinde olması pek tabidir. Öğretmen, öğrenci, içerik ve öğretim yöntemleri dörtlüsünün oluşturduğu eğitim süreci de iletişime dayalı bir süreçtir.¹ Eğitimde başarıya ulaşmak, öğretmen ve öğrencinin sağlıklı bir şekilde iletişim kurmasına bağlıdır. Bu nedenledir ki eğitimcilerin üzerinde yoğunlaştıkları temel mesele, öğretmen-öğrenci münasebetleri olmuştur. Bu çalışmanın konusunu da batılı eğitimcilerin 20. yüzyılda öğretim sürecini iyileştirme bağlamında yaptıkları çalışmalar ile Hz. Peygamber'in eğitim anlayışı oluşturmaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Eğitimcilerin uzun soluklu çalışmaları neticesinde kusursuz bir öğretim süreci için bir takım öğretim ilkeleri belirlenmiştir. Bununla birlikte “Öğretim süreci nasıl olmalıdır?” sorusuna cevaben farklı kuramlar ortaya atılmıştır. Bu çalışma, Asr-ı Saadet toplumunun inşası ile eğitimde otorite ve zirve olduğunu ispatlamış olan Hz. Peygamber'in eşsiz eğitimciliği çerçevesinde modern öğretim ilke ve kuramlarına dair bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Söz konusu kuramlar, önemli ölçüde günümüz eğitime katkı sağlamaktadır. Batılı eğitimcilerin, birbirlerinin çalışmalarını revize ederek mesafe kat ettikleri ve bu nedenle ciddi bir emek ve enerji sarf ettikleri görülmektedir. Bu çalışmadaki amaç ise eğitim adına sunulan önerilerin pek çoğunun asırlar öncesinden zaten bir uygulayıcısı olduğunu örneklendirmek ve bu bağlamda Hz. Peygamber'in eğitimciliğinin önemini bir kez daha hatırlatmaktır.

¹ Leyla Küçükahmet, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Nobel Yayınevi, Ankara 2001, s. 23-24.

2. Araştırmanın Metodu

Bu araştırma giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın metodolojisi hakkında bilgi verilmiş olup araştırmanın amacı, metodu ve kaynaklarını içeren başlıklar ele alınmıştır.

Birinci bölüm, üç ana başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle araştırmanın konusu itibariyle gerekli görülen öğrenme, öğretme, öğretim ve eğitim gibi temel kavramların tanımlarına yer verilmiştir. İkinci başlıkta Hz. Peygamber'in bir eğitimci olarak vazifelendirilmesine ilişkin Kur'an ayetlerine ve hadisi şeriflere yer verilirken son başlığın içeriği Hz. Peygamber'in eğitim ilkeleri olarak belirlenmiştir. Günümüz eğitiminde genel kabul gören amaca dönüklük, açıklık, aktivite, bireysellik, tedricilik ve ekonomiklik ilkeleri çerçevesinde ele alınan bu başlık ile söz konusu ilkelerin Hz. Peygamber'in eğitimindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise davranışçı, sosyal-bilişsel ve bilişsel öğrenme kuramları ile öğrenmede yeni yaklaşımlar başlıklarıyla ele alınmış olan modern öğretim kuramları, İslam eğitimi anlayışı bağlamında değerlendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında karşılaştığımız eğitim esasları ile bahsi geçen kuramların örtüşen yönleri belirtilmiş, tespit edilen noksanlıklara değinilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise genel itibariyle elde edilen neticelere yer verilmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırma esnasında kullanılan kaynakları iki kategoride ele almak doğru olacaktır. Eğitim kitapları ile tefsir, hadis ve İslam tarihi gibi Hz. Peygamber'in eğitimciliği yönüne temas eden kaynaklardır.

Eğitim bilimleri araştırmaları için günümüzde otorite kabul edilmiş ve formasyon eğitimi için kullanılan belli başlı kaynaklardan faydalanılmıştır. Hz. Peygamber'in eğitim anlayışını örneklendirebilmek için ise sık sık hadis kaynaklarına müracaat edilmiştir. Hadislerin tamamı "Kütüb-i Tis'a" olarak bilinen sahih hadis kaynaklarından seçilmiştir. İslam eğitimi anlayışını tam anlamıyla yansıtabilmek adına zaman zaman Kur'an-ı Kerim ayetlerine başvurulmuş olup gerekli açıklamalar için tefsir çalışmalarından yararlanılmıştır.

Abdülfettâh Ebu Gudde'nin *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Öğretim Metotları* isimli eseri ile Abdullah Özbek'in *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* isimli eseri, bu çalışmaya yön veren önemli kaynaklardır. Bilhassa Hz. Peygamber'in eğitim

ilkelerini ele alan bu alışmalar, Efendimizin eğitimine dair örnekleri çeşitlendirme noktasında destek sağlamıştır. Ayrıca araştırmanın başlıkları bağlamında ele alınan müstakil eserlerden ve yapılmış farklı akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

I. BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMCİLİĞİ

1. Temel Kavramlar

Eğitimcilerin çalışmalarının ana temasını oluşturan öğrenme, öğretme, öğretim ve eğitim gibi belli başlı kavramlar vardır. Bu alandaki bilgin kişiler, sosyal çevre ve düşünce yapılarına bağlı olarak söz konusu kavramlar karşısında farklı yaklaşımlar sergilemişler ve muhtelif tanımlarla karşımıza çıkmışlardır.

1.1. Öğrenme

“Öğrenme” kavramının tanımı hususunda psikologlar arasında fikir birliği yoktur. Bunun temel sebebi ise farklı öğrenme kuramlarının benimsenmesi ve benimsenen doğrultuda tanımlamaya gidilmesidir. Bu tanımlar tam anlamıyla “öğrenme” olgusunu ortaya koyamasa da her birinin, ideal tanımda yer alması gereken önemli bir nokta üzerinde yoğunlaştığı görülebilir.

Davranışçı kuramın öncüleri Pavlov, Locke, Thorndike, Skinner, Hull vd. öğrenmenin, uyarıcı ile tepki arasındaki bir bağdan ibaret olduğunu savunurken; bilişsel öğrenme kuramcıları (Max Wertheimer, W. Köhler, K. Koffka, Ausubel) öğrenmenin sadece uyarıcı-tepki bağıntısı ile açıklanamayacağını, öğrenmenin zekâ ürünü olduğunu ve bir takım zihinsel faaliyetlerin de öğretim sürecine dahil edildiğini savunurlar. N. E. Miller, J. Dollard, Piaget, A. Bandura gibi sosyal öğrenme kuramcılarına göre öğrenme, gözlemlenebilir davranış model alma yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle toplumun kültürel yapısı önemlidir. Bilgi-işlem kuramına göre (Allen Nevel, Herbert E. Simon, Gagne ve Briggs) öğrenme, bilgisayarlardaki

bilgiyi işleme sürecine benzemektedir. Bilgi-işlem süreci; girdiler, işlemler, çıktılar ve dönütten oluşur.²

Kuramlar bazında yapılan tanımlardan hareketle genel olarak şunlar söylenebilir: Davranışçı kuram temsilcileri, öğrenmede etkili olan dış etkenleri (uyarıcı ve davranım) ön plana çıkarırken; sosyal-bilişsel öğrenme kuramcıları, öğrenmede toplumun ve kültürel yapının ehemmiyetine dikkat çekmişlerdir. Bilişselciler ise öğrenmede algılama, anlama, kavrama gibi zihinsel faaliyetlerden oluşan iç etkenler üzerinde durmuşlardır.³

Günümüz psikologları ise daha geniş bir perspektif ile “Öğrenme, tekrar ya da yaşantı yoluyla organizmanın davranışlarında meydana gelen oldukça kalıcı/sürekli değişikliklerdir.”⁴ şeklinde bir tanım yapmışlardır.

Bir kişinin öğrendiğini söyleyebilmek için davranışlarında değişiklik olması; bu değişikliğin yaşantı yoluyla ve nispeten sürekli olması; alkol, ilaç, uyuşturucu, hastalık gibi nedenlerle geçici olarak ortaya çıkmamış olması icap eder. Davranıştaki değişimin nispeten sürekli olmasından kastedilen ise şudur: Öğrenilen şey belli bir süre sonra unutulabilir veya yerine yeni öğrenimler kazanılabilir. Bu sebeple öğrenme tam anlamıyla sürekli olmayabilir.⁵

Öğrenmeyi etkileyen pek çok faktör vardır. Olgunlaşma düzeyi, hazır bulunuşluk, çevre, çevre ile etkileşim, ihtiyaç, ilgi ve amaç bu faktörlerden bazılarıdır. Bunların en önemlisi olgunlaşma düzeyidir. Olgunlaşma düzeyi, kişinin zekâ ve yaş olarak bir davranışı yapabilecek yeterliliğe ve kabiliyete ulaşmasıdır.⁶ Örneğin; eli yeni kalem tutmuş bir çocuğun yazı yazmayı öğrenmesi, tek sözcük döneminde olan bir bebeğin düzgün cümlelerle kendini ifade etmesi olanaksızdır.

Hazır bulunuşluk kavramı ile kastedilen şey, her türün belli davranışları sergileyebilme istidadıdır. Yani belirli davranışları sergileyebilecek şekilde biyolojik donanımına sahip olmaktır.⁷ Örneğin, bir kediye konuşmayı veya uçmayı öğretmek imkânsızdır. Zira kedi, konuşmak veya uçmak için gerekli biyolojik donanımına sahip değildir.

Aile ve çevre ile olan irtibat ve etkileşim de öğrenmede etkilidir. Öğrenme tanımlarının hemen hepsinde yer verilen “yaşantı yoluyla” terimi tam da bu noktaya isabet etmektedir.

² Veysel Sönmez, **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, Anı Yayıncılık, Ankara 2005, s. 177-180.

³ Nurettin Fidan ve Münire Erden, **Eğitime Giriş**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1998, s. 178-179.

⁴ Hasan Bacanlı, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yayınevi, Ankara 2003, s. 145.

⁵ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 89.

⁶ Hasan Bacanlı, **age.**, s. 151.

⁷ Hasan Bacanlı, **age.**, s. 150.

İnsan daima doğru veya yanlış, olumlu veya olumsuz, şuurlu veya şuursuz olarak etkin bir öğrenme sürecine tabidir. Sürekli öğrenir veya öğretir. Çevre, bireyin ihtiyaç, ilgi ve amaçlarına yön verir. Dolayısıyla etkileşim içerisinde olunan kişilerin ilgi ve yetenekleri, meslek dalları, eğitim ve kültür seviyeleri, gelenek ve görenekleri, değerleri öğrenen bir bireyin öğreniminde mutlak etkiye sahiptir.

1.2. Öğretme

Öğretme tanımının alt yapısını öğrenme kavramı oluşturmaktadır. Öğrenme faaliyeti kendiliğinden ve yönlendirilmiş olmak üzere iki şekilde meydana gelir. Örneğin; bir kimse cisimlerin yumuşaklığını veya sertliğini, besinlerin lezzetini, havanın ısınısını, nerede nasıl davranması gerektiğini yaşantısı yoluyla, plansız bir şekilde ve kendiliğinden öğrenir. Kendiliğinden öğrenme bazen duyarlar ile bazen deneme-yanılma ile bazen de taklit yoluyla olabilir. İstek, amaç ve ihtiyaca bağlı yönlendirilmiş öğrenme ise öğretme etkinliklerinin ürünüdür. Bu tür öğrenmede bilgili ve tecrübeli şahıslara veya çeşitli materyallere (bilgisayar, kitap vb.) ihtiyaç duyulur.⁸ Bu durumda “öğretme” kavramı en geniş anlamıyla, “Öğrenmeyi sağlama etkinlikleridir.”⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Öğretme, bilinçli ve planlı bir faaliyettir. Amaç ve ihtiyaçlara göre şekillenir. Öğretmen ise öğretme işini yapan kimsedir ve genellikle resmi veya özel kurumlarda öğretme işini üstlenen kişiler için bu kavram kullanılır.¹⁰

1.3. Öğretim

“Öğrenme” kavramında olduğu gibi “öğretim” kavramında da pek çok tanımla karşılaşmaktayız. Öğretim; öğretmen ve öğrenci arasında gerçekleşen, belirli hedefleri içeren, planlı ve programlı bir öğrenim sürecini kapsayan geniş bir kavramdır. Bir diğer ifade ile bireyde istenen davranışların gelişmesi için uygulanan süreçlerin tümüdür.¹¹

Öğretim süreci; planlama, uygulama ve değerlendirme olmak üzere üç ana unsurdan oluşmaktadır.¹²

⁸ Nurettin Fidan ve Münire Erden, **age.**, s. 21.

⁹ Ayla Oktay vd., **Eğitim Bilimine Giriş**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007, s. 5.

¹⁰ Ferhan Oğuzkan ve Ruşen Alaylıoğlu, **Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü**, Arif Bolat Yayınevi, İstanbul 1968, s. 283.

¹¹ Fatma Varış, **Eğitim Bilimine Giriş**, Sevinç Yayınevi, Ankara 1981, s. 21.

¹² Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 398.

Planlama aşamasında öncelikle hedef davranışlar belirlenir. Öğretim hedefleri; anlama, kavrama, analiz etme ve sentezleme gibi zihinsel faaliyetleri içeren **bilişsel öğrenmeler** olabileceği gibi zihin ve kas koordinesiyle oluşan **psikomotor öğrenmeler** veya tutum geliştirmeye yönelik **duyuşsal öğrenmeler** olabilir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için öncelikle öğrencinin giriş davranışları yani hazır bulunuşluğu tespit edilir ve konunun kapsamı ona göre belirlenir. Öğretici, giriş davranışlarını ve kapsamı belirledikten sonra konuyu nasıl sunacağına, hangi yöntem ve teknikleri kullanacağına karar verir. Öğretimi kolaylaştırıcı görsel, işitsel, görsel-işitsel materyaller seçer ve böylece öğrenmede kalıcılığın artmasını sağlar. Planlanan öğretim süreci uygulanır ve uygulama sonunda öğrenciler ve öğretim faaliyetleri değerlendirilir.¹³

1.4. Eğitim

Eğitim kavramı sözlükte; terbiye, yönlendirme, yetiştirme, geliştirme gibi pek çok manaya gelmektedir.¹⁴ Bu kavramı ele alan farklı tanımlardan hareketle şu ifadelerle yer verilebilir: Eğitim bir yetiştirme, olgunlaştırma ve geliştirme etkinliğidir.¹⁵ Eğitimin amacı; insanı, yaşının gerektirdiği olgunluğa erdirmek ve insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmaktır. Buna binaen olsa gerek, eğitimin “terbiye” olarak tanımlandığı da görmekteyiz.¹⁶ O halde “eğitimci” kavramını, “Bireylerin hayat boyu süren eğitimsel gelişmelerinde katkısı olan herhangi bir kimse veya eğitim alanında formasyon kazanmış kimsedir.”¹⁷ şeklinde tanımlayabiliriz.

Sonuç itibarıyla eğitim, hayat boyu devam eden bir yetiştirme sürecidir. Öğretim ise eğitimin; planlı, programlı, resmî veya gayri resmi olarak yürütülen bölümüdür. Eğitim zaman ve mekân anlamında çok boyutlu ve süreklidir. Plan ve program dâhilinde olabileceği gibi tamamen rastlantısal da olabilir. Öğretim ise belirli bir zaman ve ortamla sınırlıdır. Amaçlıdır ve plan-program çerçevesinde gerçekleştirilir.¹⁸

Bu durumda öğretmen ve eğitici tanımları çerçevesinde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in pozisyonu değerlendirilecek olursa şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

¹³ Nurettin Fidan ve Münire Erden, **age.**, s. 177-193.

¹⁴ Hasan Çelikkaya, **Eğitim Bilimlerine Giriş (Eğitimcilik ve Öğretmenlik)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 19-24.

¹⁵ **Age.**, s. 26-27.

¹⁶ Ruşen Alaylıoğlu ve Ferhan Oğuzkan, **age.**, s. 91-92.

¹⁷ **Age.**, s. 93.

¹⁸ Fatma Varış, **age.**, s. 20-21.

- Hz. Peygamber’in öğretimi, belirli bir mekânla veya zamanla sınırlı değildir.
- Hayat boyu bir yetiştirme sürecine müdahil olmuştur.
- Efendimizin (s.a.v.) öğretileri, daima ilâhî bir plan ve amaç çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Belirli bir zaman ve mekânla sınırlı olmayan öğretim sürecini yönetmesi, Resulullah (s.a.v.)’in eğiticilik vasfına işaret etmektedir. Öğretilerini belirli bir plan, program ve amaç etrafında gerçekleştirmesi ise öğreticilik vasfını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber için öğretmen veya eğitici kavramlarından herhangi birini kullanmamızda bir beis yoktur. Fakat daha geniş kapsamlı olması hasebiyle bu çalışmada, eğitici veya eğitimci kavramları tercih edilmiştir.

2. Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)

2.1. Kur’an-ı Kerim’de Bir Muallim Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)

Allah (c.c.) bütün mahlûkatı türüne has, doğal bir takım özelliklerle vücuda getirmiştir. İnsanın akıllı bir varlık olması; algılama, anlama, kavrama, kıyaslama, bilgiyi işleme, yeni bilgi üretme gibi zihinsel yeteneklere sahip olması mahlûkat içerisinde beşeri, nevi şahsına münhasır kılmıştır. Bu hususi özellik, insanda öğrenme eğilimini de beraberinde getirmiştir. Buna binaen Rab sıfatı gereği yüce Allah, bütün kavimlere hidayete erdirici peygamberler¹⁹ ve ilahi kitaplar gönderdiğini bildirmiştir.

Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) de diğer peygamberler gibi bir muallim olarak gönderilmiş olup öğreticiliğinin bütün insanlığa şamil olması yönüyle farklılık arz etmektedir. Kur’an-ı Kerim’in Efendimize (s.a.v.) bir öğretici olarak farklı sorumluluklar yüklediğini görmekteyiz. Bunlardan ilki, vahye tabi olması ve müşriklerden yüz çevirmesidir.²⁰ İkincisi ise şu ayet-i celilede belirtilen vasıftaki insanlara boyun eğmemesidir: “O hâlde yalanlayanlara itaat etme. Arzu ettiler ki, onlara yumuşak davranasın, böylece kendileri de yumuşak davransınlar. Sürekli yemin eden aşağılığa, daima kusur arayıp kınayana,

¹⁹ Ra’d 13/7; Âl-i İmrân 3/164.

²⁰ En’âm 6/106; Ahzâb 33/2.

koğuculuk yapıp durana, hayra mani olana, saldırgana, günaha dadanmışa, sert ve kaba olana; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın itaat etme."²¹ Görüyoruz ki Kur'an-ı Kerim'in öncelikli hedefi, ilk muhatabını kendisine tabi kılmak ve böylece diğer muhataplar için bir rol model sunmaktır. Kur'an-ı Kerim nezdinde Efendimizin (s.a.v.) öğretici olarak diğer sorumlulukları ise tebliğ, davet, beyan, tezkiye ve talim gibi ana başlıklarda toplanabilir.²²

Tebliğ; bir bilgiyi ulaştırmak, iletmek, teslim etmek, taşımak, götürmek, nakletmek manalarına gelmektedir.²³ Kur'an-ı Kerim'de "tebliğ" veya "belağ" formatlarında gelen ondan fazla kelime vardır ve tamamı "ilahi mesajı insanlara iletmek" manasında kullanılmıştır.²⁴ Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesine işaret eden ayet-i celilelerden birkaçı şu şekildedir: *"Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği elçilik görevini yerine getirmemiş olursun..."*²⁵ *"Ben size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve size nasihatte bulunuyorum..."*²⁶

Tebliğ kelimesi, sadece bildirmek ve iletmek manalarına haiz olduğu için zorlamadan ve baskıdan uzaktır. Nitekim Yüce Rabbimiz, muhtelif ayetlerde Hz. Peygamber'in görevinin sadece duyurmak²⁷ ve öğüt vermek olduğunu, insanlar üzerinde zorba olmadığını bildirmektedir.²⁸

Davet kelimesi Arapçada *de-a-ve* fiilinden mastardır. Kelime manası çağırmak, seslenmek, davet etmek, ziyafete çağırmak²⁹ olan davetin terim anlamı ise "İslam'a ve İslam esaslarını uygulamaya çağırma"dır."³⁰

Bütün peygamberlerin ortak vazifelerinden biri de insanları tevhide davet etmektir. *"(Ey Muhammed! İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz ki Rabbin, kendi yolundan sapanları ve doğru yolda olanları*

²¹ Kalem 68/8-9.

²² Ahmet Koç, **Kur'an'da Hz. Muhammed ve Eğitim Misyonu**, Seçil Ofset, İstanbul 2003, s. 182-229.

²³ İbn-i Manzur Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdir, Beyrut 1993, VIII, s. 419.

²⁴ Mehmet Şanver, **Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 24.

²⁵ Mâide 5/67.

²⁶ A'râf 7/62.

²⁷ Nahl 16/82; Şûrâ 42/48.

²⁸ Gâşiye, 88/21-22.

²⁹ İbn-i Manzur, **age.**, XIV, s. 257-262; Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfradât fî Garîbi'l-Kur'an**, thk. Safvan Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut 1992, s. 315-316; Asım Efendi, **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Pasifik Ofset, İstanbul 2014, VI, s. 5740.

³⁰ Mustafa Çağrıcı, "Da'vet", **DİA**, T.D.V Yayınları, İstanbul 1994, IX, s. 16-19.

en iyi bilendir.”³¹ ayet-i celilesi hem Efendimize (s.a.v.) davet sorumluluğunu yüklemekte hem de davette kullanılacak metotları belirtmektedir. Yine bu minvalde değerlendirebileceğimiz “...(*İnsanları*) *Rabbine davet et. Muhakkak ki sen dosdoğru bir yol üzeresin.*”³² “*Ey Peygamber! Biz seni şâhit, müjdeci ve uyarıcı olarak, hem de Allah’ın izniyle bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.*”³³ mealindeki ayetlerde de Hz. Peygamber, insanları hakka çağırarak vazifelenmiştir.

Peygamberimiz (s.a.v.) muallim sıfatı gereği gönderilen ilahi emir ve yasakları açıklamak durumundadır ki bu vazife Kur’an-ı Kerim’de “beyan” kelimesi ile ifade edilmektedir. Beyan sözlükte; açıklama, mücmel ve müphem manaları giderip anlaşılır hale getirmek, izah etmek, açık ve seçik olarak bir şeyi ortaya koymak gibi manalara gelmektedir.³⁴ Terim anlamı ise muhatapın anlayacağı şekilde, müphemâta yer vermeksizin açık ve seçik olarak iletinin ulaştırılmasıdır.³⁵ Günümüz eğitim sisteminde de kabul edildiği üzere bir öğretici açıklayıcı, aydınlatıcı, yol gösterici olmalı ve öğrencinin kafa karışıklığını giderici izahlarda bulunabilecek yeterliliğe sahip olmalıdır. Şüphesiz ki Allah (c.c.) her kavme gönderdiği ilahi mesajlar vesilesiyle hidayet yolunun bizzat açıklayıcısı olmuştur. Lakin kabul edilmelidir ki muhatap kitlenin anlama ve algılama seviyesi birbirinden farklıdır. Bu durumda herkesin her mevzuyu anlaması olanaksızdır. İşte Hz. Peygamber’in mübeyyin sıfatı tam da burada devreye girmektedir. Bu vazifeye ilişkin Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetlerden birkaçı şu şekildedir: “*Sana bu kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyi onlara açıklamak için, bir de iman eden bir topluma rehber ve rahmet olsun diye indirdik.*”³⁶, “*(O peygamberleri) apaçık deliller ve kitaplarla gönderdik. Sana da bu Kur’an’ı indirdik ki; insanlara, kendilerine indirileni açıklayasın ve onlar da (üzerinde) düşünüp tefekkür etsinler.*”³⁷ Siyer-i nebiye baktığımızda da bütün beşeriyete model bir öğretici misyonunda olan Efendimizin (s.a.v.) mübeyyin sıfatını tam anlamıyla taşıdığı aşikâr olarak görünmektedir.

Tezkiye Arapçada arıtmak, temizlemek, temize çıkarmak, paklamak manalarına geldiği gibi artmak, çoğalmak, bereketlenmek gibi manaları da barındırmaktadır. Bu sebeptendir ki âlimlerimiz aynı kökten gelen zekât kelimesi için, hayırları arttırma yoluyla nefsi arındırmak

³¹ Nahl 16/125.

³² Hacc 22/67.

³³ Ahzâb 33/45-46.

³⁴ Râğıb el-İsfehani, *age.*, s. 158.

³⁵ İbrâhim Kâfi Dönmez, “Beyân”, *DİA*, T.D.V Yayınları, İstanbul 1992, VI, s. 23-25.

³⁶ Nahl 16/64.

³⁷ Nahl 16/44.

ve malın bereketlenmesini sağlamak şeklinde çeşitli izahlarda bulunmuşlardır.³⁸ Terim anlamı ise insanın kötülüklerden nefsini koruması, şerlerin etkisinden kendisini arındırması, kötülüklerden korunmak için hayırları artırmasıdır.³⁹ Her insan iyiliğe ve kötülüğe meyyal olarak yaratılmıştır. İnsan her ne kadar kendi iradesiyle kötülüklerden ve şerlerden sakınmak ve korunmak durumunda olsa da ilahi bir yardım olmaksızın bunu başarması zordur. Allah (c.c.) kullarının bu acziyetini gidermek adına Efendimize (s.a.v.) tezkiye görevi vermiş ve *“Andolsun ki biz size içinizden; ayetlerimizi okuyan, sizi arıtır tertemiz yapan, kitap ve hikmeti öğreten bir de bilmediklerinizden sizi haberdar eden bir peygamber gönderdik.”*⁴⁰ mealindeki ayet-i celile ile bu görevi tescillemiştir.

Talim kelimesi “a-li-me” kökünden türetilmiş mastar olup bilgi öğretmek, okutmak manalarına gelir.⁴¹ Terim anlamı ise öğrenende bir eser meydana getirene kadar tekrar etmek suretiyle öğretmektir. Kur’an-ı Kerim’de öğretmek manasını karşılamak üzere talim kelimesinin seçilmesi manidardır. Zira içerisinde tedricîlik manasını barındırmaktadır. Öğretim sürecinde de verimlilik açısından aşamalı ilerleme oldukça önemlidir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’in yirmi üç yılda tedricen nüzulüne binaen Efendimizin (s.a.v.) talimi de adım adım, kademe kademe zuhur etmiştir. Kur’an-ı Kerim’de yer alan ayet-i celilelere baktığımızda genellikle Hz. Peygamber’in talim vazifesi, vahyin okunması (tebliğ, davet, beyan) ve tezkiye görevleri ile birlikte zikredilmektedir. Nitekim *“Ey Rabbimiz! Onlara içlerinden bir peygamber gönder; senin ayetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları arındırsın..”*⁴² mealindeki ayet-i celilede ve benzer manalara tekabül eden diğer ayetlerde⁴³ de bu vazifeleri açıkça görmekteyiz.⁴⁴

Sonuç olarak Hz. Muhammed (s.a.v.), İslam’ın öğretimiyle vazifelendirilmiştir. Bu vazifesini ise yerine göre mübelliğ, muallim, davetçi, mübeşşir, münzir veya mübeyyin sıfatlarına uygun şekilde ifa etmiştir.

³⁸ Râğıb el-İsfahânî, **age.**, s. 580-581.

³⁹ Ahmet Koç, **age.**, s. 224.

⁴⁰ Bakara 2/151.

⁴¹ Râğıb el-İsfahânî, **age.**, s. 581.

⁴² Bakara 2/129.

⁴³ Cuma 62/2, Al-i İmran 3/164.

⁴⁴ Ahmet Koç, **age.**, s. 233-235.

2.2. Hz. Muhammed'in Muallim Olduğuna İşaret Eden Hadis-i Şerifler

Allah (c.c.) tarafından seçilen, bir eğitimci olarak yetiştirilen ve bütün insanlığa muallim tayin edilen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu vazifesini, ömrünün son anına kadar hakkıyla yaptığına tarih tanıklık etmektedir. Küçük bir kıyaslama ile Hz. Peygamber'den sonra gelen en mahir eğitimcilerin talebelerine bakıldığında hangi eğitimcinin elinde yetişen talebe sayısı, Hz. Peygamber'in ashâbının sayısına ulaşabilmiş ki? Hangi talebe, bir eğitimciden bu kadar mükemmel bir eğitim almıştır ki? Bazı metodoloji âlimlerinin de ifade ettiği gibi esasında Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, peygamberliğini ispat etmek için hiçbir mucizeye ihtiyacı yoktur. Kendisine tabi olan binlerce, milyonlarca Müslüman, O (s.a.v.)'nun peygamberliğinin en büyük şahididir.⁴⁵

Hz. Peygamber, ilahi olarak kendisine tevdi edilen bu görev ve sorumluluğun daima bilincinde olmuş ve bu sorumluluğu derinden hissetmiştir. Nitekim Veda Haccında insanlara yönelerek “Tebliğ ettim mi?” buyurması ve ashâbın tasdiki üzerine Rabbinden şahit olmasını dilemesi bunun en açık göstergesidir.⁴⁶ Bu başlık altında öncelikle Efendimizin (s.a.v.), muallim olduğunu bizzat kendisinin belirttiği hadis-i şeriflere yer vermek istiyoruz.

- Hz. Peygamber (s.a.v.), Ahzâb Suresi 28. ve 29. ayetleri nazil olduğunda eşlerini bir araya toplayarak boşanıp boşanmamak hususunda kendilerini muhayyer bıraktığını bildirir ve fikirlerini beyan etmelerini ister. İlk fikrini aldığı eşi Hz. Âişe'dir. Hz. Âişe boşanmak istemez ve Allah Resulünü tercih eder. Bu tercihini de diğer eşlerine haber vermemesini rica edince Efendimiz (s.a.v.) O'na şöyle buyurur: “Onlardan biri bana bunu soracak olursa kendisine haber veririm. Çünkü Allah beni zorlaştıracı ve başkalarının hata yapmalarını isteyici olarak değil, muallim ve kolaylaştıracı olarak gönderdi.”⁴⁷
- Resulullah (s.a.v.) bir gün mescide girdiğinde iki grup insan görüyor. Gruplardan biri Kur'an okuyup Allah'a dua ederken diğer grup ilim ile meşgul idi. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bunlardan ikisi de hayır üzeredir. Şunlar Kur'an-ı Kerim okuyor ve Allah'a dua ediyorlar. Allah dilerse arzu ettiklerini

⁴⁵ Abdülfettâh Ebû Gudde, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Öğretim Metotları**, trc. Enbiya Yıldırım, Otto Yayınları, Ankara 2018, s. 21-22.

⁴⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991, VI, s. 10.

⁴⁷ Müslim, Talâk, 29 (H. No. 1478).

onlara verir dilerse vermez. Diğerlerine gelince, onlar ilim öğreniyorlar ve öğretiyorlar. Ben de muallim olarak gönderildim.”⁴⁸

- “Ben sadece tebliğciyim. Yalnız Allah hidayet eder...”⁴⁹
- “Ben ancak güzel ahlakı tamamlayıcı olarak gönderildim.”⁵⁰

Bu hadisi şeriflerde Efendimizin (s.a.v.) bir eğitimci olduğu kendisi tarafından açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca pek çok hadis-i şerifte yer alan “..bize öğretti.” “...bize öğretirdi.” “...bana öğret.” “...ona öğretti.” “...öğrendik.” gibi ifadeler⁵¹ ile ashâbın her konuda Hz. Peygamber’e soru yöneltmesi ve bilmediklerini öğrenmek için daima O (s.a.v.)’na müracaat etmeleri de dolaylı olarak Efendimizin (s.a.v.) muallimliğine delil teşkil eder.

2.3. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Bir Eğitimci Olarak Yetiştirilmesi

Hz. Muhammed (s.a.v.), Cahiliye toplumunda İslami eğitimi başlatan ve toplumun yeniden inşası için görevlendirilen ümmî⁵² bir peygamberdir. Hiçbir muallimin tedrisatında bulunmadığı halde kendisine eğitimcilik rolünün verilmiş olması ve hatta eğitim-öğretimde ulaştığı zirveyi halen koruyor olması, Allah Resulünün özel bir formasyon eğitimine tabi tutulduğu gerçeğini destekleyici niteliktedir. Günümüz eğitim bilimlerinde verimli bir öğretim süreci için her öğreticide bulunması gereken vasıflar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bütün bu vasıfları ve hatta daha fazlasını taşıyan Hz. Muhammed (s.a.v.), ideal eğitimci kimliği ile sadece Müslümanlar için örneklik teşkil etmekle kalmamış, pek çok batılı eğitimci için de rehber olmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatı boyunca meşakkatlerle karşılaşmış ve çok ağır imtihanlara tabi tutulmuştur. Fakat çocukluğundan itibaren yaşadığı bu olumsuzlukların etkisiyle ve elbette ki Yüce Allah’ın yardım ve korumasıyla⁵³ Ebu Cehillerin, Ebu Leheblerin yetişmiş olduğu bir toplumda sağlam bir karakter edinmiştir.⁵⁴ Bi’setten sonra da bir taraftan vahiy yoluyla eğitimi devam ederken diğer taraftan (bir önceki başlıklarda da ifade edildiği gibi)

⁴⁸ İbn-i Mâce, Sünnet, 17 (H. No. 229).

⁴⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî, **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü’r-Risâle, yy. 2001, XXVIII, s. 133 (H. No. 16936).

⁵⁰ Malik b. Enes Ebu Abdullah el-Esbehî, **el-Muvatta**, Dâru’l-İhyâ et-Turâs el-Arabî, Mısır ty., II, s. 904. (H. No. 1609).

⁵¹ Selçuk Coşkun, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber’in İnsan Anlayışı**, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum ty., s. 50.

⁵² Â’râf 7/157.

⁵³ Duhâ 93/6; İnşirah 94/1-4.

⁵⁴ Ramazan Buyrukçu, “Kur’an’a Göre İnsanın Özellikleri ve Hz. Peygamber’in Eğitim Uygulamaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (1997), s. 37-38.

insanları eğitme göreviyle müşerref olmuştur. Yüce Allah elbette ki elçisini bu görev ve sorumluluğun altında yalnız bırakmamıştır. Öncelikle kendisine, muhatabı olan kitleyi yani insanı tanıtmıştır. “...Hakikaten o, çok zâlim, çok câhildir.”⁵⁵ “İnsan, hayır kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir!”⁵⁶ “İnsanlara bir rahmet tattırdığımızda ona sevinirler. Kendi işlediklerinden ötürü başlarına bir kötülük gelse, hemen ye’s’e düşüverirler.”⁵⁷ “Gerçekten insan, Rabbine karşı pek nankördür. Şüphesiz kendisi de buna şâhittir. Hakikaten o, dünya malına düşkünlüğünden dolayı pek şiddetlidir (serttir).”⁵⁸ “...Zaten nefisler kıskançlığa meyilli olarak yaratılmıştır...”⁵⁹ “Allah sizi önce zayıf olarak yarattı, zayıflığın ardından size güç verdi, gücün ardından da tekrar bir güçsüzlük ve ihtiyarlık verdi...”⁶⁰ Buradan hareketle denilebilir ki ilahi eğitimin ilk ilkesi muhatabını çok iyi tanımaktır. Bu ilke Hz. Muhammed (s.a.v.)’in başarılı bir muallim olmasında çok büyük etkiye sahiptir. Dolayısıyla günümüz eğitim-öğretiminde bu başarıyı yakalayabilmek için sadece müspet bilimlerin insana dair ulaştıkları bir takım neticelerle hareket etmek yerine ilahi kaynaklarda verilen insan tasavvurları da dikkate alınmalıdır. “Çünkü müspet bilimlerin insanın manevi yönüyle ilgili olarak verdikleri bilgiler; gözlem, anket gibi her zaman ve her yerde devamlı geçerli ve güvenilir sonuç veremeyebilen metotlara dayanmaktadır. Hâlbuki bizim inancımıza göre insanı Allah yaratmıştır ve onu en iyi de O bilir.”⁶¹

Yüce Allah, öğretim ilke ve metotlarını da Resulüne bildirmiştir. Allah’ın yoluna hikmetle ve güzel öğütte çağırarak insanlarla güzel bir şekilde mücadele etmek,⁶² kabalıktan uzak durmak ve katı yürekli olmamak,⁶³ öğüt verip hatırlatmak,⁶⁴ etkili ve güzel hitapta bulunmak,⁶⁵ merhametli ve şefkatli olmak,⁶⁶ düşünmeye ve soru sormaya teşvik etmek,⁶⁷ düşündürücü misaller getirerek teşbih ve temsil ile anlatmak⁶⁸ söz konusu ilke ve metotlardan sadece birkaçıdır.

⁵⁵ Ahzâb 33/72.

⁵⁶ İsrâ 17/11.

⁵⁷ Rum 30/36.

⁵⁸ Âdiyat 100/6-8.

⁵⁹ Nisâ 4/128.

⁶⁰ Rum 30/54.

⁶¹ Selçuk Coşkun, *age.*, s. 346.

⁶² Nahl 16/125.

⁶³ Âl-i İmrân 3/159.

⁶⁴ Zâriyât 51/55.

⁶⁵ Nisâ 4/63.

⁶⁶ Tevbe 9/128.

⁶⁷ Fâtır, 35/37; Nahl 16/43; Âl-i İmrân 3/65.

⁶⁸ İbrahim 14/24-25.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, aldığı ilahi eğitimi topluma tatbik ederek yaşadığı dönemi, Cahiliye döneminden Asr-ı Saadete dönüştürmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber'in ideal eğitimciliği, sadece kendi dönemini etkilemekle kalmamış, günümüz eğitimine de halen ışık tutmaktadır.

3. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Eğitiminde Modern Öğretim İlkelerinin Yeri

“Kavram olarak ilke, her türlü şüphenin dışında bulunan, (kanunlaşmış) önemli fikirdir ve herkesçe doğruluğu kabul edilmiş olan temel kaidelerdir.”⁶⁹ Her alanda yapılacak etkinliklerin temelinde bir takım prensipler vardır ve bu prensipler etkinliğin gidişatına yön verir. Eğitim-öğretim ilkeleri de bu anlamda öğretim sürecinde öğreticiye yön veren, öğrenim amacına ulaşmayı kolaylaştıran temel kabullerdir.

“Nasıl öğretiriz?” sorusuyla yola çıkan psikologlar, tamamen kendi psikoloji anlayışlarına bağlı olarak, bir takım kuramlar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Zaman zaman ortak fikirler üzerinde birleşmelerine rağmen, herkes tarafından kabul gören temel öğretim ilkeleri bulunamamıştır.⁷⁰ Biz çalışmamızın bu kısmını, farklı eğitim kitaplarından hareketle genel kabul gören öğretim ilkeleri çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

3.1. Amaca Dönüklük İlkesi

“Hedef; bir öğrencinin planlanmış ve tertiplenmiş yaşantılar sayesinde kazanması kararlaştırılan ve davranış değişikliği veya davranış olarak ifade edilmeye elverişli olan bir özelliktir.”⁷¹ Her öğretim sürecinin başında yapılması gereken ilk iş, ulaşılması istenen hedefleri belirlemektir. Uygulanacak programın da amaca ulaştıracak nitelikte olması gerekmektedir. Öğrenci hedeflerden haberdar edilmeli, neyi neden öğrendiğinin farkında olmalıdır.

Eğitim programlarında genellikle uzak, genel ve özel olmak üzere üç tür amaç belirlenir. Uzak amaç devletin eğitim politikası; genel amaç, uzak amaca bağlı olarak belirlenen

⁶⁹ Muhsin Hesapçıoğlu, **Öğretim İlke ve Yöntemleri: Eğitim Programları ve Öğretim**, Beta Basım Yayım, İstanbul 1997, s. 146.

⁷⁰ Mehmet Zeki Aydın, **Din Öğretiminde Yöntemler**, Nobel Yayınevi, Ankara 2004, s. 5-6.

⁷¹ Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Yelkentepe Yayınları, Ankara 1979, s. 25.

okulların amaçları; özel amaç ise okulların amaçlarıyla ilintili olarak belirlenen ders amaçlarıdır.⁷²

Peygamberimizin öğretim programı yaklaşık yirmi üç yıllık bir süreye tekabül etmektedir. Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın belirlemiş olduğu hedefler doğrultusunda öğretim sürecini gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık öğretim sürecinin tamamı değerlendirildiğinde Yüce Allah'ın insanlar adına belirlediği bir takım uzak hedefler olduğu görülmektedir. İslam literatüründe bu hedefler “yaratılış gayesi” olarak isimlendirilmektedir. “*İnsan başıboş bırakılacağını mı zanneder?*”⁷³ ayet-i celilesi, her insanın hayatında hedeflerinin olması gerektiğini ifade ederken; “*Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁷⁴ ayet-i celilesiyle de Rabbimiz bu hedefi genel bir ifade ile bildirmiştir. Allah'a kulluk etmek ifadesiyle kastedilen Allah'ı tanımak ve emirlerine itaat edip yasaklarından sakınmaktır.⁷⁵ Yine yüce Allah “*Sonra, nasıl işler yapacağınızı görelim diye, onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık.*”⁷⁶ ayeti ile insanlara dünya hayatında yaptıkları iyi ve kötü amellere göre muamelede bulunacağını bildirmektedir.⁷⁷ Böylece insanların iki cihan saadetine erişmek için muamelelerinde iyiyi hedeflemeleri gerektiğini haber vermiştir. Aslına bakılırsa bahsedilen bütün ayetlerde tek ortak hedeften söz edilmektedir ki o da, Allah'ın razı olduğu bir kul profiline ulaşmaktır.⁷⁸

Genel hedefler, uzak hedeflerin daha somut halidir. Uzak hedeflere nazaran ulaşılması daha kolay ve mümkündür. Bu hedefler esasında toplumun sosyal veya siyasal alandaki uzak hedeflerinin eğitime yansımalarıdır. Genel hedefler toplumun yapısına ve zamana göre değişim gösterebilir. Örneğin eğitimde geri kalmış ülkeler için genel hedef okuma yazma oranını artırmak iken bilgi toplumları için genel hedef bilgisayar okuryazarlığı becerilerini kazandırmak olabilir.

İslam eğitiminin dikkat çeken önemli bir yönü de toplumun yapısını ve hazır bulunuşluğunu gözetmesidir. Kur'an-ı Kerim'in Mekkî ayetlerinde sıkça tevhit inancına yer verilmesi, şirk

⁷² Age., s. 14-15.

⁷³ Kıyâme 75/36.

⁷⁴ Zariyat 51/56.

⁷⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî, **Fethu'l-Kadîr**, Dâru İbn-i Kesîr, Beyrut 1994, V, s. 110.

⁷⁶ Yunus 10/14.

⁷⁷ Fahreddin er-Râzî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, XVII, s. 222.

⁷⁸ Mâide 5/16.

toplumunun öncelikle itikat yönüyle bazı reformlara ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Allah Resulü öncelikli olarak Cahiliye Araplarını tevhit inancına çağırmıştır. İslam'ın ilk yıllarında bu çağrının merkezi Dârü'l-Erkâm olmuştur. Ayetlerin nüzulünden hareketle Hz. Peygamber, günün belli saatlerinde burada toplanan Müslümanlara öncelikli olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen ahlâk, besmele, zikir, hamd, sabır, tesbih, tefsir, sırat-ı müstakîm gibi bazı İslami kavramları, Yüce Allah'ın isimleri ile sıfatlarını ve İslam inanç esaslarını öğretmeyi hedeflemiştir.⁷⁹

Toplumun itikadi anlamda yapısının değişmeye başlamasıyla ve Müslümanların sayısının giderek artmasıyla hedeflerin biraz daha ileri taşındığı görülmektedir. Nitekim iman esaslarının benimsenmesiyle pratikte Allah'a kulluğun nişanesi olan ibadetler farz kılınmış ve bir takım yasaklar getirilmiştir. Bununla birlikte büyük bir ahlaki yoksunluk içerisinde bulunan insanların kalplerine güzel ahlak tohumları serpilmiştir. Yüce Allah'ın uzak hedef olarak insanlar için belirlediği “kulluk” vazifesi namaz, oruç, zekât, emr-i bi'l-ma'rûf gibi ibadetler ve bazı yasaklar ile farklı şekillerde somutlaştırılmıştır. Belirlenen bu hedefler, uzak hedefe nazaran daha dar kapsamlı ve somut olması bakımından genel hedefler olarak düşünülebilir. Genel hedefler, bir taraftan “Nasıl kulluk edilir?” sorusuna cevap niteliği taşıırken diğer taraftan da emir ve yasaklara itaat, kulluk bilinci ile irtibatlandırılmıştır. Sözelimi bu şekilde tedricî bir süreç gelişmemiş olsaydı kul, neden ve kim için kulluk yaptığının bilincinden yoksun olacaktı. Bu tedricîliğe bağlı olsa gerek İslam'da eğitim de genellikle literatürde dört başlıkla ele alınır: İman, ahlak, ibadet ve muamelat. Kur'an'ın bütünü ve nüzul süreci ele alındığında da bu tasnifin ne kadar isabetli olduğu görülmektedir.⁸⁰

Özel hedefler ise belli bir alana dair hedeflerdir. Örneğin altıncı sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin veya herhangi bir ünitenin hedefleri özeldir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in namaz eğitimine dair hedefleri özel hedefler olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde oruç, zekât, hac, iman esasları, ahiret hayatı, güzel ahlak, zikir gibi her mevzunun kendi içerisinde özel hedefleri mevcuttur. Söz gelimi namaz ibadetinin kazanım haline gelmesi, sadece bir takım psikomotor davranışlar sergilemekten ibaret değildir. Namaz ibadetinin en önemli gayesi, insana yaratıcısını unutturmamaktır. Zira dünya hayatının meşgaleleri içerisinde kaybolmaya meyyal olan insan, namaz vesilesiyle Hakikat'i hatırlar. Namazın bir diğer

⁷⁹ Age., s. 152-172.

⁸⁰ Muhammed Emin Yıldırım, **Nebevî Eğitim Modeli Dârü'l-Erkâm (Vahyin İniş Sürecinde Şahsiyet Eğitimi)**, Siyer Yayınları, İstanbul 2012, s. 121.

gayesi de insanı kötülüklerden alıkoymasıdır.⁸¹ Günde beş vakit Allah'ın huzuruna çıkan bir kimsenin yaratıcısıyla kurduğu manevi bağ, zamanla kişinin hayatının her alanına sirayet eder. İşte o vakit insan, kötülüklerden uzaklaşır ve ilahi rızaya uygun bir hayat sürer. Aynı şekilde oruç ile insana sabrı ve şükrü öğretmek, hac ile ahiret hayatının meşakkatlerini hatırlatmak, sadaka ile yardımlaşma ve dayanışma duygularını pekiştirmek de söz konusu ibadetlere matuf gayelerden sadece birkaçıdır.

Özetle Hz. Peygamber'in eğitim süreci, daima ilahi hedefler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yüce Allah'ın belirlediği hedefler, Efendimiz tarafından tebliğ edilmiş ve değişken aralıklarla muhataplara hatırlatılmıştır.

3.2. Açıklık (Ayanilik) İlkesi

Öğretimin olmazsa olmaz ilkelerinden birisi açık ve seçikliğidir. Açıklık ilkesine göre öğretici konuyu izah ederken muhataba uygun, açık, anlaşılır, anlamlı ve öz bir dil kullanmalıdır. Gereksiz ve karmaşık ifadelerle muhatap kitlenin anlayışını güçleştirmemelidir. Kullanılan kavramlar ve cümle yapıları muhatabın eğitim, kültür ve zekâ seviyesine göre olmalıdır.

Hz. Peygamber'in konuşmaları fasih, dili sade ve anlaşılır, üslubu ise oldukça akıcıdır. Muhatabına kendisini dinleten, insanları konuşmalarıyla sıkmayan ve sözlerini gereksiz süslemelerle karmaşık hale getirmeyen başarılı bir hatiptir. O, genellikle az sözle çok manayı ifade edecek şekilde konuşurdu ki bu bakımdan kendisi için “Ben cevâmiu'l-kelîm (az ve öz konuşmak) ile gönderildim...”⁸² buyurmuştur. Hz. Âişe (r.a.) annemiz de Efendimizin (s.a.v.) konuşmasını şu şekilde özetlemiştir: “O (s.a.v.) konuştuğunda (kelimeleri öylesine tane tane söylerdi ki) isteyen, kelimelerini sayabilirdi.”⁸³ Yine başka bir rivayetinde Hz. Âişe (r.a.), Allah Resulünün konuşmasının aralıklı (tane tane) olduğundan ve dinleyen herkesin rahatlıkla anlayabileceğinden bahsetmektedir.⁸⁴ Ayrıca Allah Resulü süslü, abartılı ve insanlara hoş gelecek yaldızlı sözlerden sakınılması gerektiğini de ifade etmektedir.⁸⁵

Efendimizin (s.a.v.) konuşmasındaki fasihlik (açıklık), Hz. Ebubekir (r.a.)'in çok hoşuna gider ve içten içe hayranlık duyardı. Bir gün bunu kendisine ifade eder ve “Ya Resulallah!

⁸¹ Ankebût 29/45.

⁸² Buhârî, Ta'bir, 22 (H. No. 7013).

⁸³ Buhârî, Menâkıb, 23 (H. No. 3567).

⁸⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 21 (H. No. 4839).

⁸⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 93 (H. No. 5006).

Sizden daha fasih konuşan ve sizden daha edip olan birine rastlamadım” der. Allah Resulü de bunun üzerine “Beni Rabbim eğitti ve Benî Sa’d yurdunda yetiştirdi.”⁸⁶ buyurmuştur.

Açıklık, duylara dayanan **duyusal açıklık** ve tasavvurlara dayanan **işsel açıklık** olmak üzere iki kısma ayrılır. Duyusal açıklık ilkesi gereği öğretici farklı duyu organlarına hitap eden materyaller kullanmalıdır. Böylece farklı zekâ türlerine sahip öğrencilerin tamamına ileti ulaştırılabilecektir. Öğretim sürecinde kullanılan yöntem ve tekniklerde ne kadar çok duyuya hitap edilirse açıklık da o derece artar. İşsel açıklık ilkesine göre ise öğretmen anlatımlarında betimleme, rapor, şekillendirme, açıklama, örnek karşılaştırma gibi teknikleri kullanmalı, jest ve mimiklerle anlatımını zenginleştirmelidir.⁸⁷

Nebevi sünnette kullanılan farklı yöntem ve teknikler, esasında açıklık ilkesinin bir gereğidir. Hz. Peygamber’in sayılarla anlatımı, maddelendirme usulünü tercih etmesi, sebep-sonuç ilişkisine dayalı anlatımlara ve mukayeselere yer vermesi matematiksel zekâyâ hitap eden uygulamalarıdır. Anlatımında benzetme, kıssa ve mecazları kullanması ve etkili hitabeti ile insanlarda dikkat uyandırması sözel zekâ kapasitesi yüksek dinleyiciler için önem arz etmektedir. Hayal ederek veya zihinlerinde şekillendirerek öğrenmeye yatkın olan görsel zekâlı bireyler için Allah Resulünün nesnelerden faydalanması, çizimler yoluyla öğretimi tercih etmesi ve bu bireylerin hayal gücünden faydalanmak adına teşbih, temsil ve tasvir metotlarını sık sık kullanması da kayda değer niteliktedir.⁸⁸ Nebevi sünnette kullanılan söz konusu yöntem ve tekniklerin tamamı, iletinin muhatap kitleye anlaşılır bir şekilde aktarılmasını ve anlatılanların zihinlerde berraklık kazanmasını sağlamaktadır. Hülâsa anlatımın açık, net ve anlaşılabilirliğini destekleyen bu tarz uygulamalar eğitimde vazgeçilmezdir.

3.3. Aktivite (Etkin Katılım) İlkesi

Aktivite ilkesinin net bir şekilde izahını yapabilmek için aktif öğrenmeden önce, tezdâ olan pasif öğrenmeye değinmek yerinde olacaktır. Pasif öğrenme; yeni öğrenmelerin ön bilgiler ile karşılaştırılmadığı, bilgiler arası bağlantıyı sağlamak adına gerekli analiz ve sentezlerin

⁸⁶ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî, **Keşfü’l-Hafâ**, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire 1932, I, s. 70.

⁸⁷ Muhsin Hesapçioğlu, **age.**, s. 146-147.

⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. bu eserin “Çoklu Zekâ Kuramı” başlığı.

uygulanmadığı bir öğrenmedir. Kısacası ezber odaklı bir öğrenmedir ve verimsiz olmakla beraber yorucudur.⁸⁹

Aktif öğrenme ise öğretim süresinde ezberden uzak olmayı ve bilgileri kavrayarak öğrenmeyi gerekli kılar. Aktivite ilkesine göre öğrencinin öğretim sürecine olabildiğince çok duyu organıyla katılımı sağlanmalıdır. Öğrencinin derste gösterdiği etkin katılım oranınca öğrenmelerinde kalıcılık sağlanır. Bu sebeple mümkün oldukça öğrenci, yaparak ve yaşayarak öğrenmelidir. Yapılan pedagojik deneylerden çıkarılan sonuçlara göre pasif bir eğitim neticesinde elde edilen kazanımlar oldukça yüzeyseldir ve uzun süreli değildir. Ayrıca öğrenciyi gerektiği gibi motive etmemektedir. Bilgiler öğrenci tarafından ne kadar aktiviteye dönüştürülürse kalıcılığı da o denli uzun olmaktadır.⁹⁰

Aktiflik ilkesi gereği öğretimde yapılan yenilikler, öğretmeni sadece yöneten ve idare eden pozisyonuna getirmektedir. Dolayısıyla öğretimin, öğrenci merkezli olması gerektiği düşünülmektedir. Etkin bir süreç olan öğretimde öğrenciler, daima faal olmalı ve öğrencinin derste konuşmasına, sorular sormasına fırsat verilmelidir. Çünkü öğrencilerin eksiklikleri de yetenekleri de ancak bu şekilde ortaya çıkar.⁹¹

Allah Resulünün eğitiminde kâl dilinden çok hâl dilinin ön planda olduğunu görmekteyiz. Bu tavrı, kendisini her yönüyle model alan sahabenin eğitiminde etkisini fazlasıyla hissettirmiştir. Özellikle taklit ve tatbikat gerektiren öğrenmelerde Hz. Peygamber, uygulamalarıyla ashâba örneklik teşkil etmiştir.

Resulullah (s.a.v.) bir gün minberin üzerine çıkarak tekbir alır ve namaza başlar. Kıyamıyla, rükûsuyla, secdesiyle tadil-i erkâna uygun bir şekilde namaz kılar. Sonra minberden iner ve mescitte bulunanlara dönerek “Ey insanlar ben böyle yaptım ki, siz de bana uyasınız ve namazı nasıl kıldığımı öğrenesiniz.”⁹² buyurur.

Beş vakit namazın hangi zaman aralıklarında kılınabileceğini soran bir sahabiye Efendimiz (s.a.v.) iki gün kendisiyle beraber olmasını söyler. İlk gün namazları vakit girer girmez eder. İkinci gün ise namazları son vaktine kadar tehir der. İki günün sonunda “Bana namaz vakitlerini soran kişi nerede?” diye etrafına bakınırken sahabi, “Benim Ya Resulallah!” der. Allah Resulü (s.a.v.), “Namazlar gördüğün bu vakitler arasında kılınır.” buyurur.⁹³

⁸⁹ Veyis Güngör, **Aktif Öğrenme Yöntemleri**, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Yayınları, Amsterdam 1993, s. 33-34.

⁹⁰ Muhsin Hesapçıoğlu, **age.**, s. 147.

⁹¹ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 54-57.

⁹² Buhârî, Cuma, 24 (H. No. 917).

⁹³ Müslim, Mesâcid, 31 (H. No. 176).

Yine Hz. Peygamber'in, bir eline ipek bir eline altın alarak "Bu ikisi ümmetimin erkeklerine haram kılınmıştır; fakat kadınlarına helaldir."⁹⁴ buyurması, yolda koyun yüzen bir gence rastlayıp nasıl yüzmesi gerektiğini göstermesi⁹⁵ de eğitimde gösteri metoduna önem verdiğine işaret etmektedir. Demonstrasyon (gösteri) metodu da, aktivite ilkesine göre verilen bir eğitimde vazgeçilmez bir yere sahiptir. Öğreticinin bir davranışı kazandırmak adına, göstererek yaptırması öğrencide ilgi uyandıracak ve öğrenimin kalıcı olmasını sağlayacaktır. Zira gösteri metodu, pek çok duyu organını öğretim sürecine dâhil etmektedir.

Pasif bir öğretim sistemini eleştiren yazar R. Şemin'in, "Genellikle okulda yetişen çocuklar ya esir gibi itaat etmeye ya da mutlakiyetçiler gibi emretmeye alışmaktadırlar. Küçükken tâbi muamelesine alışan çocukları daha sonra bu halden kurtarmak güçtür."⁹⁶ ifadeleri kayda değerdir. Şemin'e göre bu şekilde yetişen bir çocuk yetişkinlik hayatında oryantasyon problemleri yaşayacaktır. Ünlü eğitimci Froebel çocuğa verilecek bilgi için önce istek uyandırılması gerektiğini ifade eder. İstek duyulmaksızın öğrenilen bilginin de iştahsız yenen yemek gibi hazmedilmesinin zor olacağını söyler.⁹⁷

Allah Resulü, muhatabının öğretim sürecine aktif bir şekilde katılımı için karşılıklı diyalog kurma ve soru sorma yöntemlerini de sıkça kullanmıştır. Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) ashâbına; "Müflis kimdir, biliyor musunuz?" diye sordu. Ashâb: "Bizim nezdimizde müflis, parası pulu olmayan kimsedir." der. Resûlullah (s.a.v.) de "Şüphesiz ümmetimin müflisi öyle kimsedir ki; kıyamet günü namaz, oruç ve zekâtıyla gelir. Fakat bu kimse birilerine sövmüş, birilerine zina iftirasında bulunmuş, birilerinin malını yemiştir, kan dökmüş, birilerini dövmüştür. Bu sebeple iyiliklerinin sevabı ona buna dağıtılır. Eğer üzerindeki kul hakları bitmediği halde kendisinin sevapları bitmişse, hak sahiplerinin günahlarından kendisine yükletilir ve sonra cehenneme atılır."⁹⁸ buyurdular. Bu ve buna benzer pek çok örnekte olduğu gibi Efendimiz (s.a.v.), soru sorma metoduyla hem ashâbın ilgi ve alakasını konunun üzerinde yoğunlaştırmış hem de soruya cevap vermelerini isteyerek öğrenmelerinde kendilerinin de aktif bir şekilde sürece dâhil olmalarını sağlamıştır.

⁹⁴ İbn-i Mâce, Libâs, 19 (H. No. 3595).

⁹⁵ Ebû Dâvûd, Tahâre, 73 (H. No. 185).

⁹⁶ Refia Şemin, **Karakter Formasyonu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 58.

⁹⁷ **Age.**, s. 58.

⁹⁸ Müslim, Birr, 15 (H. No. 59).

Aktiflik ilkesine göre bireyin öğrendiği bilgiler, hayat boyu etkisini göstermeli ve devamlılığını sürdürmelidir. Bu boyutuyla açıklık ilkesi bizlere İslam eğitim anlayışının, az da olsa devamlı olanın faziletli olduğuna ilişkin kabulünü hatırlatmaktadır. Ayrıca ibadetlerin kişiye kazandırdığı bazı duygular vardır ki bunlar, bireyin bütün hayatına sirayet eder. Söz gelimi sadaka ve oruç, empati gerektiren ibadetlerdir. Empati yoluyla fakir ve ihtiyaç sahibi insanların halinden anlamamız beklenir. Fakat bu ibadetler aynı zamanda paylaşma, yardımlaşma, merhamet ve kardeşlik gibi duyguların gelişmesini de sağlar. Bu duygular sâridir. İnsanın bütün hayatını etkisi altına alır ve Müslümanlar arasında kuvvetli bir bağ oluşturur. Böylece birey, söz konusu ibadetler ile hayat boyu davranışlarını şekillendirecek güzel duygular kazanır. Merhamet, şefkat ve kardeşlik gibi duyguların birey tarafından hayatın bütününe genellenebilmesi ve aktarılabilmesi, aktiflik ilkesinin bir boyutu olarak değerlendirilebilir.

3.4. Seviyeye Uygunluk (Öğrenciye Görelik) ve Bireysellik İlkesi

Aynı yaş grubundaki bireylerin fiziksel ve psikolojik gelişim düzeyleri, bilgi ve becerileri, ilgi, istek ve hisleri de büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu sebeptir ki günümüz yıllık öğretim sistemi de bu benzerliğe dayalı olarak inşa edilmiştir. Her sınıf düzeyinde zayıf seviyede, ileri seviyede ve vasat seviyede öğrenciler vardır. Dersin ortalama seviyesi genellikle vasat öğrenciye göre düzenlenir.⁹⁹ Buradan hareketle diyebiliriz ki uygulanan öğretim programları, öğrencilerin ortalama zekâ düzeylerine uygun olmalıdır. Örneğin, henüz değer yargıları gelişmemiş olan ve somut işlem döneminde olan çocukların soyut kavramları anlayıp kavraması beklenemez. Onlara değer yargılarını öğretebilmek için doğrudan değer mefhumlarından bahsetmek yerine; hikâye, masal veya yaşanmış olay gibi daha somut örneklerden ve bu yargıları zihnin anlayışına daha çok yaklaştıracak yöntemlerden faydalanmak gerekir.¹⁰⁰

Ayrıca, aynı yaş gruplarındaki bireylerin benzer niteliklere sahip oldukları realitesiyle yola çıkılarak düzenlenmiş olan yıllık öğretim sisteminde, bireylerin gerek ilgi ve yetenekleriyle gerekse kapasiteleriyle farklılık arz ettikleri gerçeği de unutulmamalıdır. Her öğrencinin algılama seviyesi göz önünde bulundurularak eğitim-öğretim planı yapılmalı ve çalışma

⁹⁹ Muhsin Hesapçıoğlu, *age.*, s. 152-153.

¹⁰⁰ Hasan Çelikkaya, *age.*, s. 76.

temposu öğrencilerin kapasitelerine uygun olarak hazırlanmalıdır. Değerlendirmeler de yine her öğrencinin öğrenme seviyesine mutabık olarak gerçekleştirilmelidir.¹⁰¹

İslam eğitim psikolojisine göre bireyler arasındaki farklılıklar şu gruplarda toplanabilir: Cinsiyet farklılıkları, bedensel, zihinsel, duygusal farklılıklar, inanç farklılıkları, sosyal, ekonomik, ahlâkî farklılıklar, dil farklılıkları ve hedeflere dair farklılıklar.¹⁰²

Yüce Allah, yer yer Kur'an-ı Kerim'de bu farklılıklara değinmiştir. Örneğin, *“De ki: Herkes kendi şâkilesine (yapısına) göre hareket eder. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.”*¹⁰³ buyurmaktadır. Ayette geçen “şâkilesine göre” ifadesi için farklı, ama birbirine yakın yorumlar yapılmıştır. İbn-i Abbas (r.a.), “bakış tarzına göre”; Mücahid (r.a.), “tabiatına uygun”; Katâde (r.a.), “niyetine göre”; İbn-i Zeyd (r.a.), “dinine uygun” şeklinde izahlarda bulunmuşlardır.¹⁰⁴ Kısacası Rabbimiz bu ayet-i celile ile insanların birbirlerinden farklı özellik ve kabiliyetlere, mizaç ve karakterlere sahip olduğunu bildirmektedir.

Aynı şekilde Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, *“Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (kudretinin) delillerindendir.”*¹⁰⁵ ayeti ile fiziksel farklılıklara ve dil farklılıklara; *“O, hikmeti dilediğine verir ve kime hikmet verilirse o kimseye birçok hayır verilmiş demektir. Bunu ise derin kavrayış sahibi olanlardan başkası düşünüp anlayamaz.”*¹⁰⁶ ayeti ile zihinsel farklılıklara; *“Onlardan bedbaht olanlar da vardır, mutlu olanlar da.”*¹⁰⁷ yeti ile duygusal farklılıklara; *“Kiminiz kâfir oluyorsunuz, kiminiz de iman ediyorsunuz.”*¹⁰⁸ ayeti ile inanç farklılıklarına; *“Birbirlerine (anlaşıp) iş gördürmeleri için birtakım derecelerle kimini ötekine üstün kıldık.”*¹⁰⁹ ayeti ile sosyal farklılıklara; *“Allah, rızık hususunda kiminizi kiminize üstün kıldı.”*¹¹⁰ ayeti ile ekonomik farklılıklara; *“Ehl-i Kitap'tan öylesi vardır ki ona bir kantar (bin altın) mal emanet etsen onu sana eksiksiz öder, içlerinden öyle kimseler de vardır ki ona bir dinar emanet etsen devamlı tepesinde dikilip durmadıkça onu ödemez.”*¹¹¹ ayeti ile ahlâkî farklılıklara;

¹⁰¹ Muhsin Hesapçıoğlu, **age.**, s. 153-154.

¹⁰² Emad Kenan, İslam Eğitim Vizyonunda Bireysel Farklılıklar İlkesi, trc. Ali Güngör, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5/II (2016), s. 219-221.

¹⁰³ İsrâ 17/84.

¹⁰⁴ Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, thk. Sami b. Muhammed Selâme, Dârün Tayyibetin Li'n-Neşri ve't-Tevzî', yy. 1999, V, s. 113.

¹⁰⁵ Rûm 30/22.

¹⁰⁶ Bakara 2/269.

¹⁰⁷ Hûd 11/105.

¹⁰⁸ Teğâbün, 64/2.

¹⁰⁹ Zuhruf 43/32.

¹¹⁰ Nahl 16/71.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/75.

“İçinizden kimileri dünyayı istiyordu, kimileri de ahireti.”¹¹² ayeti ile de hedef ve eğilim farklılıklarına temas etmektedir.¹¹³

Verimli bir öğretim süreci için vazgeçilmez ilkelerden kabul edilen “bireysellik” ilkesi, Hz. Peygamber’in de önemli düsturlarındandır. Nitekim bir hadis-i şerifinde bireysel farklılıklara işaret ederek şöyle bir benzetme yapmaktadır. “Allah’ın benimle gönderdiği hidayet ve ilmin örneği, bir araziye düşen yağmur gibidir. Bu yağmur, suyu kabul eden tabiatı güzel bir araziye düşer, çayır ve bolca ot yetiştirir. Bazı araziler de vardır ki mûmbit değildir, ot bitirmez fakat suyu tutar. O su ile Yüce Allah, insanları faydalandırır; kendileri de içerler, hayvanlarını da sularlar, ekin de ekerler. Su, bazen de öyle bir araziye isabet eder ki o arazi kaypaktır; ne su tutar ne de ot bitirir. İşte burada; dinde anlayış sahibi kılınan ve Allah’ın benimle gönderdiği hidayet ve ilimden faydalanarak öğrenen ve öğreten kimsenin temsili ile (duyduğu ve bildiği şeylere) iltifat etmeyip başını bile kaldırmayan ve Allah’ın benimle gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kimsenin temsili vardır.”¹¹⁴

H. Peygamber, her birey için ayrı ve özel uygulamalar tercih etmiştir. Örneğin; pek çok sahabe tarafından yöneltilmiş olan “Amellerin en fazîletlisi nedir Ya Resulallah?” sorusuna muhatap kaldığında; “Allah’a ve Resulüne iman, Allah yolunda cihat, hacc-ı mebrur.”¹¹⁵ “Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir.”¹¹⁶ “Namazdır.”¹¹⁷ “Hicrettir.”¹¹⁸ gibi birbirinden farklı cevaplarla karşılık vermiştir. Görüldüğü üzere H. Peygamber, ashâbının sorularını daima onların karakter, mizaç ve ihtiyaçlarını dikkate alarak yanıtlamıştır. Ayrıca H. Peygamberin “İnsanlara anlayacakları şekilde konuşunuz, Allah ve Resulünün yalanlanmasından hoşlanırsınız mı?”¹¹⁹ “İnsanların seviyesine ininiz.”¹²⁰ ifadeleri de bu konuya dair fevkalade bir hassasiyet taşıdığına işaret etmektedir.

Bir gün Allah Resulü, Muâz (r.a.)’a “Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun kulu ve resulü olduğuna kalben inanarak şahitlik eden her kula Allah, cehennemi haram kılar.” müjdesini verir ve Muaz da bu müjdeyi herkesle paylaşmak istediğini söyler. Fakat Allah Resulü “O zaman buna güvenirler.”¹²¹ buyurarak O’nun bu isteğini geri çevirir.

¹¹² Âl-i İmrân 3/152.

¹¹³ Emad Kenan, *agm.*, s. 219-221.

¹¹⁴ Buhârî, İlim, 20 (H. No. 79); Müslim, Fezâil, 5 (H. No. 15).

¹¹⁵ Buhârî, Hacc, 4 (H. No. 1519).

¹¹⁶ Ebû Dâvûd, Sünnet, 3 (H. No. 4599).

¹¹⁷ İbn-i Mâce, Tahâret, 4 (H. No. 278).

¹¹⁸ Nesâî, Bey’at, 14 (H. No. 4167).

¹¹⁹ Buhârî, İlim, 49 (H. No. 127).

¹²⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 23 (H. No. 4842).

¹²¹ Buhârî, Cihat, 46 (H. No. 2856).

Bu ifadesinden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, insanların algı ve yorumlama düzeylerinin farklılığına göre uygulamalar tercih etmiştir. Zira bu hadisi akla gelen ilk anlamıyla sınırlandırıp buna güvenerek amelden geri duracak sahabilerin de varlığını dikkate almıştır.

Hz. Peygamber'in uygulamalarında bireylerin özel durumları da göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim cihada ve hicrete teşvik hususunda varit olan pek çok hadisi şerifine rağmen Allah Resulü, hicret etmek ve cihada katılmak için kendisine beyat eden bir sahabiye anne babasına hizmet edip onlara güzel muamelede bulunması için geri göndermiştir.¹²² Bu kimse için anne babasına hizmet etmesinin cihattan daha faziletli olduğunu bildirmiştir.

Hz. Peygamber eğitim uygulamalarında yaş faktörünü de dikkate almıştır. Nitekim “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, büyüyünceye kadar küçükten, akli başına gelinceye kadar mecnundan.”¹²³ hadis-i şerifinde insanları küçükler ve büyükler olarak iki kısımda ele almıştır.¹²⁴ O (s.a.v.)'nin bu taksimatı, çocuklara ve büyüklere karşı uyguladığı öğretim yöntem ve tekniklerinde de farklılığı gerektirmiştir.

Öncelikle Hz. Peygamber'in çocuklar ile münasebeti ve onlara karşı sıcak ve sevecen tavrı dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber, çocuklara karşı “yavrucuğum” gibi hoşnut edici ifadeler kullanır,¹²⁵ onlar için dua ve niyazda bulunurdu.¹²⁶ Çocukların gönüllerine girerek kendisine muhabbetle bağlaması, aynı zamanda onların öğrenmeye karşı arzu ve iştisaklarını da artırmıştır. Çocukların eğitiminde onların seviyelerine uygun öğretim yöntemlerini tercih etmiştir. Özellikle ibadet eğitimi noktasında çoğunlukla gösteri yöntemini kullanmış ve çocukların taklit yeteneklerinden faydalanmıştır.¹²⁷ Ayrıca bilindiği üzere çocuklar ödüllendirildiklerinde ve takdir edildikleri durumlarda öğrenmeye daha istekli olurlar. Hz. Peygamber çocukların bu özelliklerini de öğretim sürecinde çok iyi değerlendirmiş ve beğendiği davranışlarda devamlılığı sağlamak için pekiştireçlerden faydalanmıştır.¹²⁸

Seviyeye uygunluk ilkesinin bir diğer boyutu da şu örnekte görülebilir: Fakir bir sahabi olan Ebu Hureyre'nin “Sadakanın en faziletlisi hangisidir?” sorusuna karşılık Allah Resulü,

¹²² Müslim, Birr, 1 (H. No. 5).

¹²³ İbn-i Mâce, Talâk, 15 (H. No. 2041).

¹²⁴ Selçuk Coşkun, *age.*, s. 192.

¹²⁵ Buhârî, Et'ime, 2 (H. No. 5376).

¹²⁶ Buhârî, Büyü', 49 (H. No. 2122), Libâs, 60 (H. No. 5884); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 8 (H. No. 57); Tirmizî, Birr, 57 (H. No. 1989).

¹²⁷ Buhârî, Vudû, 5 (H. No. 138), Ezan, 58 (H. No. 698); Tirmizî, Salât, 171 (H. No. 232).

¹²⁸ Buhârî, Vudû, 10 (H. No. 143).

“Fakir olan kimsenin, güç ve kuvvetiyle insanlara yardımda bulunmasıdır.”¹²⁹ cevabını verirken aynı soruyu soran ve bir kabile reisi olan Sa’d b. Ubade’ye “Kuyu kazdırarak su çıkarmaktır.”¹³⁰ ifadeleri ile karşılık vermiştir. Bu örneklerde sahabilerin ekonomik durumları ve toplum içerisindeki konumları dikkate alınmıştır.

Hız. Peygamber’in eğitiminde seviyeye uygunluk ilkesinin önemi yadsınamaz. Söz konusu ilkenin gerekliliği, eğitim adına söz söylemiş bütün araştırmacıların temas noktası olmuştur. Hız. Peygamber’in eğitim metodunu iyi analiz etmiş büyük İslam âlimlerinin bu ilke kapsamında serdettikleri görüşlerden bir kısmını zikretmek, konuyu özetleyici mahiyette olacaktır.

Fârâbî’nin (ö. 339/950) eğitim görüşlerini temellendiren en önemli unsur “ferdî farklılıklar” olmuştur. Farabî’ye göre yaratılış itibarıyla farklı yeteneklerle donatılmış olan insanların, birbirlerine üstünlükleri olabilir. O’na göre erdemli toplumu oluşturan insanlar avam ve havas olmak üzere iki kısımdır. Avam tabaka, burhan gerekmeksizin bir takım düşüncelere bağlanan ve inanan kesim iken; seçkinler bilgilerini araştırmayı ve delillendirmeyi yeğlerler. Buna binaen Farabî, öğretim yöntemlerinin hedef kitleye uygun olarak düzenlenmesi gerektiğini düşünür. Bu bağlamda öğretimi de “genel” ve “özel” olmak üzere ikiye ayırır. Özel öğretim, doğuştan özel yeteneklerle donatılmış, üst düzey zekâyâ sahip olan havas/seçkinler için gereklidir ve kesin kanıt (burhan) yöntemine dayalı bir öğretimdir. Üstün zekâ ve yeteneklere sahip olmayan, sınanmış bilgilere dayalı olarak hayatını idame ettiren avam için de genel öğretim gereklidir. Genel öğretimde kullanılacak yöntemler ise; cedel, hitabet ve şiirdir. Görüldüğü üzere Farabî’nin eğitim adına yaptığı taksimatlar tamamen bireylerin algı ve yetenek farklılıklarına göredir. O’na göre iyi bir eğitici, burhana dayalı olarak öğrendiği bilgileri, farklı örneklerle hedef kitleye ulaştırabilmelidir.¹³¹ El-Mâverî (ö. 450/1058) de Farabî gibi, farklı zekâ kapasitelerine sahip olan talebeler için farklı öğretim programlarının uygulanması gerektiğini ifade eder. Karakter analizi doğru bir şekilde yapılmaksızın öğrenciye uygulanan müfredat, öğrencide öğretmene ve derse karşı nefret duyguları uyandırır. El-Mâverî, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn* isimli eserinde bu duruma açıklık getirmek için şöyle bir örneğe de yer verir. Bir talebe hocasına sorduğu sorunun cevabını alamayınca, sebebini merak eder. Bunun üzerine muallim; “Oğlum! Her toprağın bir fidanı vardır. Her binanın da bir temeli vardır. (Her toprağa ağaç dikilmez ve her yere

¹²⁹ Ebû Dâvud, Zekât, 40 (H. No. 1677).

¹³⁰ Ebû Dâvud, Zekât, 41 (H. No. 1679).

¹³¹ Mustafa Köylü ve Ahmet Koç, **Klasik İslam Eğitimcileri**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2006, s. 69-76.

temel atılmaz. Bunlar hep istidada bağlıdır. Senin bu cevaplara istidadın olmadığından cevap vermemekte mazurum.)”¹³² der. Gazali de kader bahsinden konuşurken etrafta zayıf anlayışlı insanların olabileceği ihtimaline dayanarak ihtiyatlı olunması gerektiğini belirtmiş ve zekâ düzeyi dikkate alınmaksızın verilen eğitimi, yarasanın gözünden güneşin perdesini kaldırmaya benzetmiştir. Zira bu davranışın yarasanın helakına sebebiyet vereceği aşikârdır.¹³³

3.5. Tedricîlik (Aşamalılık) İlkesi

Tedricîlik (Aşamalılık) ilkesi, öğretim sürecinde öğrencinin, öğrenilmiş çaresizlik sendromuna girmesine mani olan önemli bir ilkedir. Bu ilke, öğretimin aşamalı bir şekilde ilerlemesini ve zamana yayılmasını gerektirir. Hedeflenen davranış için en temel bilgilerin aktarımıyla öğretim sürecine başlanmalıdır. Belirlenen öğrenme kazanımı gerçekleştirildiğinde bir sonraki kazanıma geçilmelidir. Bir diğer ifade ile öğrenim tedricî olarak gerçekleştirilmelidir ki; öğrenme kolay ve kalıcı olsun. Bu aşamalılık basitten zora olabileceği gibi somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene veya yakından uzağa şeklinde de olabilir.

Kur'an-ı Kerim'in yirmi üç yıllık bir zaman diliminde peyderpey indirilmiş olması eğitimde zamana ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir. Yeni emirler ve yasaklar konulmadan, evvelkilere tabi olabilmesi için muhataba gerekli süre tanınmış ve aşamalı geçişler sağlanmıştır. Kolaydan zora, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa şeklindeki alt başlıklarla ele alacağımız tedricîlik ilkesi için verilecek örneklerle geçmeden önce bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Kur'an-ı Kerim'de aşamalı geçişlerin yanı sıra konular arasında da belirli bir hiyerarşi izlenmiştir. Öncelikle Mekkî ayetlerle Cahiliye toplumunun şirkten arınıp tevhidi benimsemesi ve inanç esaslarının kalplerine yerleşmesi sağlanmış akabinde de yaşantılar üzerine ahlâkî eğitim ve ibadet eğitimi aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

İlâhî eğitimin süzgecinden geçen Efendimizin (s.a.v.) sünnetinde de, tedricîlik ilkesi önemli bir yere sahiptir. Bunun en bariz örneği, Muaz (r.a.)'ı Yemen'e vali olarak gönderirken verdiği nasihatlerde inkişaf etmektedir. Allah Resulü, Muaz (r.a.)'a evvelâ insanları tevhide

¹³² Mâverî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, trc. Ali Akın, Temel Neşriyat, İstanbul 1982, s. 106-108.

¹³³ Hücetü'l-İslam İmâm-ı Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, trc. Mehmet A. Müftüoğlu, Tuğrâ Neşriyat, İstanbul 1989, IV, 170.

davet etmesini söyler. Eğer kabul ederlerse beş vakit farz namazı tebliğ etmesini, bunu da kabul edip itaat ederlerse farz olan zekâtı bildirmesini ister.¹³⁴ Esasında hadis-i şerifin arka planında şu mesaj gizlidir: Tevhit inancını tasdik etmemiş bir zattan, kulluk vazifesi beklenemeyeceği gibi secde ile kulluğun zirvesini yaşamamış ve manevi hayatın lezzetini tatmamış bir kimseden de maddiyattan vazgeçmesi beklenemez. Bu durumda Hz. Peygamber'in Muaz (r.a.)'a tavsiyesinin ne kadar yerinde olduğu aşîkârdır.

Eğitimcilerin yapmış olduğu taksimata uygun olarak tedricîlik başlığını dört kısımda ele almak istiyoruz.

3.5.1. Basitten Karmaşığa/Kolaydan Zora İlkesi

Muhatabın hedefe kolayca ulaşmasını isteyen bir öğretici, konuya dair verdiği örneklerde basitten zora doğru gitmelidir.¹³⁵ Örneğin, tek basamaklı sayı ile çift basamaklı bir sayıyı çarpamayan bir öğrencinin iki tane çift basamaklı sayıyı çarpmasını beklemek bu ilkeye aykırıdır.

Tedricîliğin önemli bir ayağını oluşturan kolaydan zora ilkesine, Kur'an-ı Kerim'den getireceğimiz şu örneklerle başlamak istiyoruz: Cahiliye döneminde zina, hırsızlık, adam öldürme gibi toplum tarafından tasvip edilmeyen ve hoş karşılanmayan fiiller tek seferde ve kesin bir dil ile yasaklanırken; faiz ve içki gibi kökleşmiş alışkanlıkların yasaklanması zamana yayılmıştır. İçkinin yasaklanma merhalelerine baktığımızda, ilk aşamada Rabbimiz, içkiyi "güzel rızıklara" dâhil etmeyip ayrı zikretmiştir.¹³⁶ Bu ayet içkinin, haram olmadan önce bile güzel rızıklardan olmadığına işaret ederek diğer aşamalara zemin hazırlamıştır. İkinci aşamada içkinin hem zararı hem faydası olduğu¹³⁷ ifade edilirken, üçüncü aşamada içkili bir vaziyette namaza yaklaşılması yasaklanmıştır.¹³⁸ En nihayetinde ise tam anlamıyla içkinin haramlığına delalet eden ayet-i celile nazil olmuştur.¹³⁹ Bu örnekte Allah (c.c.), içkiyi su gibi tüketen bir toplumu, bu durumdan arındırmak için insanın fitratına uygun, zamana yayılmış, tedricî bir öğretim programını tercih etmiştir. Zina eden kimseler için belirlenen cezaî uygulamalarda¹⁴⁰ da aynı ilke esas alınmıştır. Yüce Allah'ın bu örneklerdeki

¹³⁴ Buhârî, Zekât, 41 (H. No. 1458).

¹³⁵ Hasan Çelikkaya, *age.*, s. 77.

¹³⁶ Nahl 16/67.

¹³⁷ Bakara 2/219.

¹³⁸ Nisâ 4/43.

¹³⁹ Mâide 5/90.

¹⁴⁰ Nisâ 4/15-16; Nur 24/10.

yasaklamalarda uygulamış olduğu planlı gecikmenin bir benzerine, namaz ve zekâtın farz kılınması ile köleliğe dair düzenlemelerde de rastlamaktayız.¹⁴¹ Sözgelimi İslam'ın ilk yıllarında müminler, sabah ve akşam olmak üzere iki vakit farz namazla yükümlü iken; yaklaşık on yıllık bir zaman diliminin ardından, farz olan vakit namazlarının sayısı beşe çıkarılmıştır.

*“Artık (namazda) Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.”*¹⁴² *“Andolsun ki biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt alınması için kolaylaştırdık.”*¹⁴³ *“Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, güçlük çekmenizi istemez.”*¹⁴⁴ mealindeki ayete-i celileler de Kur'an-ı Kerim'in kolaylık prensibine işaret etmektedir.

Kolaylık, Hz. Peygamber'in eğitiminde de önemli düsturlardandır. “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”¹⁴⁵ ifadesiyle de bu ilkenin ehemmiyetini tescillemiştir. Ashâbına daima güçleri nispetinde direktifler vermiş, onları zora sokacak her türlü muameleden kaçınmıştır. Aksi bir durumla karşı karşıya kaldığında ise onlara, İslam'ın kolaylık dini olduğunu hatırlatmış; güçlerini aşan durumlara kalkışmamalarını ve kendilerine eziyet etmemelerini öğütlemiştir. Her gün oruç tutmak isteyen, her gece uyumaksızın namaz kılmak isteyen ve evlenmemeye karar kılan sahabileri, azmettikleri şeylerden menetmiştir.¹⁴⁶ Hatta kendisinin her hal ve hareketini model alan ashâbının zorlanacağını hesaba katarak, pek çok şeyden geri durmuştur. “Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim onlara her namaz için misvak kullanmalarını emrederdim.”¹⁴⁷ hadis-i şerifi ve gecenin geç saatlerine kadar yatsı namazını ertelemek evlâ olduğu halde ümmetine zorluk çıkarmak istemediği için farklı vakitlerde eda ettiğini gösteren uygulaması¹⁴⁸ da Efendimizin (s.a.v.) kolaylık prensibiyle doğrudan alâkalı misallerdir.

Resulullah (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde ashâbına, kıyamet gününde Allah'ın arşında gölgelenecek olan yedi grup insandan söz ediyor. “Başka bir gölgenin bulunmadığı o günde (kıyamet günü) Allah (c.c.) yedi kişiyi gölgelendirecektir. Bunlar; adil devlet başkanı, Rabbine kulluk içinde yaşayan ve büyüyen genç, gönlü mescitlere bağlı olan kişi, birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılımları da O'nun için olan iki kişi, güzel ve itibarlı bir

¹⁴¹ Mehmet Şanver, *age.*, s. 157-161.

¹⁴² Müzzemmil 73/20.

¹⁴³ Kamer 54/17.

¹⁴⁴ Bakara 2/185.

¹⁴⁵ Buhârî, İlim, 11 (H. No. 69).

¹⁴⁶ Buhârî, Nikâh, 1 (H. No. 5063); Müslim, Nikâh, 1 (H. No. 5).

¹⁴⁷ Buhârî, Cuma, 7 (H. No. 887).

¹⁴⁸ Müslim, Mesâcid, 39 (H. No. 219).

kadının birliktelik arzusuna karşılık “Ben Allah’tan korkarım.” diyebilen adam, sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği şekilde gizlice tasadduk eden kimse ve gizlice Allah’ı anıp gözyaşı döken kimsedir.”¹⁴⁹ Daha sonra Allah Resulünün, darda kalmış ve borç almış kimseye borcunu ödeyebilmesi için mühlet tanıyan veya alacağını bağışlayarak onu borç yükünden kurtaran kimseyi de Allah’ın gölgelendireceği kişiler arasına dâhil ettiğini¹⁵⁰ görmekteyiz. Böylece Hz. Peygamber, önceden vermiş olduğu bilginin üzerine yeni bilgiler ilave ederek tedricîlik metodunun “kolaydan zora” basamağı için örneklik teşkil edecek bir öğretim gerçekleştirmiştir.¹⁵¹

3.5.2. Somuttan Soyuta

Yapılan araştırmalar neticesinde öğrencilere somut bir şekilde verilen bilgilerin daha uzun süre bellekte kaldığı ve öğrenme faaliyetinin daha kolay gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu sebeple öğretim süreci içerisinde somut etkinliklerin gerçekleştirilmesi bir ilke olarak benimsenmiştir. Bu ilke, bireyin zihinsel gelişimiyle de uygunluk arz etmektedir. Çünkü çocuklar, ilk olarak duyu organları vasıtasıyla nesneleri keşfederler ve somut nesnelere dair bilgiler edinirler. Somut öğrenmeler arttıkça soyut öğrenmeler için de kabiliyet kazanılır ve zamanla dağarcıktaki soyut kavramların sayısı da artar. Bu ilke, sadece çocuk eğitiminde geçerli olmayıp her yaşta uygulanacak eğitim için vazgeçilmezdir.¹⁵²

Kur’an-ı Kerim’de, özellikle iman esaslarına dair mücerret kavramların izahı, deney ve gözlem ile somut verilere dayandırılmak istenmiştir. Yüce Allah, zatına has sıfatlarını doğrudan muhatabına iletme yerine, onların evrendeki tezahürlerine işaret ederek “müşahhasan mücerrede” ilkesini esas alan bir öğretim yolunu tercih etmiştir. “*Güneşi aydınlatıcı, ayı da bir nur yapan, yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye aya menziller tayin eden Allah’tır.*”¹⁵³ ve “*İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayılıp döşendiğine bakmazlar mı?*”¹⁵⁴ gibi pek çok ayette, müşahhas olan varlıklardan hareketle mücerret olan Allah’ın

¹⁴⁹ Buhârî, Ezan, 36 (H. No. 660).

¹⁵⁰ Müslim, Zühd, 18 (H. No. 74); İbn-i Mâce, Sadakât, 14 (H. No. 2419).

¹⁵¹ M. Faruk Bayraktar, **İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri**, İFAV, İstanbul 2015, s. 663.

¹⁵² Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 13.

¹⁵³ Yunus 10/5.

¹⁵⁴ Gâşîye 88/17-20.

varlığına ulaşılması istenmiştir. Ayrıca zaman zaman kullanılan tasvir, teşbih, temsil ve mukayeseler de Kur'an-ı Kerim'in somutluk prensibini destekleyici niteliktedir.¹⁵⁵

Yüce Allah'ın olay ve durumları adeta canlı tablolar halinde muhatabına sunması, el-Musavvir ismi celâlinin Kur'an-ı Kerim'deki tecellisidir. Bu tarz bir anlatım ile Allah (c.c.) kullarını, olayların vuku bulduğu zemine çeker ve onlara farklı bir bakış açısı kazandırmaya çalışır.¹⁵⁶ Nitekim cehennemlikler ve cennetlikler ile bekçilerin arasında geçen diyalogda¹⁵⁷ Rabbimiz, insanların zihinlerinde ve sadırlarında kalıcı bir etki bırakmak için tasvirî anlatımı tercih etmiştir.

*“Gerçek duaya lâyık olan ancak Allah'tır. O'nun dışında el açıp yalvardıkları ise onlara hiçbir karşılık veremezler. Onların durumu, su kendiliğinden ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru (boşlukta) açan kimse gibidir...”*¹⁵⁸ ayet-i celilesinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de somut bir anlatım için teşbihlerden faydalanılmıştır. Er-Rummânî (ö. 384/994), teşbihin dört ana gayeye dayandığını ifade eder. Bunlar; duyular vasıtasıyla ulaşılamayacak olan verileri anlaşılır kılmak, meydana gelmesine alışık olmadığımız durumları olağan bir durum gibi sunmak, anlaşılması zor olan şeyleri daha açıklayıcı hale getirmek, kendisinden nitelikçe daha kuvvetli olana benzetilen bir varlığın, niteliklerine dikkat çekmek. Kazvinî (ö. 739/1338) de bu maddelere terğîb (bir şeye rağbeti artırmak) ve tenfîr (bir şeyden uzaklaştırmak) maddelerini de ekleyerek teşbihin gayesini altı maddede toplamıştır.¹⁵⁹ Teşbih ile temsili anlatım, esasında birbirinden farklı şeyler değildir. “Çok cihetle yapılan teşbih” temsil olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁰ Örneğin Rabbimiz, yeryüzü canlılarının en kötüsünün, yaratıcısına nankörlük eden imansızlar olduğunu bildiriyor.¹⁶¹ Benzer bir ayette de bu kimseleri; kalpleriyle anlamayan, gözleriyle görmeyen, kulaklarıyla duymayan dört ayaklı hayvan temsili ile anlatmaktadır.¹⁶² Bu anlatımı ile Kur'an-ı Kerim, imansızların Hakka karşı bütün algılarını kapattıklarını ve böylece hayvanların taşıdığı vasıflardan bile mahrum olduklarını ifade etmiştir. İnsan kendisine bahşedilen ulvî mertebelere yükselme şansını yitirirse, yaratılışı gereği kendisine verilen nimetleri hakkıyla kullanan hayvanlardan

¹⁵⁵ Yaşar Fersahoğlu, **Kur'an'da Zihin Eğitimi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 563-567.

¹⁵⁶ Ömer Çelik, **Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'an'da İnsan**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010, s. 31-32.

¹⁵⁷ Zümer 39/71-74.

¹⁵⁸ Ra'd 13/14.

¹⁵⁹ Ömer Çelik, **age.**, s. 17-18.

¹⁶⁰ **Age.**, s. 22.

¹⁶¹ Enfâl 8/55.

¹⁶² A'râf 7/179.

bile olmaya hak kazanamaz ve hatta sefaletle sürüklenir. Ta ki inkârcı bir putperest “pislik”¹⁶³ oluncaya kadar.¹⁶⁴

Kur’an-ı Kerim’de Ashâb-ı Kehf, Ashâb-ı Eyke, Ashâb-ı Fil, Ashâb-ı Uhdûd gibi pek çok örneğine rastladığımız geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin kıssaları da somutluk prensibi bağlamında önem arz etmektedir. Zira kıssa, anlatımı kuvvetlendirmenin yanında ayrı bir cazibe de katmaktadır ve muhatabın ilgi ve alâkasını çekmektedir.¹⁶⁵

Kur’an-ı Kerim’in önemli bir prensibi olan somutluk ilkesi, Efendimizin (s.a.v.) eğitimine de sirayet etmiştir. Hz. Peygamber; sırat-ı müstakîm, ilim, hidayet, münafıklık, iman, emel, ecel gibi soyut kavramları açıklamak istediğinde, bilinen somut örneklerden hareketle benzetme yapmış ve anlatmak istediği şeyi ashâbın idrak seviyesine yakınlaştırmaya çalışmıştır.

Herkesçe malum olan bir hadis-i şerife göre; Hz. Peygamber insanları, Kur’an-ı Kerim ile olan irtibatları açısından değerlendirerek dört gruba ayırmış ve bu gruplar arasındaki farkları benzetme yoluyla izah etmiştir: “Kur’an okuyan mümin turunc gibidir; kokusu da güzeldir tadı da güzeldir. Kur’an okumayan mümin hurma gibidir; kokusu yoktur, tadı güzeldir. Kur’an okuyan münafık reyhan gibidir; kokusu güzeldir, tadı ise acıdır. Kur’an okumayan münafık ise Ebu Cehil karpuzuna benzer; kokusu yoktur, tadı da acıdır.”¹⁶⁶ Görüldüğü üzere dört farklı karakterde insan, ancak bu kadar güzel izah edilebilirdi.

Ebû Hureyre (r.a.)’den rivayet edilen bir başka hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ben ve sizin durumunuz şu misale benzer: Ateş yakan bir adam var ve ateş etrafı aydınlatınca pervaneler ve diğer haşereler ateşe atılırlar. Adam onları ateşten uzaklaştırdıkça onlar adama galip gelirler. İşte ben de sizi (o adam gibi) ateşten korumaya çalışıyorum. Fakat onlar ateşe koşuyorlar.”¹⁶⁷ Bu hadis-i şerifte de Allah Resulü, müminler ile kendi durumunu zihninde kurguladığı bir olay ile somutlaştırarak anlatır.

Allah Resulünün zaman zaman şekil ve çizim yöntemiyle anlatımlarına da şahit olmaktayız. Toprağa çizdiği şekillerle emel ve ecel arasındaki ilişkiyi ihtiva eden hadis-i şerif bu bâbda değerlendirilebilecek önemli bir misaldir. Abdullah b. Mesûd (r.a.)’un rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, yere bir dörtgen çizer. Dörtgenin orta yerinden de dörtgenden taşan başka

¹⁶³ Tevbe 9/28.

¹⁶⁴ Necmettin Şahinler, **Kur’an’da Sembolik Anlatımlar**, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 107-108.

¹⁶⁵ M. Yaşar Kandemir, **Örneklerle İslam Ahlâkı**, Nesil Yayınları, İstanbul 1986, s. 352.

¹⁶⁶ Müslim, Salâtü’l-Müsâfirîn, 37 (H. No. 243)

¹⁶⁷ Buhârî, Rikâk, 26 (H. No. 6482).

bir çizgi çeker. Sonra dörtgenin kenar kısmından ortadaki çizgiye doğru küçük çizgiler çizer ve şöyle der: “İşte şu insandır. Etrafını çevreleyen, onun ecelidir. Dışarı taşan kısım, onun emelidir. Ufak çizgiler ise bir takım sıkıntılardır. Onlardan birinden kurtulsa diğeri ona dış geçirir. Diğerinden kurtulsa bir başkası dış geçirir.”¹⁶⁸

Hz. Peygamber’in somutlaştırma metoduna dair uygulamalarından bir diğeri de kıssa yöntemidir. Bir defasında, susamış bir köpeği kuyudan çıkardığı su ile sulayan adamın kıssanı anlatan Allah Resulü, bu davranışından ötürü adamın bağışlandığını ashâbına bildirmiştir.¹⁶⁹ Kıssa ile öğretime dair nebevi sünnetten daha pek çok misal getirilebilir.

Verdiğimiz örnekleri değerlendirecek olursak Allah Resulü, muhatabının zihninde bazı şeyleri canlandırmak ve daha iyi kavramalarını sağlamak amacıyla teşbih, şekil/çizim, kıssa gibi muhtelif yöntemleri kullanmış ve daha somut verilerle öğrenmeyi kolaylaştırmıştır.

3.5.3. Bilinenden Bilinmeyene İlkesi

Öğretici, bilinen örneklerden yola çıkarak bilinmeyenleri anlatmalıdır. Bu da genelde kıyaslama yöntemi ile gerçekleştirilir.¹⁷⁰ Bu ilkeden hareketle öğretici önce öğrencinin ön bilgilerini hatırlatmalı sonra yeni bilgiyi ilave etmelidir. Ön öğrenmelerle yenileri arasında kurulan bağ öğrenilenleri daha anlaşılır ve kalıcı kılar. Örneğin, bölme işlemi öğretilmeden önce çarpma ve çıkarma işlemleri hatırlatılmalıdır.

Öğretim sürecinde ezbere dayalı olarak verilen, tabanı sağlam olmayan ve havada kalan bilgiler unutulmaya mahkûmdur. Ön bilgilerle ilişkilendirilip yeniden yapılandırılmış ve bütünleştirilmiş bilginin kalıcılığının daha uzun süreli olacağı hususunda eğitimciler, ortak kanaate sahiptir. Bu kanaate dayalı olarak inkişaf eden “bilinenden bilinmeyene” ilkesi gereği muallim, öğretmeye öğrencinin ön bilgilerinden hareketle başlamalıdır.

Kur’an-ı Kerim’e göre her bilgi, yeni hakikatlere ulaşmak için bir vesiledir. “Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olması da O’nun (kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için (alınacak) dersler vardır.”¹⁷¹ ayet-i celilesinde zikredildiği üzere yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı ile fitrî farklılıklarımıza dair malumatlar, bizi mutlak hakikate ulaştıracak olan bilgilerdir. Dolayısıyla yeni bilgilerin keşfi

¹⁶⁸ Buhârî, Rikâk, 4 (H. No. 6417).

¹⁶⁹ Buhârî, Edeb, 27 (H. No. 6009).

¹⁷⁰ Hasan Çelikkaya, **age.**, s. 77.

¹⁷¹ Rum 30/22.

için eski bilgilere ihtiyaç vardır ve bu noktada insanın hem zihnen hem de bedenen gayret göstermesi gerekmektedir.¹⁷²

Söz konusu ilke bağlamında Efendimizin (s.a.v.) uygulamalarına bir bakalım. Allah Resulüne bir kadın gelerek annesinin hacetmeyi adadığını; fakat haccedemeden vefat ettiğini söyler ve onun yerine hac yapıp yapamayacağını sorar. Allah Resulü de ona bir başka soru ile mukabelede bulunur ve “Annenin borcu olsaydı bunu ödemez miydin?” der. Kadın ise; “Evet öderdim.” cevabını verir. Hz. Peygamber bunun üzerine; “O halde Allah’a hakkını ödeyin. Zira Allah vefa gösterilmeyi en çok hak edendir.”¹⁷³ buyurmuştur. Böylece Allah Resulü soruyu, kadının ön öğrenmeleriyle ilişkilendirerek cevaplandırmıştır. Allah’a adanan bir adağın da borç kabilinden sayılacağına işaret etmiş, cevabının içerisinde sebebini de belirtmiş ve annesinin yerine haccdebileceğini ifade etmiştir.

Bir başka hadis-i şerife göre birkaç kişi Allah Resulüne gelerek “ Ya Resulallah! Sevapları alanlar gittiler. Onlar da bizim gibi namaz kılıyor, oruç tutuyor ve mallarının fazlalıklarından sadaka veriyorlardı.” derler. Hz. Peygamber de “Allah sizin için tasadduk edeceğiniz şeyler kılma mı? Her tesbih sadakadır, her tekbir sadakadır, her tahmid sadakadır, her tehlîl (Lâ ilâhe illallah demek.) sadakadır, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak sadakadır, hatta birinizin hanımıyla birlikteliği bile sadakadır.” buyurur. Bunun üzerine ashâb; “Ya Resulallah! Birimizin şehvetini gidermesinde de mi ecir vardır?” diye sorunca Allah Resulü onlara mukâbil şü cevabı vermiştir: “Haram yolla yaptığınızda, bunun günah olduğunu bilmiyor musunuz?” Bu soru ile Allah Resulü, ashâbın önceki bilgileriyle ilk defa öğrenecekleri bir bilgi arasında kıyaslama yapmalarını istemiş ve hemen akabinde de “Bunun helal yolla olmasında da elbette ecir vardır.” diyerek verdiği bilgiyi tam anlamıyla açıklığa kavuşturmuştur.¹⁷⁴

Verdiğimiz her iki örnekte de görüldüğü üzere Hz. Peygamber, eğitimde bilinenden bilinmeyene ilkesini gayet yerinde ve amacına uygun olarak kullanmıştır. Günümüz eğitimcilerine bu konudaki örnekliliği ile güzel bir miras bırakmıştır.

¹⁷² Yaşar Fersahoğlu, **age.**, s. 567-568.

¹⁷³ Buhârî, Cezâü’s-Sayd, 20 (H. No. 1852).

¹⁷⁴ Müslim, Zekât, 16 (H. No. 53).

3.5.4. Yakından Uzağa İlkesi

Öğretmede kullanılacak örnekler ve materyaller öğrencinin yakın çevresinden ve tanıdığı, bildiği varlık veya olaylardan seçilmelidir. Çocuğun yakın çevresi öncelikle ailesidir sonra okulu, mahallesi, köyü, ilçesi, ili, ülkesidir. Bildiği olaylar yakın zamanda vuku bulmuş olaylardır. Öğretim yapılırken bildiklerinden hareket edilip uzak çevreye, bilinmeyen eşya veya olaylara geçiş yapılmalıdır.¹⁷⁵

Söz konusu ilke bağlamında Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayetin varlığından söz edebiliriz. Şu ayetleri misal olarak inceleyelim: *“Ayetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenenler var ya! İşte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!”*¹⁷⁶ *“İnsanlar bakmazlar mı o deveye; nasıl yaratıldı?”*¹⁷⁷ *“Onlar, hurma çekirdeğindeki incecik iplik kadar bile haksızlığa uğratılmazlar.”*¹⁷⁸ *“(Allah) Onu, yedi gece ve sekiz gündüz, aralıksız üzerlerine musallat etti. Öyle ki o kavmin, sanki içi boş hurma kütükleri gibi yere serildiğini görürsün.”*¹⁷⁹ Hurma ve devenin, Arapların hayatında önemli bir fonksiyonu vardır. Bu ayetlerde ve daha başka ayetlerde deve ve hurmadan örnekler verilmesi, benzetmelerde bulunulması Kur'an-ı Kerim'de Araplar için yakın çevre prensibinin dikkate alındığına işaret etmektedir.¹⁸⁰ Benzer şekilde Arapların çöl ortamında yaşamalarına binaen sık sık *“altlarından ırmaklar akan cennetler”*¹⁸¹ betimlemelerine yer verilmesi de bu kabildendir.

Resulullah (s.a.v.) “Yemin ederek bir müslümanın hakkını alan kimseye, Allah cehennemi vacip kılar, cenneti de haram eder.” buyurmuştur. Bunun üzerine bir adam; “Ya Resulallah! Ya az ve değersiz bir şey ise?” diye sorar. Allah Resülü (s.a.v.) de “Erak (misvak) ağacından bir dal bile olsa böyledir.”¹⁸² cevabını verir.

Bir başka hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hepiniz çobansınız. Hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi, sorumluluğu altındakilerin çobanıdır. Erkek ailesinin çobanıdır. Kadın da evinin ve çocuğunun çobanıdır. Sonuç olarak hepiniz çobansınız ve hepiniz idareniz altındakilerden sorumlusunuz.”¹⁸³

¹⁷⁵ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 14.

¹⁷⁶ A'râf 7/40.

¹⁷⁷ Gâşiye, 88/17.

¹⁷⁸ Nisâ 4/49.

¹⁷⁹ Hâkka 69/7.

¹⁸⁰ Yaşar Fersahoğlu, **age.**, s. 569-570.

¹⁸¹ Bakara 2/25; Âl-i İmran 3/15, 136, 195; Nisâ 4/13.

¹⁸² Müslim, İman, 61 (H. No. 218).

¹⁸³ Buhârî, Cum'a, 10 (H. No. 893).

Zikrettiğimiz hadisi şeriflerde Hz. Peygamber'in "misvak" ve "çoban" örneklerine dikkat çekmek istiyoruz. O döneme baktığımızda misvak ve çoban kavramları, gayet hayatın içinden ve yakın çevredendir. Yakından uzağa prensibine uygun olarak verdiği misaller ile Hz. Peygamber, kolay ve anlaşılır bir üslup ile somut bir anlatım tercih etmiştir. Muhtelif hadislerde de yine Hz. Peygamber'in deve,¹⁸⁴ maden,¹⁸⁵ tuğla,¹⁸⁶ merkep¹⁸⁷ gibi farklı misallerden faydalandığını görmekteyiz.

3.6. Ekonomiklik İlkesi

Bu ilke bize öğretim sürecinin, zaman anlamında ve maddi anlamda israftan uzak olması gerektiğini anlatır. Yani burada hedef daha az masrafla daha kısa sürede daha verimli bir öğrenim süreci gerçekleştirmektir.¹⁸⁸ Efendimizin mecliste bulunmayanlara ifadelerinin bildirilmesini istemesi, hayatın tamamında uygulamaya önem vermesi ve sahabilerin öğrendikleri bilgiyi pratiğe geçirmeden yeni bir bilgiye geçmemesi, açıkça göstermekledir.

Ekonomiklik ilkesinden şu üç husus çıkarılmalıdır:

- "Öğrenme yaşantısının ucuza mal edilmesi
- Öğrenme yaşantısının bir anda birçok öğrenmeye birden vesile olması
- Öğrenme yaşantısının istenmeyen yan ürünlerden arınmış olması"¹⁸⁹

Önceki öğretim ilkeleri bazında ele aldığımız (soru-cevap, teşbih, kıssa, şekil/çizim, etkili anlatım, kıyaslama gibi) birkaç öğretim metodunun yanı sıra Allah Resulünün kullandığı daha pek çok usul vardır. Hz. Peygamber'in yer, zaman, durum ve muhatabına göre belirlediği bu yöntemler sayesinde, öğretim sürecinde zamandan, emekten ve enerjiden tasarruf edilmiştir. Öyle ki henüz yazı malzemesinin yaygın olmadığı ve okuma-yazma oranının düşük olduğu bir toplum, adeta yirmi üç yıl içerisinde yeniden inşa edilmiştir. Giyim kuşamından konuşmasına, inançlarından ahlaki özelliklerine varıncaya kadar insanların bütün hayatına sirayet eden bir değişiklikten söz ettiğimizi düşünürsek kısa sürede kat edilen mesafeyi daha iyi idrak edebiliriz.

¹⁸⁴ Buhârî, Fezâil'ül-Kur'an, 23 (5031).

¹⁸⁵ Buhârî, Menâkıb, 1(H. No. 3493).

¹⁸⁶ Müslim, Fezâil, 20 (H. No. 2286).

¹⁸⁷ Buhârî, Bed'ül Halk, 10 (H. No. 3267).

¹⁸⁸ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 13.

¹⁸⁹ Selahattin Ertürk, **age.**, s. 92.

Efendimizin (s.a.v.) öğretim yöntem ve tekniklerini yerli yerinde kullanmasıyla göstermiş olduğu bu başarı, öğrenciler için önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Ayrıca gelinen son nokta, eğitimciler nezdinde bu denli mükemmel bir öğretim sürecini ütopik olmaktan çıkarmış ve her öğretici için bir umut kaynağı olmuştur.

II. BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) EĞİTİMİNDE MODERN ÖĞRETİM KURAMLARININ YERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde, Hz. Peygamber'in eğitimcilik yönüne ve modern öğretim ilkelerine mutabık olan uygulamalarına değinmiştik. Bu bölümde ise son dönem eğitimcilerinin öğrenmeye ilişkin teorileri ile bunların günümüz eğitime yansımaları ele alınacak olup akabinde de bu kuramlar, Hz. Peygamber'in eğitim alanındaki uygulamaları çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Öncelikle bölüm içerisinde sık sık kullanacağımız “öğrenme/öğretim kuramı” kavramının tanımına yer vermek istiyoruz.

Psikologlar öğrenmenin nasıl gerçekleştiği üzerinde araştırmalar yapmışlar ve elde ettikleri bulgular neticesinde, çeşitli genellemeler ve ilkeler çerçevesinde bazı sistemler oluşturmuşlardır. Eğitim bilimlerinde, öğrenmenin nasıl ve ne koşullarda gerçekleşeceğini sistemli bir şekilde ele alan bu ilke ve kurallar bütününe **öğrenme/öğretim kuramı** denilmektedir.¹⁹⁰

Pek çok öğretim kuramı mevcut olmakla birlikte bunları üç ana grupta toplayabiliriz. Öğrenmeyi uyarıcı-tepki bağı ile açıklayan **davranışçı kuram**; öğrenmeyi daha çok anlama, kavrama, algılama gibi insanın zihinsel faaliyetleriyle açıklayan **bilişsel alan kuramları** ve bu ikisi arasında bir geçiş niteliği taşıyan **sosyal öğrenme kuramı**. Bu kuramlar haricinde son dönemlerde **yapılandırmacılık** ve **çoklu zekâ kuramı** gibi bazı yeni yaklaşımlar da seslerini duyurmuşlardır.

¹⁹⁰ Nurettin Fidan, **Okulda Öğrenme ve Öğretme**, Alkım Yayınevi, Ankara ty., s. 29.

1. Davranışçı Kuramlar

Öğrenmeyi, görülebilen davranışlara bağlayan bu kurama göre **davranış**, “herhangi bir organizmanın belli durumda yaptığı tepki ve hareketlere verilen isimdir.”¹⁹¹ Watson’un kurucusu olduğu davranışçı yaklaşımın diğer öncüleri; Pavlov, Skinner, Locke, Thorndike, ve Hull’dur. Bu psikologlara uyarın-tepki psikologları da denilir. Çünkü davranışçı yaklaşıma göre öğrenme, uyarıcı ve tepki arasında kurulan bağ ile oluşur. **Uyarıcı**, organizmayı harekete geçiren etken; **tepki (davranım)** ise uyarıcının organizmada meydana getirdiği değişimdir. Davranışçı yaklaşım, klasik koşullanma ve edimsel (operant) koşullanma olmak üzere iki başlık altında ele alınır.¹⁹²

1.1. Klasik Koşullanma

Klasik koşullanma kuramının öncüsü Pavlov, yaptığı deneylerle köpeklerin beslenme süreci içerisinde ne zaman salya ürettiklerini araştırır. Başlangıçta yemeği yerken salya üreten köpeklerin zamanla yemeği gördüklerinde, bakıcının ayak seslerini duyduklarında da salya ürettiklerini fark eder. Sonrasında Pavlov, bu deneyini daha da geliştirerek köpeğe mama vermeden önce bir çubuk öttürür ve bu çubuk sesi bir süre sonra köpek için yemeğin habercisi haline gelir. Hatta köpek zamanla çubuk sesine benzeyen diğer zil seslerine de aynı tepkiyi vermeye başlar. Pavlov’un **genelleme** olarak açıkladığı bu kavram, esasında günlük hayatta sıkça rastladığımız durumları karşılamaktadır.¹⁹³ Bireyler de tıpkı hayvanlarda olduğu gibi nesneler ve olaylar arasında kurdukları bağlar neticesinde öğrenim gerçekleştirirler. İstemsizce veya bilinçsizce kazandıkları (koşullandıkları) bu öğrenimleri değiştirmek oldukça zordur.

Kur’an-ı Kerim’de de zaman zaman insanın odaklandığı ve koşullandığı durumları terk etmesinin zorluğundan hatta bazen imkânsız bir hal aldığından söz edilmektedir. Bu noktada Araf Suresi’nin şu ayetleri zikredilebilir: “*Kendisine ayetlerimizi verdiğimiz hâlde, onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat. Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o, dünyaya*

¹⁹¹ Nurettin Fidan, **age.**, s. 34.

¹⁹² Zeynep Cihangir Çankaya, “Davranışçı Öğrenme”, Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pekem Akademi, Ankara 2011, s. 206-208; Yüksel Çıra, **Eğitim Psikolojisi**, Pegem Akademi, Ankara 2014, s. 251-254.

¹⁹³

saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin durumu, kovsan da kendi haline bıraksan da hep dilini sarkıtıp soluyan köpeğin haline benzer. İşte ayetlerimizi yalanlayan toplumun durumu böyledir. Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.”¹⁹⁴

Müfessirlerin çoğunluğuna göre ayet-i celilede bahsi geçen kişi İsrâiloğullarından Bel’am b. Bâûrâ’dır. Kuvvetli bir görüşe göre Musa (a.s.), tebaası kâfir ve sapkın olan bir şehre karşı savaş açar. Bunun üzerine kâfirler de aynı şehirde yaşayan, duası makbul olan Bel’am b. Bâûrâ’dan Musa (a.s.) ve ordusu aleyhine dua etmesini isterler. Bu teklifi reddeden Bel’am’ı, kâfirler rahat bırakmazlar ve nihayetinde Bel’am, Musa (a.s.)’a ve ordusuna bedduada bulunur. Duasının kabul olunması üzerine Musa (a.s.) ve ordusu Tih çölüne düşerler. Çöle düşmelerinin sebebini öğrenen Musa (a.s.) da Bel’am için bedduada bulunur ve O’nun imanının göğsünden çekilip alınmasını diler. Bunun üzerine Allah (c.c.) Bel’am’dan bütün bilgisini ve marifetini alır. Bir başka rivayete göre bu ayet, Ümeyye b. Ebi’s-Salt hakkında nazil olmuştur. Semavi kitaplardan okuduğuna göre bir peygamber geleceğini bilen Ümeyye b. Ebi’s-Salt, peygamberliğin kendisine verilmesini ümit ediyordu. Beklentisinin gerçekleşmemesi üzerine hasedinden Yüce Allah’ın elçisi Hz. Muhammed’e iman etmeyip kâfir olarak ölmüştür. Allah Resulü, Ümeyye hakkında “Şiiri iman etti ama kalbi küfretti.” buyurmuştur.¹⁹⁵ Farklı rivayetlerde de bu kişinin Nu’mân b. Sayfî er-Râhib olduğuna dair görüşler vardır.

Esasında ayet-i celilede önemli olan şahsın kim olduğu değil, hakkı gördükten sonra onu terk edip şeytanın peşinden gidenin ahvalidir. “Mademki o şahıs dinden sıyrılıp çıktı, heva ve hevesinin peşinden sürüklendi o halde onun temsili bir köpek temsili gibidir; sen onu serbest bıraksan da yorsan da dilini çıkarıp solur ki köpeğin bu hali, başka hiçbir hayvanda bulunmayan en aşağılık haldir.”¹⁹⁶ Ayetleri yalanlayıp kendi nefislerine zulmeden insanların tamamına şamildir bu benzetme.

Tevhit inancını ve Salih (a.s.)’in peygamberliğini kabul etmek istemeyen Semud Kavminin kıssasında da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. “*Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i Peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka bir ilâh yoktur. Gerçekten size Rabbinizden (benim peygamber olduğumu gösterecek) açık bir delil geldi. İşte size bir mucize olarak Allah’ın şu devesi.. Bırakın onu da Allah’ın*

¹⁹⁴ A’râf 7/175-176.

¹⁹⁵ Razî, **age.**, XV, s. 403.

¹⁹⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, **age.**, s.

mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar."¹⁹⁷ ayet-i celilesinde ifade edildiği üzere hak yoldan sapan Semud Kavmi, Allah'a isyan ederek putları ilah kabul etmişti. Cenab-ı Hak, onları bu zilletten kurtarmak için Salih Peygamberi elçi olarak görevlendirdi. Fakat Semud Kavmi, O'nun peygamberliğini kabul etmek için bir kayadan büyük bir dişi deve çıkarmasını şart koştu. Allah'ın izni ve inayeti ile arzu ettikleri mucize gerçekleşti. Salih (a.s.), Allah'ın buyruğu üzerine kavmine deveye dokunmamalarını emretti. Semud kavminin suları son derece kısıtlıydı ve suların tamamını bir gün deve için bir gün bütün kavim için olmak üzere nöbete bindirdiler. Su içtiği gün deveden bütün kavme yetecek kadar süt sağlabiliyordu ve herkes bundan faydalanıyordu. Fakat müşriklerin imtihanı olan "Allah'ın dişi devesi" Semud Kavmi için tevhidin simgesi, Salih (a.s.)'in peygamberliğinin delili idi. Cenab-ı Hakkın bahsettiği hiçbir nimeti gözleri görmüyordu. Nihayet kendilerine sürekli Hakk'ı hatırlatan deveyi boğazladılar ve öldürdüler.¹⁹⁸

Her iki örnekte de Kur'an-ı Kerim'in eğitiminden geçmiş olan Efendimiz (s.a.v.), koşullanmış olan insanların tepkileri konusunda bilinçlendirilmiştir. Yüce Allah'ın "*Onları uyarsan da, uyarmasan da birdir.*"¹⁹⁹ buyruğunda da belirttiği üzere bazı kâfirler, koşullandıkları ve bir saplantı haline getirdikleri inançlarından vazgeçmemek adına adeta gerçeklere gözlerini kapatmışlar ve kulaklarını tıkamışlardır.

Klasik koşullanma kuramına göre bireye kazandırılmak istenen davranış için tekrarlar ve pekiştireçler önemli unsurlardır. Pavlov'a göre davranışın performansını artırmak ve unutturmamak adına tekrarlar yapılmalı ve sık sık hatırlatmalarda bulunulmalıdır.²⁰⁰ Her ne kadar psikologlar tarafından bir takım eleştirilere maruz kalmış olsa da, klasik koşullanma kuramının eğitime olan katkısı yadsınamaz. Bu kuramın, İslami eğitime yansımaları değerlendirildiğinde ortak paydaların olduğu görülecektir. Zira Kur'an'da yer alan kelime veya cümlelerin aynıyla tekrar edilmesi (lafzi tekrar) veya bir konunun farklı yerlerde farklı lafızlarla ifade edilmesi (manevi tekrarlar), tekrara verilen önemin açık bir tezahürüdür. Cennet ve cehennemle ilgili müjde ve uyarı verici ayetler bu kabildendir. Benzer şekilde bir

¹⁹⁷ A'râf 7/73.

¹⁹⁸ İbn-i Kesir, **age.**, III, s. 440-441.

¹⁹⁹ Yasin 36/10.

²⁰⁰ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 104-108.

yerde tafsilatıyla verilen kıssaların muhtelif yerlerde özet halinde hatırlatılması da bu gruba misal olarak kabul edilebilir.²⁰¹

Tekrarlardan maksat, konuyu muhatabın zihninde kalıcı hale getirmek ve konunun idrakini kolaylaştırmaktır. Özellikle anlayışı zayıf olan muhatap için, tekrarlama hususunda herhangi bir sınır yoktur.²⁰² Kur'an-ı Kerim'de kullanılan tekrarların da temel amacı budur. Zira Yüce Allah, farklı zekâ kapasitelerine sahip olan insanlara hitap ederken seviyesi en düşük olan muhatabının durumunu da gözetmiştir. Bununla birlikte, Kur'an'da yer alan tekrarlar; pekiştirme,²⁰³ uyarı,²⁰⁴ terdîd,²⁰⁵ unutulma riskini ortadan kaldırma,²⁰⁶ muhatabı korkutma,²⁰⁷ bir şeyin değerini yüceltme²⁰⁸ gibi farklı amaçlara yönelik de kullanılmıştır.²⁰⁹

Verdiğimiz örneklerde Kur'an-ı Kerim'in, tekrar metoduna sıkça başvurduğunu görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim, sözlü kültürün yaygın olduğu bir topluma nazil olmuştur ve muhatabın kolay idrak edebilmesi için ayetlerde, alışlagelmiş olan şifahi geleneğe uygun üsluplar tercih edilmiştir. Yazılı kültürde bilgiler, yazılı ortamlarda olduğu için istenilen vakitte tekrar etmek mümkündür. Fakat sözlü kültürde bilginin tek kayıt yeri bellektir. Dolayısıyla bilginin doğru anlaşılması ve belleğe eksiksiz kodlanabilmesi için tekrarlar önem kazanmaktadır.²¹⁰ Nitekim Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan Câhız'a göre de tekrar, muhataba iletilecek mesajın anlaşılmasında vazgeçilmez bir üsluptur.²¹¹

Allah Resulünün uygulamalarında da tekrar üslubuna sıkça rastlamaktayız. Hz. Peygamber'in, özellikle kazandırmak istediği davranışları tekrar eden bir numune-i imtisal olarak, bir lafzı art arda iki veya üç kez tekrar etmesi en güzel pekiştireç örneğidir. Enes b. Malik (r.a.)'in "Resulullah (s.a.v.), selamlarken üç kez selam verirdi ve bir söz söylediğinde de sözünü üç kez tekrarlardı"²¹² rivayeti, lafzen tekrarın Efendimiz (s.a.v.) nezdindeki önemine açık bir örnektir. Bir başka rivayette de, Allah Resulünün "Size büyük günahların

²⁰¹ Mustafa Öztürk, **Kur'an Dili ve Retoriği (Kur'an Metninin Dokusu Üzerine Tartışmalar)**, Kitâbiyat Yayınları, Ankara 2002, s. 35.

²⁰² İsmail Durmuş, "İtnâb", **DİA**, T.D.V Yayınları, İstanbul 1999, XIX, s. 215-217.

²⁰³ Tekâsür 102/3-4.

²⁰⁴ Mûmin 40/38-39.

²⁰⁵ Rahmân 55/18-21-23.

²⁰⁶ Nahl 16/110-119.

²⁰⁷ Hâkka 69/1-2; Kâri'a 101/1-2.

²⁰⁸ Kadr 97/1-2; Vâkıa 56/8-9.

²⁰⁹ Mustafa Öztürk, **age.**, s. 37-39.

²¹⁰ Deniz Doğan, "Rahman Suresinde Tekrar eden Ayetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi", **Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 29 (2017), s. 267; Süleyman Gezer, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 208.

²¹¹ İsmail Durmuş, **agmd.**, s. 217.

²¹² Buhârî, İlim, 30 (H. No. 94).

en büyüğünü bildireyim mi?” sorusunu üç defa tekrarlamasının ardından büyük günahları saymaya başladığı bildirilmektedir.²¹³ Bu uygulamasıyla Efendimiz (s.a.v.), hem konunun önemine işaret etmiş hem muhatabın dikkatini üzerine çekmiş hem de mevzunun yanlışsız ve eksiksiz olarak zihinlere yerleşmesini kolaylaştıracak sağlıklı bir öğrenme ortamı oluşturmuştur.

Lafız ve manaları farklı olmasına rağmen aynı maksattan hâsıl olan hadis-i şerifler de bir hayli yekûn tutmaktadır. Örneğin, namazın ehemmiyetine işaret etmek üzere Hz. Peygamber, farklı zaman ve durumlarda muhtelif kişilere hitap ederek; “Cennetin anahtarı namazdır.”²¹⁴ “Amellerin en faziletlisi vaktinde kılınan namazdır.”²¹⁵ “Kişi ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır.”²¹⁶ gibi hadisler irat etmiştir. Ayrıca Allah Resulünün, mukabele sünnetiyle de tekrar üslubunu, bizzat kendi eğitiminde uyguladığını görmekteyiz. Her yıl Ramazan ayında, Cebrail (a.s.) ile karşılıklı olarak Kur’an-ı Kerim’i tekrar etmişlerdir. Son Ramazan ayında ise bu tekrarı iki defa yapmışlardır. Mukabele sünneti, eğitimciler için önemli bir noktaya temas etmektedir. Öğrenci dersi dinledikten ve anladıktan sonra öğrendiklerini öğretmenine tekrar ederse ve öğretmen de öğrencinin eksiklerini ve hatalarını düzeltirse kalıcı ve tam bir öğrenme gerçekleşir.²¹⁷ Efendimizin (s.a.v.) “az ve devamlı olan” davranışlar hususunda vurgu yapması da pekiştirilen davranışların kalıcı etkisine işaret etmektedir.

Allah Resulünün eğitiminde, taklit yöntemiyle yapılan tekrarlar da dikkat çekmektedir. Sahabe, doğru bir şekilde abdest almayı, namaz kılmayı Efendimizden (s.a.v.) taklit yoluyla öğrenmiştir. Bu tarz taklidî öğrenmeler de tekrar ve alıştırmaya dayalıdır.²¹⁸

Kur’an’da ve hadislerde görülen söz konusu tekrarların, Müslümanlara kazandırılmak istenen davranışı **pekiştirme** amacına matuf **uyarıcılar** olduğu aşikârdır. Aksi durumda tekrarlarla kazandırılmak istenen ahiret inancı, geçmiş ümmetlerin akıbetlerinden çıkarılabilecek ibretler, cennet ümidi ve cehennem korkusu gibi kazandırılmak istenen bilinç noktaları **sönme** aşamasına gelecektir. Bu dünya hayatının bir gün veya daha kısa olduğu vurgusu da adeta insana klasik koşullanmanın **bitişiklik** ilkesini hatırlatmaktadır. Zira

²¹³ Müslim, İman, 38 (H. No. 143).

²¹⁴ Tirmizî, Tahâret, 3 (H. No. 3).

²¹⁵ Müslim, İman, 36 (H. No. 137).

²¹⁶ Müslim, İman, 35 (H. No. 134).

²¹⁷ M. Faruk Bayraktar, **age.**, s. 68.

²¹⁸ **Age.**, s. 68.

öğrenmenin gerçekleşmesi için koşullu ve koşulsuz uyarıcının verilme zamanının birbirine yakın olması gerekmektedir.²¹⁹

Okullarda pek çok öğrenci tesadüfen yaşadığı bir takım olaylardan olumsuz etkilenebilir. Bu durum öğrencide; okula, arkadaşlarına, öğretmenlerine, derslerine karşı korku, tedirginlik, gerginlik, isteksizlik gibi olumsuz etkiler yaratabilir. Klasik koşullanma kuramı gereği tesadüfen meydana gelen bu olumsuzlukların önüne geçerek, öğrenciler için okulu, öğretmenlerini, derslerini sevdirecek etkinlikler düzenlenebilir. Çocuğun kaygı ve korkuları sönme yoluyla giderilebilir. Hatta yerine pozitif duygular kazandırılabilir. Öğrencinin okula karşı olumlu tutumlar geliştirmesini sağlamak adına öğretmenler son derece şefkatli, merhametli, sabırlı ve anlayışlı olmalı, öğrencinin kendisini rahat ve güvende hissedebileceği uygun bir ortam hazırlamalıdır.²²⁰

Bu bağlamda üzerinde durulması gereken konulardan biri de istenen davranışın pekiştirilmesi, istenmeyen davranışın söndürülmesidir. Taşköprizâde Ahmet Efendi (ö. 1561); istenmeyen davranışı sert ve kaba bir şekilde menetmek, kişiyi engellenen şeye daha çok rağbet ettirebilir, der.²²¹ El-Mâverdi'ye göre öğrenciye kaba ve sert davranmamak, acemi olanları küçümsememek, talebenin isteklerini reddetmemek, rağbet edeni nefret ettirmemek, öğrenciyi ye'se düşürmemek de eğitimcinin edeplerindendir. Çünkü bu davranışlar ilme olan rağbeti düşürür ve ilmin yok olmasına sebebiyet verir.²²² Bu anlamda batılı psikologlar da İslam eğitimcileriyle mutabık görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin; Quintilianus (ö. 96), “İyi bir eğitimci ve öğretmen, çocuklara bir baba kalbi ve sevgisi ile bakmalıdır. Onun ciddiyeti korku uyandırmamalı, dostça tutumu ise gevşekliğe götürecek tarzda olmamalıdır.”²²³ der. Benzer ifadelerle Erasmus (ö. 1536) da öğrencilere karşı yumuşak bir tutum sergilemek gerektiğini belirtir.²²⁴ Bahsi geçen görüşler, Efendimiz (s.a.v.)’in “Ben sizin için bir baba gibiyim.”²²⁵ hadis-i şerifini hatırlara getirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in hayatına baktığımızda görüyoruz ki, hiç kimseyi hatasından,

²¹⁹ Klasik koşullanmanın ilkeleriyle ilgili olarak bkz. Nurettin Fidan, **age.**, s. 36-39; Ayten Ulusoy vd., **Gelişim ve Öğrenme**, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 150-160; Zeynep Avanoğlu Kızıltepe, **Öğretişim (Eğitim Psikolojisine Çağdaş Bir Yaklaşım)**, İstanbul 2004, s. 104-106.

²²⁰ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 104-108.

²²¹ M. Faruk Bayraktar, **age.**, s. 176.

²²² Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdi, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, thk. Mustafa es-Sekkâ, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1988, s. 139.

²²³ Kemal Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi**, İFAV, İstanbul 1992, s. 70.

²²⁴ **Age.**, s. 261.

²²⁵ Ebû Dâvûd, Tahâre, 4 (H. No. 8).

günahından ötürü yargılamamış ve sert uyarılarda bulunmamıştır. O (s.a.v.)’nun bu tavrı, ashâbının ilme olan rağbetini artırmıştır.

Klasik koşullanma kuramına göre çocuklar öğrenilmiş çaresizlikten uzaklaştırılmalı ve özgüvenlerini artırmaya yönelik pekiştireçler verilmelidir. Çocuğu eğitirken ceza vermek yerine ödüllendirme tercih edilmelidir.²²⁶

Öğrenmede pekiştireç ve ceza kavramları, davranışçı kuramların her ikisinde de önem arz etmektedir. Fakat edimsel koşullanma kuramında, bu kavramların daha detaylı bir şekilde ele alındığını ve tasniflendiğini görmekteyiz. Bu sebeple bu ilkenin izahı, edimsel koşullanma başlığı altında ele alınacaktır.

Klasik koşullanmayı, günümüz eğitimine yansımaları bağlamında değerlendirip Hz. Peygamber’in eğitimiyle örtüşen yönlerini izah ettikten sonra, kuramın sınırlılıklarından da bahsetmek istiyoruz. İslami açıdan ele alacağımız bu sınırlılıklar, batılı bazı psikologlar tarafından da dillendirilmiştir.

Pavlov, hayvanlar üzerinde yaptığı araştırmaları, nev’ine münhasır özelliklerini dikkate almaksızın insanlara da genelleyerek söz konusu öğretim kuramını ortaya atar. Pavlov, kuramında sadece gözlemlenebilir davranışları ele alır ve öğrenilen bir bilginin daha sonra davranışa dönüştürülebileceğini hesaba katmaz. Dolayısıyla klasik koşullanma kuramı; anlama, kavrama, düşünme gibi insana ait zihinsel özellikleri ve yetenekleri göz ardı ettiği²²⁷ gibi insanın geçmiş yaşantılarından ve çevresinden etkilenen sosyal bir varlık olduğunu da hesaba katmamaktadır.²²⁸ Ayrıca insanı hayvanlardan farklı kılan bir de manevi yönü vardır ki; bu realite önemsenmediği takdirde ideal eğitim öğretim sürecine ulaşmak mümkün değildir. Batılı psikologların geliştirmiş oldukları öğretim kuramlarının temel eksikliği tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

İslam’da eğitimin rotası, insan fitratına göre belirlenir. Zira eğitim, insan üzerinde gerçekleştirilen bir faaliyettir. Bu münasebetle eğitimde yapılması icap eden ilk şey, insanı geniş bir perspektifle tanımadır. İnsanın yeteneklerini, arzularını, gereksinimlerini, hassasiyetlerini bilmeksizin eğitim ve öğretim faaliyetlerine girişmek, hiç bilinmeyen bir yola rehbersiz gitmeye veya suyu yokuş yukarı akıtmaya benzer.²²⁹ Bu bağlamda İslam

²²⁶ Nuray Senemoğlu, *age.*, s. 104-108.

²²⁷ Zeynep Avanoğlu Kızıltepe, *age.*, s. 113.

²²⁸ Gülten Ülgen, *Eğitim Psikolojisi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 1997, s. 115.

²²⁹ Mehmet Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur’an’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/X (2001), s. 139-140; Nusret Çam, “İslam’ın Fitri (Doğuştan Gelen) Kabiliyetlere Bakışı”, *Diyanet Aylık Dergi*, 48 (1994), s. 25.

eğitimcileri tarafından belirlenen temel öğretim ilkelerinin ilk mercii Kur'an-ı Kerim olmuştur. Nitekim Yüce Allah, kitabında insanı en iyi tanıyanın kendisi olduğunu beyan etmektedir.²³⁰

Kanaatimize göre davranışçı kuramlarda, psikologlar tarafından öngörülen başarının elde edilememesinin sebebi, eğitilecek olan insanın fiziksel ve ruhsal yapısıyla bir bütün olduğu gerçeğinin ihmal edilmesidir. Aslına bakılırsa Batılı psikologların eğitimde öne sürdükleri kuramların hemen hemen tamamında bu ihmal kendini göstermektedir. Elbette ki burada bütün öğretim kuramlarının insan psikolojisini göz ardı ettiğini savunmak yanlış olacaktır. Lakin her psikolog, kendi gözlemleriyle elde etmiş olduğu insan tasavvurundan hareketle eğitime dair bir görüş serdetmiştir. Dolayısıyla insan psikolojisi noktasında objektif bir bakış açısı yakalanamamış ve kuramlardaki fitrat olgusu daima eksik değerlendirilmiştir.

İnsanın eğitimi, onu iyi tanımakla mümkündür. İnsanın insan adına belirlediği vasıflar, temel vasıflar olmayabilir. Zira insan, kayıtsız şartsız bir değerlendirme yapmaktan müstağnidir. Bu anlamda bir değerlendirme için ilahî bakış açısına ihtiyaç vardır. Yani insan için Yüce Allah'ın yaratmış olduğu fitrattan soyutlanarak yapılmış olan her türlü tanım eksik ve yanlış olacaktır. Bu da eğitimi temelden sarsacak problemlere kapı aralayacaktır.

1.2. Edimsel (Operant) Koşullanma

Kur'an-ı Kerim'in tanımına göre insan; seçebilen, karar verebilen, davranışlarında özgür bir varlıktır.²³¹ Her birey seçimlerini inançları, duyguları, arzuları, değerleri doğrultusunda gerçekleştirir ve bireyin yaptığı seçimler, her zaman neden-sonuç ilişkisiyle açıklanabilecek ölçüde basit ve anlaşılır olmayabilir. Zira bireylerin tercihlerini (öğrenmelerini), öğrenme ortamı, çevre, zihinsel ve fiziksel beceri ve yetiler gibi pek çok faktör etkilemektedir. Bu etkenlerden en önemlisi ise disiplindir.

“Disiplin sadece otoriteye boyun eğmek ve nizamlara itaat etmekten ibaret değildir. Disiplin, nizamla sağlanan kontrolden, akıl yoluyla sağlanan kontrole doğru tedricî surette yapılan bir intikaldir.”²³² Bu bağlamda disiplinin, mecburiyetten zuhur eden bir sistem olmadığını söyleyebiliriz. Birey, kişisel ve toplumsal anlamda yararına ve zararına olacak durumları

²³⁰ Kaf 50/16; Necm 53/32.

²³¹ İsrâ 17/107; Kehf 18/29.

²³² M. Faruk Bayraktar, “Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, 1 (1994), s. 97; Nelson L. Bossing, **Orta Dereceli Okullarda Öğretim**, trc. N. Sarı, İstanbul 1955, II, s. 221-222.

tespit edip davranışlarının kontrolünü bizzat kendisi bilinçli ve isteğe bağlı bir şekilde yapmalıdır.²³³ Sözelimi, öğretmenin azarlamasından yahut ders içi katılım notunun düşük olmasından endişelendiği için ev ödevlerini düzenli yapan bir öğrenci disiplinli değildir. Disiplinin sağlanması noktasında ceza ve ödül kavramları oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Eğitimde ceza ve ödül muvazenesi, eğitimin kalitesini artıracak gibi enerji ve zaman tasarrufunu da beraberinde getirecektir.

Thorndike, yaptığı deneylerde refleksif öğrenmeden ziyade bilinçli ve isteğe bağlı öğrenmeler üzerinde yoğunlaşmış ve böylece öğrenmeyi basit robotik hareketlerle sınırlandıran klasik koşullanmaya tepki olarak edimsel koşullanma kuramına öncülük etmiştir. Thorndike'ye göre kişi, davranışlarının sonucuna göre değerlendirme yapabilir ve bu davranışlarını sürdüreceğine veya sürdürmeyeceğine dair kararı kendisi verebilir. Thorndike'nin ortaya çıkardığı **etki kanununa** göre birey, sonucundan memnun olduğu bir eylemi performansa dönüştürmek ister. Eylemin olumsuz sonuçlara sebebiyet vermesi ise zamanla bireyin davranışlarının sönmesine yol açar. Bu sebeple öğrenmede **pekiştireç** ve **ceza** önemli iki unsurdur. Thorndike pekiştireçleri olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayırır. **Olumlu pekiştireç** davranışların tekrarlanma olasılığını artırırken, **olumsuz pekiştireç** sergilenen davranışın uygulama sıklığını azaltır. Örneğin; giydiğimiz kıyafet için insanlardan olumlu, güzel dönütler almışsak o elbiseyi her zaman giymek isteriz. Fakat bu kıyafet alay konusu olmuşsa bir daha kullanmak istemeyiz. Burada güzel dönütler olumlu pekiştireç, alaycı tavırlar olumsuz pekiştireçtir. **Ceza** ise; istenilenden mahrum bırakmak veya istenmeyen duruma maruz bırakmaktır. Örneğin; eve geç gelen bir çocuğa çikolata yasağı getirilmesi bir cezadır ve çocuğun eve geç gelme alışkanlığını ortadan kaldırmaya yöneliktir.²³⁴

Kur'an-ı Kerim'de de, toplumsal hayatın nizamını sağlamak adına konulmuş bir takım disiplin kuralları yer almaktadır. Bu kurallar bizlere, İslam eğitim metoduna dair önemli mesajlar vermektedir. Kur'an-ı Kerim eğitimi; havf ve reca (korku ve ümit) ile terğîb ve terhîb genel ilkeleri üzerine bina edilmiştir. İyi ve güzel amellerin mukabilinde mükâfat, itaatsizlik ve kötü ameller mukabilinde de ceza vadedilmektedir.²³⁵ Birey ise tercihlerinde özgür bırakılmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, *“De ki: Hak, Rabbinizdendir. Artık*

²³³ M. Faruk Bayraktar, **age.**, s. 217-218.

²³⁴ Zeynep Avanoğlu Kızıltepe, **age.**, s. 106-109.

²³⁵ İbrahim Cânan, **Hız. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2008, s. 327-328.

dileyen iman etsin, dileyen küfre sapsın.”²³⁶ “*De ki: O Kur’an’a ister inanın, ister inanmayın...*”²³⁷ gibi pek çok ayette insanın hür irade sahibi olarak yaratıldığı dile getirilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de mükâfat anlamında kullanılan “ceza” ve “ecr” kelimeleri, toplamda 160 yerde zikredilirken; ceza manasında kullanılan “ceza” ve “ikâb” kelimeleri, toplamda 72 ayette yer almaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki; Kur’an, ceza yönteminden ziyade mükâfat yönteminin tercih edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.²³⁸ Nitekim geçmişten günümüze dek pek çok cezai uygulamalar içeren eğitim sistemleri terkedilmiş ve modern eğitim sisteminde her türlü fiziksel ceza uygulamaları yasaklanmıştır. Fiziksel anlamda cezaya karşı çıkan pek çok eğitimci bu tür cezaların caydırıcı olmadığı gibi cezanın kuvvetlenmesiyle, bireydeki etkisini yitirdiğini ve alışkanlık halini aldığını ileri sürmüştür.²³⁹

Kur’an-ı Kerim’de ceza mahiyetinde kullanılan kelimelerin sayısı da azımsanacak derecede değildir. Bunlardan bir kısmı dünyevî cezalar veya had cezaları (sınırları belli olan cezalar) olarak da isimlendirilmektedir. Örneğin; zina eden erkeğin veya kadının cezası yüz sopa,²⁴⁰ hırsızın cezası el kesme,²⁴¹ zina iftirasında bulunmanın cezası seksen sopa,²⁴² adam öldürme cezası kısas veya diyetir.²⁴³ İslam’da belirlenen had cezalarının asıl gayesi, toplumun huzurunu ve güvenliğini sağlamaktır.²⁴⁴ Cezalar bu gayeye matuf olarak toplum huzurunda icra edilir ki cezaya çarptırılan kişilerin akıbeti insanlar için ibret olsun. Ayrıca had cezaları, sınırlarının belirli ve caydırıcı olması sebebiyle de günümüzde uygulanan fiziksel cezalardan farklıdır.

Mükâfat ve ceza kavramlarını kendi içlerinde maddi ve manevi olarak tasniflememiz mümkündür. Maddi mükâfat, bir isteği yerine getirmek olabileceği gibi çeşitli hediyelerle ödüllendirmek de olabilir. Manevi mükâfat ise sevgi ve muhabbeti muhataba hissettirmek ve muhatabını taltif etmektir. Onu takdir etmek ve güzel dileklerde bulunmaktır. Maddi ceza

²³⁶ Kehf 18/29.

²³⁷ İsrâ 17/107.

²³⁸ Mehmet Emin Ay, **Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza**, Gül Yurdu Yayınları, İstanbul 2012, s. 69-71.

²³⁹ Halil Fikret Kanad, **Pedagoji**, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s. 55.

²⁴⁰ Nur 24/2.

²⁴¹ Maide 5/38.

²⁴² Nur 24/4.

²⁴³ Bakara 2/178.

²⁴⁴ Mehmet Emin Ay, **age.**, s. 67-68.

istekleri yerine getirmemek veya dayak atmak; manevi ceza ise sevgiden yoksun bırakmak, uyarıda bulunmak, kınamak, azar veya hakaret içeren sözler sarf etmektir.²⁴⁵

Yaptığımız bu tasnif çerçevesinde Hz. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda; Kur'an'ın eğitim metoduna mutabık kalmış ve ashâbını hatalarından dolayı cezalandırdığı çok nadir görülmüştür. Özellikle çocuklara karşı oldukça müsamahakâr olduğunu, onlara geniş bir özgürlük alanı tanıdığını, onlarla münasebetini çok sıkı tuttuğunu görmekteyiz. Zaman zaman onlarla şakalaşmış,²⁴⁶ öpüp koklamış, kucaklamış,²⁴⁷ hastalandıklarında ziyaret etmiş,²⁴⁸ onlara ikramlarda bulunmuş ve hediyelerle sevindirmiştir.²⁴⁹ Çocukların ağlamalarına kayıtsız kalmamış ve onların taleplerine öncelik verilmesini istemiştir.²⁵⁰ Bu örnekler Hz. Peygamber'in çocuk psikolojisine hâkim olduğuna işaret etmektedir. Çocukluk evresinde oyun, eğlence, ilgi ve alakadan mahrum kalan çocuğun ruhsal ve ahlaki gelişimi de problemlili olacaktır. Zamanla kendine karşı güvensizlik, korku, hırçınlık, saldırganlık gibi bir takım olumsuzluklar yaşayacaktır. Çocuk terapistleri için problemlerin çözümünde kullanılacak en iyi malzeme oyundur. Çocuklar, oyun esnasında yaşadığı rahatlamaya bağlı olarak sorunlarını dışa yansıtırlar. Böylece sorununu paylaştığı oyun arkadaşlarıyla arasında sıkı bir bağ oluşur.²⁵¹

Çocukluk yıllarında, Hz. Peygamber'in yanında on yıl kalan Enes b. Malik (r.a.)'in ifadelerine göre; kendisine bir kez olsun "öf" dememiş ve bir gün olsun şunu neden yaptın veya bunu neden yapmadın diye hesap sormamıştır.²⁵² Çocukluğundan itibaren Allah Resulünün yanında yetişen bir diğer sahabe de Zeyd b. Harise (r.a.)'dir. Hz. Peygamber kendisini kölelikten azat etmesine rağmen ailesine dönmek yerine, "Hiç kimseyi sana tercih etmem Ya Resulallah!" diyerek Efendimizin (s.a.v.) yanında kalmak istemiştir.²⁵³

Allah Resulü, yetişkinlerin hoşnut edici davranışları karşısında daha çok taltif, takdir ve övgü ifadeleri kullanmıştır. "Ümmetimin ümmetime karşı en şefkatlisi Hz. Ebu Bekir, Allah'ın emri hususunda en şiddetlisi Hz. Ömer, hayâda en üstünü Hz. Osman, en iyi Kur'an okuyan Ubey b. Ka'b, ferâiz ilmini en iyi bilen Zeyd b. Sabit, haram ve helali en iyi bilen

²⁴⁵ Age., s. 27-35.

²⁴⁶ Buhârî, Edeb, 81 (H. No. 6129), İlim, 18 (H. No. 77).

²⁴⁷ Müslim, Fezâil, 15 (H. No. 63).

²⁴⁸ Buhârî, Cenâiz, 78 (H. No. 1356).

²⁴⁹ İbn-i Mâce, Edeb, 3 (H. No. 3668).

²⁵⁰ Buhârî, Ezan, 65 (H. No. 707); İbn-i Mâce, İkâmetü's-Salât, 49 (H. No. 989).

²⁵¹ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s. 24.

²⁵² Müslim, Fezâil, 13 (H. No. 51).

²⁵³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe**, thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, s. 565.

ise Muaz b. Cebel'dir. Her ümmetin bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrahtır.”²⁵⁴ hadis-i şerifi ile Hz. Ali'nin ilme olan düşkünlüğü üzerine “Ben hikmet eviyim, Ali de bu evin kapısıdır.”²⁵⁵ ifadesi örnek olarak zikredilebilir. Hz. Peygamber'in teşvik ve takdirlerini dua ederek dile getirdiği de olurdu. Örneğin Hz. Osman Tebük Seferi için yüklü miktarda infakta bulununca Hz. Peygamber “Allah'ım! Sen Osman'dan razı ol. Ben O'ndan razıyım.” buyurmuştur.²⁵⁶ Bu güzel hasletlerin övgü ile dillendirilmesi, ashâbı teşvik etme noktasında önemli bir etken olmuştur.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin övgü ile ödüllendirme noktasında sarf ettiği şu ifadeler konumuzu özetleyici mahiyettedir: “Can taşıyan hayvan da semirir ama otlar, yemle semirir. İnsanın semirmesi ise yücelikle üstünlükle olur. İnsan, kulak yoluyla, yüceliğini duyup işitmekle gelişir. Her şeyi yaratan Rabbimiz, şükretmemizi ve O'nu övmemizi ister. İnsanoğlunda da övülmeyi sevme huyu doğuştandır.”²⁵⁷

Allah Resulü azarlama, bağırma, küsme, dayak atma gibi ceza yöntemlerini hiçbir zaman kullanmamış,²⁵⁸ hakaretle ve dayakla ceza yöntemini tasvip etmediğini de pek çok kez ifade etmiştir. “Mümin kimseye lânet etmek, onu katletmek gibidir.”²⁵⁹ “Mümin kişi, tan edici, lânetleyici, çirkin ve müstehcen sözler sarf edici değildir.”²⁶⁰ hadis-i şerifleriyle genel anlamda bütün müminlere hakaretimiz ifadeleri yasaklarken; “Çocuklarınıza beddua etmeyiniz. Belki talebiniz Allah katında makbul olur.”²⁶¹ ifadesiyle de çocuklara karşı kötü dilek ve temennilerde bulunulmasını yasaklamıştır.

“Çocuklarınız yedi yaşına ulaştıklarında namazı emrediniz. On yaşına geldiklerinde (kılmamakta ısrar ederlerse) dövünüz.”²⁶² hadis-i şerifi hakkında ise farklı yorumlar yapılmaktadır. Âlimlerin kahir ekseriyetinin görüşü, çocuğun namaza alışması için belirli sınırlar dâhilinde dövülebileceği yönündedir ve hadisi şeriften anlaşılan ilk manaya göre hükmedilmesi gerektiği düşüncesindedirler. Nitekim müfessirlerin çoğunluğu da Nisa Suresi'nin 34. ayet-i celilesinde geçen “darabe” fiiline, akla gelen ilk anlamıyla (dövmek)

²⁵⁴ Tirmizî, Menâkıb, 33 (H. No. 3796).

²⁵⁵ Tirmizî, Menâkıb, 20 (H. No. 3723).

²⁵⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, **Es-Sîretü'n-Nebeviyye** thk. Mustafa es-Sekkâ vd., Şirketü Mektebeti ve Matbaatı Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihâ, Kahire 1955, II, s. 518.

²⁵⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, Ankara 1983, IV, s. 448; VI, s. 399.

²⁵⁸ Bekir Demir, **H. Peygamber ve Çocuk Eğitimi**, İnsan Vakfı, İstanbul 2002, s. 140-143.

²⁵⁹ Tirmizî, İman, 16 (H. No. 2636).

²⁶⁰ Tirmizî, Birr, 48 (H. No. 1977).

²⁶¹ Müslim, Zühd, 18 (H. No. 74).

²⁶² Ebû Dâvûd, Salât, 26 (H. No. 494).

izahat getirmişlerdir. Bu durumda nüşûzundan (fenalık ve geçimsizliğinden) korkulan kadınlara eşleri tarafından nasihat edilmeli, sonra yataklarında yalnız bırakılmalı, eğer bunlar fayda vermiyorsa dövülmelidir. İbn-i Abbas (r.a.) ve Hasan el-Basrî (r.a.)’nin “incitmeyecek ve iz bırakmayacak şekilde dövmek” açıklamalarına ilaveten sonraki fakihlerden pek çoğunun da bu görüşe mutabık ifadeler serdettiği görülmektedir.²⁶³ Benzer görüşler ile söz konusu hadis-i şerife getirilen yorumlarda da karşılaşmaktayız. Örneğin Ömer Nasuhi Bilmen’e göre üç yıllık bir alışma aşamasında her türlü teşvik, mükâfat, uyarı ve nasihate rağmen on yaşına geldiği halde hala namaz kılmayan çocuğa velisi tarafından üç tokattan ziyade olmamak üzere el ile hafifçe dövülmesi lazım gelir. Vehbe ez-Zühaylî, İmam Nevevî, Muhammed Hamidullah, İbrahim Canan ve M. Zeki Duman gibi son dönem âlimleri de bu görüşe paralel söylemlerde bulunmuşlardır.²⁶⁴ Ayrıca bu hadis-i şerifin muteber hadis kaynaklarında dayak hususunda ruhsat verilen tek hadis olduğunu belirtmişler ve Hz. Peygamber’in buradaki nihaî amacının namazın önemine işaret etmek olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bazı âlimler ise bu hadis-i şerifin, ergenlik çağına ulaşana kadar çocuğun üzerinden kalem kaldırıldığını ifade eden bir başka hadisle neshedildiğini iddia etmişlerdir. Bu sebeple onlara göre ergenlik çağından önce çocuk hiçbir sebeple dövülemez.²⁶⁵ Bu noktada âlimler, “darabe” fiilinin birden fazla manaya tekabül ettiğini ileri süren müfessirlerin görüşleri ile uyumlu yorumlarda bulunmuşlardır. Bu fiil, dövmek manasına gelebileceği gibi kovmak, vurmak, çarpmak, atmak, ateşe vermek, buğdayı başağından ayırmak, bombardıman etmek, müzik aleti çalmak, müzik yapmak, yazmak, akrebin sokması, ayırmak, ayrılmak, zorla kabul ettirmek, defetmek, bırakmak, terk etmek, vazgeçmek, iptal etmek, kaçınmak, hareket etmek ve sefere çıkmak gibi manaları da karşılamaktadır. Bu durumda “Kadınları cezalandırmak için son metot neden dövmek olmalı?” sorusu akıllara gelmektedir. Neticede kovmak da psikolojik açıdan dövmeden daha ağır bir ceza olabilir.²⁶⁶ “Darabe” fiilinin mana bakımından bu denli kapsamlı olması ve Hz. Peygamber’in hiçbir durumda dayığa teşebbüs etmemiş olması hadis-i şerif hakkında bazı araştırmacıları harekete geçirmiştir. Nitekim günümüz yazarlarından Mustafa Ertürk bu bağlamda ele aldığı makalesinde söz konusu

²⁶³ İbn-i Kesir, **age.**, II, s. 292-295.

²⁶⁴ Mustafa Ertürk, “Çocuğun Dini Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Eğitimi”, **Marife Dergisi**, 2/II (2002), s. 73-74.

²⁶⁵ Mehmet Emin Ay, **age.**, s. 85-89.

²⁶⁶ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an**, Bayraklı Yayınları, 2002 İstanbul, V, s. 120-125.

hadis-i şerifin sened açısından bazı zayıf yönlerinin olduğunu ve dayak uygulamasının Hz. Peygamber'in sünnetiyle bağdaşmadığını belirtmektedir.²⁶⁷

H. Peygamber ağır cezaî yöntemlere başvurmamakla birlikte gerektiğinde ima ve işaret yoluyla veya sözlü uyarı ve nasihat yoluyla ashâbına ikazlarda bulunmuştur. Bu durumlarda bile muhatabını incitmemek için hususi bir ihtimam göstermiştir. Hatalı olan kişiden ziyade yapılan hatayı gün yüzüne çıkarmak için “Bazılarına ne oluyor ki onları şöyle şöyle yaparken görüyorum?” diyerek imalı uyarılarda bulunmuştur.²⁶⁸

Asr-ı saadette zaman zaman Hz. Peygamber'i öfkelenndiren olaylar da yaşanmıştır. Sahabeden birinin, lâ ilahe illallah demesine rağmen düşmanını öldürmesi üzerine Allah Resulü çok öfkelenir. Sahabe ise düşmanının ölüm korkusuyla şehadet getirdiğini söyleyince Hz. Peygamber, defalarca öfkeli bir şekilde “Kalbini açıp baktın mı?” demiştir. Bunun üzerine sahabe; “Keşke bugüne kadar İslam'a girmemiş olsaydım.” diyerek pişmanlığını dile getirmiştir.²⁶⁹ Hz. Peygamber'in öfkesi, sahabeye yanlısını fark ettirmiştir. Cezada asıl olan da kırıp dökmek değil muhatabı ıslah etmektir. Ayrıca görüyoruz ki Hz. Peygamber, cezayı suç oranına göre belirlemektedir. Bu da ceza verilirken dikkat edilmesi gereken önemli bir prensiptir.²⁷⁰

H. Peygamber'in ödül ve ceza uygulamalarına genel bir bakışın ardından, edimsel koşullanma kuramcılarında olan Skinner'in pekiştireç tasnifine de değinmek istiyoruz. O'na göre pekiştireçler niteliklerine göre birincil ve ikincil olmak üzere ikiye ayrılır. **Birincil pekiştireçler** yiyecek, içecek gibi temel biyolojik ihtiyaçları karşılayan doğal pekiştireçlerdir. **İkincil pekiştireçler** ise para, puan, karne, gülümseme, sinirli bakma, kızıp bağırma gibi sonradan kazanılmış ve öğrenilmiş pekiştireçlerdir.²⁷¹ Bu tasniften hareketle diyebiliriz ki Hz. Peygamber çocuklar için birincil ve ikincil pekiştireçlerin her ikisini de kullanırken, yetişkinler için ikincil pekiştireçleri kullanmayı tercih etmiştir. Zira birincil pekiştireçler yetişkinleri motive için çok etkili olmamaktadır.

Skinner'in bir de pekiştirme tarifeleri vardır. Bu tarifeler bağlamında pekiştireçleri verilme sıklığına, verilme zamanına, verilme oranına göre taksim etmiştir. Her doğru yapılan davranış için verilen pekiştirmeye **sürekli pekiştirme** adını vermiş ve özellikle yeni

²⁶⁷ Mustafa Ertürk, **agm.**, s. 62-72.

²⁶⁸ Buhârî, Edeb, 73 (H. No. 6104).

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, Cihat, 104 (H. No. 2643).

²⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. M. Faruk Bayraktar, **age.**, s. 227-229.

²⁷¹ Ayten Ulusoy vd., **age.**, s. 181-182.

öğrenilen davranışların kazanılmasında etkili olabileceğini düşünmüştür. Sürekli pekiştireçlerin, davranışların performansını artırmada geçici bir süreliğine etkili olduğu gözlenmiştir. **Aralıklı pekiştireçleri** ise zaman aralıklı ve oran aralıklı olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra bunları da **sabit aralıklı** ve **değişken aralıklı**, **sabit oranlı** ve **değişken oranlı** pekiştireçler olarak taksimata tabi tutmuştur. Yapılan araştırmalara göre davranışlardaki kalıcılığı en çok etkileyen pekiştireç türlerinin, değişken aralıklı ve değişken oranlı pekiştireçler olduğu tespit edilmiştir. Değişken aralıklı pekiştirme de pekiştirecin ne zaman verileceği belli değildir. Değişken oranlı pekiştirece göre ise pekiştirecin hangi davranışa göre verileceği belli değildir.²⁷²

H. Peygamber'in uygulamalarında genellikle değişken aralıklı ve değişken oranlı pekiştireçlere rastlamaktayız. Allah Resulünün elçilik pozisyonundan dolayı bir kimseye yönelik yaptığı uyarı veya teşvik bütün ümmeti ilgilendirmekteydi. Bunun bilincinde olan sahabiler adeta Efendimizin (s.a.v.) elçiliğini yapmışlar ve öğrendiklerini etrafindakilere aktarma hususunda gayret göstermişlerdir.

Hadis kaynaklarımızda anne baba hakkına dair bir hayli rivayet bulunmaktadır. Sözgelimi muhtelif hadislerde anne baba rızası için gösterilen çabanın, cihattan daha efdâl bir amel olduğu,²⁷³ anne babasına iyilikte bulunan kimsenin duasının kabul olunacağı,²⁷⁴ anne-babaya karşı gelme fiilinin büyük günahlardan sayıldığı²⁷⁵ belirtilmiştir. Bunlar, konuya dair farklı zaman ve zeminlerde söylenmiş hadis-i şeriflerden sadece bir kaçıdır. Belirsiz zaman aralıklarıyla Efendimizin (s.a.v.) üzerinde ısrarla durduğu anne baba hakkı, bir süre sonra ashâb nezdinde önemi kavranmış bir mesele haline gelmiştir.

Sonuç olarak edimsel koşullanmada davranışların devamlılığı, davranışın sonucuna bağlanmıştır. Pekiştirilmeyen davranışların kazanım halini alamayacağı, olumsuz pekiştireç veya ceza gibi sonuçlara maruz kalmayan davranışlarda da sönmenin gerçekleşmeyeceği görüşü hâkim olmuştur. Ayrıca operant koşullanmada pekiştirecin gayesi davranışı öğretmek değil, davranışın sıklığını artırmaktır. Bu sebeple operant koşullanmada, davranışı performansa dönüştürme noktasında bilişsel süreçlerin hiçbir önemi yoktur. Yani bireyin

²⁷² Geniş bilgi için bkz. Nurettin Fidan, **age.**, s. 44-45; Zeynep Cihangir Çankaya, **age.**, s. 226-227; Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 163-166.

²⁷³ Buhârî, Edeb, 3 (H. No. 5972).

²⁷⁴ Buhârî, Edeb, 5 (H. No. 5974).

²⁷⁵ Buhârî, Edeb, 6 (H. No. 5976).

davranışı nasıl öğrendiği veya davranışı sergilediğinde ödül kazanacağı bilgisine nasıl ulaştığı sorgulanmamıştır.²⁷⁶

Elbette ki pekiştireçler eğitim-öğretim sürecinin vazgeçilmezleridir. İslam eğitim metotlarında da önemli bir yeri olduğu aşikârdır. Fakat pekiştireç için yüklediğimiz fonksiyon önemlidir. Şayet operant koşullanmanın pekiştireç tanımında olduğu gibi amaç, sadece davranışın sıklığını artırmak ise, kabul etmeliyiz ki hiç kimseye istendik davranışın sıklığını artırmak adına her gün ödül verilmez. Birey, ödüle ihtiyaç duymaksızın da otokontrol yapabilir. Bu durumda pekiştireç, bireyi öğrenmeye teşvik edici ve güdüleyici olmalıdır. Ayrıca bireyin tek seferde, pekiştirece ihtiyaç duymaksızın öğrendiği ve performansa dönüştürdüğü davranışlar da klasik ve operant koşullanmada göz ardı edilmiştir.²⁷⁷ Oysa birey, bazen değer verdiği bir kimseyi taklit yoluyla da davranış kazanabilir. Bazen de pekiştireç olmaksızın kendisinden istenilen davranışı sergileyebilir. Örneğin; Hz. Peygamber, Benî Seleme Mescidinde bir öğle namazını kıldırıldığı esnada “(Resulüm! Artık) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müminler!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin.”²⁷⁸ mealindeki ayet-i celile nazil olur ve Efendimiz (s.a.v.) yavaşça yönünü Kâbe’ye doğru çevirir ve kalan iki rekâtı Mescid-i Haram’a dönük vaziyette tamamlar. Bunu fark eden ashâb, Efendimizi (s.a.v.) taklit ederek hemen yönünü Kâbe’ye çevirir.²⁷⁹ Bir başka örnekte de Allah Resulü, altın yüzüğünü çıkarıp “Bir daha bunu hiç takmayacağım” buyurur. Bunun üzerine altın yüzüğü olan sahabiler de hemen yüzüklerini çıkarırlar ve bir daha da altın yüzük kullanmazlar.²⁸⁰ İşte bu örneklerde de gördüğümüz üzere Hz. Peygamber’e tam bir teslimiyetle bağlı olan sahabe efendilerimiz hiçbir pekiştireç olmaksızın O (s.a.v.)’nin izini takip etmişlerdir. Netice itibari ile taklit de olsa bunların her biri birer öğrenmedir.

2. Sosyal-Bilişsel Öğrenme Kuramı

Klasik koşullanma kuramına göre öğrenme, uyarıcı ve tepki arasında kurulan bağ sonucu gerçekleşir. Operant koşullanmada öğrenme ise, uyarıcıya karşı verilen tepkilerin

²⁷⁶ Gülten Ülgen, **age.**, s. 117.

²⁷⁷ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 218-219.

²⁷⁸ Bakara 2/144.

²⁷⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul ty., I, s. 528.

²⁸⁰ Buhârî, Libâs, 47 (H. No. 5867)

pekiştirilmesi sonucu gerçekleşmektedir. Ezcümle davranışçı kuramlar öğrenmeyi, sadece gözle görülebilen davranışlarla izah etmektedir. Kavrama, içselleştirme, sembolize etme gibi düşünsel ve bilişsel özelliklerin bertaraf edildiği davranışçı kuramlar, ilk tepkileri ve pekiştirilmeksizin tek seferde kazanılan öğrenmeleri açıklama noktasında yetersiz kalmıştır. Ayrıca öğrenmeyi, sadece doğrudan yaşantılarla sınırlandırmışlar ve dolaylı yaşantıların öğrenmeye etkisini dikkate almamışlardır.²⁸¹

Albert Bandura, sosyal öğrenme kuramında davranışçı kuramların yetersizliklerini gidermeye çalışmıştır. Öğrenmeye farklı bir boyut daha kazandırmış ve daha geniş bir “öğrenme” tanımıyla karşımıza çıkmıştır. Bandura’ya göre öğrenme, sadece gözle görülebilen davranışlarla ve sadece doğrudan tecrübelerle sınırlandırılmaz. Birey, gözlem yoluyla da öğrenebilir. Bazen dolaylı yaşantılar yani başkalarının tecrübeleri de bireyin öğrenmesi için yeterli olabilir ve birey öğrendiklerini anında davranışa dönüştürebilir. Bandura’ya göre birey, “hareketsiz bir kamera ya da kasetçalar değildir. Aksine hareket eden, sınıflandırmalar yapabilen, tercihlerde bulunabilir.”²⁸² Bu ifadeleriyle Bandura, insanın bilişsel yönünün de olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Bandura’nın bu düşüncesi, sonradan kuramının adını da “Sosyal-Bilişsel Kuram” olarak değiştirmesine sebep olmuştur.

Albert Bandura, kuramını çocuklar üzerinde yapmış olduğu bir deney üzerinden giderek açıklar. Farklı mekânlarda topladığı üç grup çocuğa farklı filmler izletir. İlk grubun izlediği filmde, elindeki oyuncak bebeğe şiddet uygulayan birey ödüllendirilirken, ikinci grubun filminde aynı karakter cezalandırılır. Üçüncü grubun filmindeki karakter ise ne ödül alır ne de ceza. Filmden sonra oynamaları için ellerine oyuncak bebek verilen çocukların davranışları gözlemlenir. Oyuncak bebeğe karşı en çok saldırganlık gösteren, birinci grup iken; en az saldırganlık gösteren, ikinci grup olmuştur. Üçüncü grubun saldırganlık seviyesi ise ilk ikisinin arasında kalmıştır. Yaptığı bu deneyle Bandura, “öğrenme” ve “performans” kavramlarının farklılığını ispatlamıştır. Her üç grupta da çocukların tamamı saldırganlık davranışını öğrenmiştir. Fakat davranışın sonucuna bağlı olarak bazı çocuklar bu öğrenmeyi performansa dönüştürürken bazıları bundan geri durmuştur. Ayrıca çocuklar filmdeki karakterlerin davranışlarını ve sonuçlarını gözlemleyerek öğrenme gerçekleştirmişlerdir ve bu tür öğrenmeler **dolaylı öğrenmelerdir**. Saldırganlığa bağlı olarak filmdeki karakterlere

²⁸¹ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 218-219; Nurettin Fidan, **age.**, s. 62-63.

²⁸² Mehmet Ali Çakır, “Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 342.

verilen pekiştireçler ve cezalar da, çocuklar için **dolaylı pekiştireçler** ve **dolaylı cezalardır**.²⁸³

Sosyal öğrenme kuramının bir diğer adı da modelleme yoluyla öğrenmedir. Bireyin model ve kendisi arasındaki benzeşim ile modelin davranışları ve kendi davranışları arasındaki benzeşim doğru orantılıdır. Dolayısıyla örnek alınan modelin özellikleri önemlidir. Genellikle konum itibarı ile üstün olan kimseler model olarak seçilirler ve bu kişiler çoğunlukla toplumda liderlik pozisyonundadırlar.

Lider; çevresindeki insanları kendisine hayran bırakan, önderlik sıfatını üstlenen, belirli bir amaç etrafında insanları toplayabilecek kadar gelişmiş ikna kabiliyetine sahip olan ve nihayetinde insanlarla arasında kuvvetli, manevi bir bağ oluşturan kişidir.²⁸⁴ Liderin toplumda etkinliğini artıran en önemli şey manevi güçtür. Manevi güç ise liderin samimiyeti, üstün ahlâkî özellikleri ve erdemleridir. Bu bağlamda; manevi gücün etkisiyle liderlik vasıflarını halen sürdürmekte olan peygamberler, sahabe efendilerimiz ve Allah'ın veli kulları misal olarak zikredilebilir.²⁸⁵

Her statüdeki insanın, kendisine yol gösterecek bir modele ihtiyacı vardır. Varlığını meydana getirdiği insanın ihtiyacını da en iyi bilen Yüce Rabbimiz, *“Andolsun ki, Allah'ın elçisinde, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için pek güzel bir örnek vardır.”*²⁸⁶ buyurarak, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bütün insanlık için eşsiz bir model olduğunu bildirmiştir. *“Ve şüphesiz ki sen, yüce bir ahlâk üzeresin.”*²⁸⁷ ayeti ile de Allah Resulünün modelliğinin gerekçesini ifade etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.), hem müslümanların hem de gayr-i müslimlerin, en seçkin lider olduğuna şahitlik ettikleri bir modeldir. Peygamberliğini inkâr eden müşrikler dahi O (s.a.v.)'nin ahlâkına zeval getirebilecek en ufak bir hata ile karşılaşmamışlar ve bunu itiraf etmekten de kendilerini alamamışlardır. Bizans imparatoru Heraklius, henüz İslam ile müşerref olmayan Ebû Süfyan'a Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında bazı sorular yöneltir. O'nun ahlâkî vasıflarını öğrenmek ister ve Ebû Süfyan, eşsiz bir ahlâka sahip olan Allah Resulünü kötüleyemez; O'nun iyi vasıflarından söz etmek zorunda kalır.²⁸⁸ Aynı şekilde günümüzde de yaptıkları araştırmalar neticesinde, Hz. Muhammed'in seçkin bir lider olduğunu kabul eden ve bunu

²⁸³ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 219-221.

²⁸⁴ Veysel Özdemir, **Modern Teoriler Açısından Hz. Muhammed'in Örnek Liderliği**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2014, s. 9-12.

²⁸⁵ Veysel Özdemir, **age.**, s. 20.

²⁸⁶ Ahzâb 33/21.

²⁸⁷ Kalem, 68/4.

²⁸⁸ Buhârî, İman, 1 (H. No. 7).

dile getiren pek çok gayr-i müslim vardır. Bunlardan biri de Amerikalı bilim adamı Prof. Michael H. Hart'tır. “*En Etkin 100*” isimli kitabında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Dünyanın en etkili insanlar listesinin başına Muhammed’i koymam, bazı okurları şaşırtabilir. Bazılarını da kuşkuya düşürebilir. Ancak Hz. Muhammed tarihte hem dini hem de lâik düzeyde üstün başarılı olan tek insandı. Mütevazı bir aileden gelen Hz. Muhammed, dünyanın en büyük dinlerinden birini kurmuş, yaymış ve çok etkili, politik bir lider olmuştur. Bugün ölümünden on üç yüzyıl sonra, etkisi hala güçlü ve yaygındır.”²⁸⁹

Hangi statüde olursa olsun, Hz. Muhammed’i rol model almak isteyen her Müslüman, O’nun hayatında kendisine uygun bir kimlik bulabilir. Mal, mülk ve makam sahibi olan kişi, Mekke’nin kodamanlarını bile itaat ettiren, maddeye hiçbir zaman tamah etmeyen bir peygamberi; zayıf, güçsüz ve fakir olan bir kişi, her şeyini geride bırakıp Medine’ye hicret eden bir peygamberi; zafer elde eden bir komutan, Bedir’de ve Mekke’nin fethinde muzaffer olduğu halde mütevaziliğinden asla ödün vermeyen bir peygamberi; öğretici olan kişi, hayatının her anını eğitim için adanmış bir peygamberi; öğrenci olan bir kişi, Yüce Allah’ın tedrisatından geçmiş bir peygamberi rehber edinebilir. Genç yaştaki bir kimse, edebiyatla, ahlakıyla, hayâsıyla insanların parmakla gösterdiği, el-Emin olan bir peygamberi örnek alabilir. Baba olan kişi, geriye hayırlı nesiller bırakan bir peygamberi; eş olan kişi, aile efradına sevgi ve muhabbetle dolu, onlara karşı iyi muamelede bulunan bir peygamberi örnek alabilir. Hülâsa; sevgili Peygamberimiz (s.a.v.), Yüce Rabbimizin “*Biz, seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”²⁹⁰ ayet-i celilesinde de buyurduğu gibi bütün insanlar için gönderilmiş eşsiz bir örnektir ve herkes için rehberdir.²⁹¹

Bandura, yaptığı deneyler ışığında; “Birey, modele ne kadar benzerse modelin davranışlarını öğrenme ve performansa dönüştürme olasılığı da o kadar artar.” sonucuna ulaşmıştır. Kanaatimizce isabetli bir sonuç elde etmiştir. Zira örneklikte zirve şahsiyet Hz. Muhammed’in hayatında bu durumu açıkça görmekteyiz. Kur’an-ı Kerimde de ifade edildiği gibi Yüce Allah, insanlara rol model olsun diye kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir.²⁹² Adeta Kur’an-ı Kerim’in canlı bir tezahürü olan Hz. Muhammed (s.a.v.)’in insanlar tarafından model olarak seçilmesi hiç de zor olmamıştır. Allah Resulünün

²⁸⁹ Michael Hart, **En Etkin 100**, trc. Mehmet Harmancı, Ekonomik Yayınlar, İstanbul 1994, s. 1.

²⁹⁰ Enbiya 21/107.

²⁹¹ Seyyid Süleyman Nedvî, **H. Muhammed (a.s.) Hakkında Konferanslar**, trc. Osman Kesioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1957, s. 105-106.

²⁹² Tevbe 9/128.

örnekliğini zirveye taşıyan bir diğer nokta ise kendisini hiçbir zaman insanlardan soyutlamamasıdır. O (s.a.v.), daima halktan biri gibi davranmış, emir ve söylemlerinden ziyade eylemleriyle örneklik teşkil etmiştir.

Kuba Mescidi'nin inşası esnasında Allah Resulünün ağırca bir taşı yerinden kaldırmaya çalıştığını gören bir sahabe; “Ya Resulallah! Anam babam sana feda olsun. Onu bana ver.” deyince, “Yardım etmek istiyorsan sen de oradan bir taş al.” buyurmuş ve onlarla beraber çalışmaktan gocunmamıştır.²⁹³ Yine Allah Resulünün, savaşlarda dahi ashâbıyla beraber müşriklere karşı mücadele ettiğini biliyoruz. Hatta Uhud Savaşında müşriklerin ok yağmuruna maruz kalmış ve yaralanmış, iki dişi kırılmıştır.²⁹⁴ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber hiçbir zaman kendisini bir devlet reisi, komutan veya idareci olarak görmemiştir. Yapılmasını istediği bir iş için evvela kendisi öncülük etmiştir. Bu durum ise ashâbın, içten ve samimi duygularla Allah Resulüne bağlılığını kuvvetlendirmiş ve muhabbetlerini artırmıştır.

Efendimiz (s.a.v.); konuşmasıyla, jest ve mimikleriyle, yürümesiyle, giyim kuşamıyla, ahlâkıyla, Allah’a olan bağlılığıyla vs. daima insanlar tarafından imrenilen ve gıpta edilen bir kişi olmuştur. O (s.a.v.)’nin bu yüce hasletleri, insanları taklide sürüklemiş ve öğrendiklerini hayatlarında tatbik etmeye yöneltmiştir. Elbette ki burada kastettiğimiz şey, bir çocuğun namaz kılariken gördüğü annesi gibi yatıp kalkması şeklindeki kuru bir taklitçilik değildir. Öğrenme ve uygulama amacı taşıması sebebiyle gayret gerektiren, dikkatli gözleme muhtaç olan bir taklitten bahsediyoruz. Sahabe-i Kiram efendilerimiz, Hz. Peygamber’in yanında bulunmak ve O’nun davranışlarını gözlemlemek, tavsiyelerini dinlemek için adeta yarış ederlerdi. Her gün Allah’ın elçisinin yanına gidemeyecek olanlar da nöbetleşip birer gün aralıklarla giderlerdi. Giden kişi, öğrendiklerini diğerine aktarırdı.²⁹⁵ Hz. Peygamber’den gördüklerine ve duyduklarına o kadar kuvvetli bir şekilde ittiba ederlerdi ki; Efendimiz (s.a.v.), zaman zaman Yüce Allah’ın, nafile ibadetleri de farz kılacak olmasından endişe ederdi. Nitekim teravih namazı için birkaç gün ashâbına imamlık eden Allah Resulü, ashâbının teravih namazına olan arzu ve iştiağını fark etmiş; nafile bir ibadetin ashâbına farz olmasından ve bunu yerine getiremeyeceklerinden korktuğu için namaz kaldırmaya çıkmamıştır. Allah Resulü, daha sonra ashâbına endişelerini izah etmiş ve teravih namazını

²⁹³ M. Âsım Köksal, **İslam Tarihi (Hz. Muhammed ve İslam Medine Devri)**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1978, I, s. 12.

²⁹⁴ **Age.**, III, s. 146-147.

²⁹⁵ Buhârî, İlim, 27 (H. No. 89).

evlerinde de kılableceklerini bildirmiştir.²⁹⁶ İşte burada olduğu gibi ashâbın, Hz. Peygamber'den gördüğünü veya duyduğunu tatbik etmesi, Bandura'nın kuramında yer verdiği doğrudan öğrenme biçimidir. Ashâbın, hac menâsiklerini Hz. Peygamber'den gördüğü haliyle ifa etmesi²⁹⁷ ve “Beni namaz kılarken nasıl görüyorsanız siz de öyle kılınız.”²⁹⁸ hadis-i şerifleri de aynı şekilde, gözlemlene yoluyla kazanılan doğrudan öğrenmelere işaret etmektedir.

Davranışçı kuramlar, pekiştirme olmaksızın öğrenmenin gerçekleşmeyeceğini savunmaktaydılar. Bandura'ya göre ise pekiştirmenin, davranışı öğrenmedeki etkisi sınırlıdır ve pekiştirecin etkisi, davranışı performansa dönüştürme noktasında belirginleşmektedir. Bandura'nın bu düşüncesine binaen pekiştireç ve ceza kavramlarını da doğrudan ve dolaylı olarak iki kısımda ele aldığımızdan bahsetmiştik. Kanaatimizce Bandura'nın görüşü daha açık ve net olmakla beraber davranışçıların çıkmazlarını da kısmen çözüme kavuşturmaktadır.

“Pekiştireç” konusuyla alakalı olarak edimsel koşullanma başlığı altında yeterince örnek zikredilmiştir. Bu nedenle konunun bağlantısını koparmamak adına burada bir misalle yetinilecektir. Resulullah (s.a.v.) bir gün sabah namazı için uyanamaz ve Bilal (r.a.) yanına giderek; “es-salâtü hayrun min'en-nevm” diye seslenir. Bu ifade Hz. Peygamber'in hoşuna gider ve Bilal (r.a.)'den bunu devamlı söylemesini ister. O günden itibaren bu ibare, sabah ezanlarındaki yerini alır.²⁹⁹

Dolaylı öğrenmenin ise; bireyin, bizzat kendi yaşantısı yoluyla değil de başkalarının yaşantılarını gözlemlemesi yoluyla kazandığı öğrenmeler olduğundan bahsetmiştik. Örneğin hayattayken mescidi süpüren bir kişi vefat ettiğinde Efendimiz (s.a.v.), kabrine gidip onu ziyaret etmiş ve üzerine namaz kılmıştır. Bunu gören ashâbın mescit temizliğinin önemini öğrenmesi³⁰⁰ dolaylı bir öğrenmedir ve Allah Resulünün, o kişinin kabrini ziyaret edip namaz kılması ise dolaylı pekiştireçtir. Hz. Peygamber'in, yemeği tabağın etrafından yiyen Ömer b. Ebî Seleme'ye önünden yemesini söylemesi³⁰¹ üzerine orada bulunanların da yemek adabını öğrenmeleri dolaylı öğrenmedir. Yaptığı hatadan dolayı uyarılması ise diğerleri için dolaylı (olumsuz) pekiştireçtir. Pazarda malının fiyatını yükseltmek için müşterisine yalan

²⁹⁶ Buhârî, Salâtü't-Teravîh, 1 (H. No. 2012).

²⁹⁷ Tirmizî, Hac, 38 (H. No. 862).

²⁹⁸ Buhârî, Ezan, 18 (H. No. 631).

²⁹⁹ İbn-i Mâce, Ezan, 3 (H. No. 716).

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 61 (H. No. 3203).

³⁰¹ Buhârî, Et'ime, 3 (H. No. 5377).

yere yemin eden kimsenin bu davranışı üzerine “*Doğrusu Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedel karşılığı satanlara gelince, işte bunların ahirette hiçbir nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için çok acı bir azap vardır.*”³⁰² ayet-i celilesi nazil olmuştur. Bu vesile ile söz konusu uygulamanın yanlışlığını öğrenme de dolaylı bir öğrenmedir. Dolaylı öğrenme hususunda daha pek çok örnek getirilebilir.

Sosyal öğrenme kuramı, esasında bir hakikatin belirginleşmesini sağlamıştır. Eğitim-öğretim sürecinde en etkili yöntem örnekliktir.³⁰³ Her birey, kendisine uygun rol modeller seçer ve pek çok davranışı, seçtiği modelleri gözlemleyerek öğrenir. Bandura’ya göre gözlem yoluyla öğrenme sürecinin önemli dört aşaması vardır. Bunlardan ilki dikkattir. Bireyin, davranışı öğrenebilmesi için modelini dikkatlice gözlemlemesi gerekir. Dikkatlice gözlemleme sürecini; hatırd tutma, davranışı meydana getirme ve güdüleme süreçleri takip eder.³⁰⁴ Fakat burada ihmal edilen bir nokta olduğunu düşünüyoruz. Bir kimseyi model almak için onu görmeye veya ortak yaşantılara sahip olmaya lüzum yoktur. Konunun başında da ifade ettiğimiz gibi bazı şahsiyetlerin örneklikleri, sahip oldukları manevi güçleri sebebiyle asırlara, çağlara ulaşabilir. Nitekim başta sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere bütün peygamberlerin hayatları halen bizler için örneklik teşkil etmektedir.

Bandura, sosyal bilişsel öğrenme kuramını birtakım ilkelere dayandırmaktadır. Bu ilkelerden birincisi **karşılıklı belirleyiciliktir**. Bandura’ya göre davranış, birey ve çevre birbirini etkileyen bir üçlüdür. Örneğin; ahlaksız davranışlar sergileyen bir birey, çevresini olumsuz yönde etkiler. Çevresindeki olumsuzluklar ise yine bireyin ahlaksız davranışlarının müsebbibi olur.

Bi’setten önce, Cahiliye Dönemi Araplarının yaşantıları, inançları, dini ve ahlâkî tutumları hakkında herkes az çok malumata sahiptir. Hz. Peygamber’in gelmesiyle de bu köklü kültür kolayca ve bir anda değişmemiştir. Zorlu mücadeleler gerektirmiştir. Bireyin davranışlarında etkin rol oynayan çevre faktörü, bireyin inançlarını ve dini tutumlarını belirleme noktasında da ehemmiyet arz etmektedir. Yüce Allah bu durumu, “*Ne zaman onlara: “Allah’ın indirdiğine uyun!” denildiyse, onlar: “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a*

³⁰² Âl-i İmrân, 3/77.

³⁰³ Muhammed Kutup, **İslamî Eğitim Metodu**, Beka Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 199.

³⁰⁴ Ayten Ulusoy vd., **Gelişim ve Öğrenme**, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 224-230.

uyarız” dediler.”³⁰⁵ ayet-i celilesinde öz bir şekilde ifade etmektedir. Günümüzde yapılan araştırmalar da bireyin, dini tutum ve davranışları noktasında arkadaş çevresinden, komşularından, akrabalarından, öğretmenlerinden vs. etkilendiğini ortaya koymaktadır.³⁰⁶

Cahiliye Araplarının alışkanlık haline getirdikleri davranışlarını terk etmeleri de, en az atalarının inançlarından vazgeçmeleri kadar zor olmuştur. Bir gün Ebû Zer (r.a.) ile Bilal (r.a.) tartışır ve Ebu Zer (r.a.), kızgınlık anında Hz. Bilal’e “Kara kadının oğlu” diye hakaret eder. Hz. Bilal de buna çok içerleyince durumu Hz. Peygamber’e anlatır. Hz. Peygamber çok sinirlenir ve Ebu Zer’e şöyle der: “Ey Ebu Zer! Onu gerçekten annesinden dolayı kınadın mı? Şayet böyle ise sen hala kendisinde cahiliye huyu bulunan bir kimsesin.”³⁰⁷ İşte bu örnekte de gördüğümüz gibi Cahiliye Arapları arasında yetişmiş olan Ebu Zer, alışkanlıklarını kolay kolay terk edememiştir, davranışlarını birden değiştirememiştir. Çünkü Ebu Zer’in yetiştiği toplumda, insanların birbirlerine çirkin lakaplar takmaları ve hakaret içeren ifadeler kullanmaları çok normal karşılanan bir durumdu.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler, çevrenin bireyi etkilemesi bağlamındaydı. Fakat görüyoruz ki, bireylerin değişimi zamanla toplumu da başkalaştırmıştır. Cahiliye Dönemi olarak bilinen, her türlü ahlaksızlığın, yolsuzluğun, haksızlığın yapıldığı bir dönemden Asr-ı Saadet Dönemi’ne intikal edilmiştir. Öyle ki güzel ahlâkın zirvede yaşandığı bu dönemin güzide insanları halen bizlere ışık olup yolumuzu aydınlatmadırlar.

Bandura’nın kuramında önemli diğer iki ilke de **öz düzenleme kapasitesi** ve **öz yansıtma kapasitesidir**.³⁰⁸ Öz düzenleme kapasitesine göre birey, her ne kadar çevresinin etkisi altında kalsa da kendi kararlarını kendisi verebilir ve tercihlerini istekleri doğrultusunda gerçekleştirebilir. Yani davranışlarını yönetme hususunda yetkindir. Bu noktada verebileceğimiz en güzel örnek ise bizzat Hz. Peygamberin kendisidir. O (s.a.v.) da yalan dolanın, haksızlığın hüküm sürdüğü Cahiliye toplumunda yaşamış fakat güzide ahlakından bir kez olsun ödün vermemiştir. Kendi bildiği doğrularını yaşamış ve kınayıcının kınamasından korkmamıştır.

³⁰⁵ Bakara 2/170.

³⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s. 167-204.

³⁰⁷ Buhârî, İman, 20 (H. No. 30).

³⁰⁸ Melek Kalkan, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 252.

Henüz İslam ile müşerref olmadıkları halde Cahiliye toplumunda iffet, hayâ ve güzel ahlâklarından dolayı parmakla gösterilen gençler de vardı. İçkinin su gibi tüketildiği bir toplumda ağzına içki koymayan Hz. Osman (r.a.), putperest bir toplumda yetişmesine rağmen hiçbir zaman putlara tapmayan Ebu Zer (r.a.), iffet ve dürüstlüğüyle bilinen Hz. Ebu Bekir (r.a.) bu gençlerden sadece birkaçıydı.

Öz yansıtma kapasitesi ise; bireyin davranışlarını değerlendirmesi ve değerlendirmelerine göre kendisi hakkında öz eleştiride bulunabilmesidir. Gelecekteki yaşantılarını düzenleme noktasında, öz yansıtma kapasitesi önem arz etmektedir. Allah Resulü, geceleri teheccüt için kalkar ve ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Âişe annemiz de bu duruma üzülp “Ey Allah’ın Resulü! Geçmiş ve gelecek günahlarının tamamı bağışlandığı halde neden kendini bu kadar zorlarsın?” deyince Hz. Peygamber, “Ey Âişe! Rabbime şükreden bir kul olmayayım mı?”³⁰⁹ buyurmuştur. Günahları bağışlanmış olsa bile Yüce Allah’ın kendisine bahsettiği nimetlerin şükrünü eda edebilmek için daha çok ibadet etmesi gerektiğini düşünen Allah Resulü, esasında öz yansıtma da bulunmuştur. Allah’ın rızasına erişmiş bir kul olarak, Rabbine daha çok kulluk etmesi gerektiği yönünde öz eleştiri yapmıştır. Allah Resulü, öz eleştiride bulunmaları konusunda ashâbını da yönlendirmektedir. “Utanmadıktan sonra dilediğini yap.”³¹⁰ hadis-i şerifinde Hz. Peygamber, insanları hayâ duygularıyla baş başa bırakıyor ve istediğinizi yapabilirsiniz diyor. Şayet kişi, yaptığı öz değerlendirme sonucunda kendisini hayâlî buluyorsa gayr-i ahlâkî davranışlardan uzak duracaktır.

Sosyal öğrenme kuramına göre; genellikle çocukların evdeki rol modelleri ebeveynleri iken, okulda öğretmenleridir. Öğretmen; konuşmalarıyla, hal ve hareketleriyle, davranışlarıyla daima öğrencilerin merceği altındadır. Başarılı bir öğretmen, öğrencilerin nazarındaki bu pozisyonunu iyi kullanır. Onların her birine ayrı ayrı hitap etmeye çalışır. Her öğrencinin özel olduğunu bilir ve derslerini görsel, işitsel ve dokunsal hafızalara hitap edecek şekilde organize eder.³¹¹ Bu bağlamda Hz. Peygamber’in uygulamaları oldukça fazladır. Fakat bu uygulamalara çoklu zekâ kuramı başlığı altında değinilecektir.

Son olarak büyük İslam âlimi el-Mâverdî’nin sosyal çevrenin birey üzerindeki etkisine dair düşüncelerine yer vermek istiyoruz. El-Mâverdî’ye göre kalıtım, aile ve sosyal çevre eğitimi etkileyen temel faktörlerdir. Eğitim ve kültür düzeyi yüksek olan toplumlarda yetişen bireylerin gelişmiş bir zihin yapısına sahip olduklarını öne süren el-Mâverdî, Mansur ile

³⁰⁹ Buhârî, Teheccüd, 6 (H. No. 1130).

³¹⁰ Buhârî, Edeb, 78 (H. No. 6120).

³¹¹ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 233-237.

Müseyyeb b. Züheyr arasında geçen diyalogla düşüncesini özetlemek istemiştir. Mansur, Müseyyeb b. Züheyr'e "Aklın mayası nedir?" diye sorar ve Hasib b. Züheyr şu manidar cevapla karşılık verir: "Akıllı kimselerle beraber oturup kalkmaktır."³¹²

3. Bilişsel Öğrenme Kuramı

Bilişsel öğrenme kuramı, davranışçılara tepki olarak ortaya çıkan bir kuramdır. Öğrenmeyi, sadece uyarıcı-davranım kalıbına sokarak açıklamaya çalışan davranışçıların yetersizliklerini ifade eden Bandura, esasında bilişsel kuramcılar için önemli bir girizgâh yapmıştır. O'na göre; sadece dış uyarıcılara bağlı olmayan öğrenmede, bir takım içsel (zihinsel) süreçler de gereklidir. Buna binaen birey, gözlem yoluyla elde ettiği her öğrenmeyi anında davranışa dönüştürebilir. Gizil olarak kazandığı öğrenimleri, ihtiyaç anında kullanabilir.

"Biliş, dünyayı ve insanın çevresindeki olayları anlamaya yönelik insan zihninin yaptığı işlemlerin tümüdür."³¹³ Zihin; bilgiyi algılar, ön bilgilerle kıyaslar, yeni bilgiler oluşturur, hafızada saklar, ihtiyaç olduğunda da o bilgiyi hatırlar ve performansa dönüştürür. Genel anlamda bilginin zihinde geçirdiği süreçleri inceleyen bilişsel kuramın dayandığı temel ilkeler şöyledir:

- Öğrenen aktiftir. Verilen uyarıcıyı doğrudan almaz. Bir takım zihinsel süreçlere tabi tutar.
- Birey, öğrenme sürecinde dikkat ve algısına göre kendisine uygun olan bilgiyi seçer.
- Seçtiği bilgiler ile ön öğrenmeleri karşılaştırır, onlar arasında bağ kurar ve bu bilgileri kümelerir.
- Yapmış olduğu sentez ve analizler sonucu yeni bir bilgi üretir ve o bilgiyi anlamlandırır.³¹⁴

³¹² Mâverdi, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, trc. Ali Akın, Temel Neşriyat, İstanbul 1982, s. 258; Mustafa Köylü ve Ahmet Koç, *age.*, s. 232-235.

³¹³ Nurettin Fidan, *age.*, s. 66.

³¹⁴ *Age.*, s. 66-67; Mehmet Palancı, "Bilişsel Öğrenme", Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), *Eğitim Psikolojisi*, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 272.

Bilişsel yaklaşıma dayalı olarak pek çok kuramla karşılaşılmaktadır. Bu çalışma, genel itibariyle eğitime yönelik farklı yaklaşımların, öğrenme ve öğretme ortamlarına yansımalarının nasıl olduğuyla alakalıdır. Bu sebeple gestalt kuramı ve bilgiyi işleme kuramı başlıkları ile sınırlandırılan bilişsel yaklaşımın, bütünü görmek açısından yeterli olacağı düşünülmektedir.

Bilişsel öğrenme kuramlarının odak noktasında bilginin belleğe kaydedilme süreçleri yer almaktadır. Doğal olarak birey adına bu süreçleri kolaylaştıracak bir öğretim ortamına ihtiyaç duyulmaktadır. Temel ilkelerde de ifade edildiği üzere bilişsel kuramların önerdiği ideal öğretim ortamında, öğrenciye aktif bir pozisyon kazandıracak yöntem ve tekniklerden sık sık faydalanılmalıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in muhatabına aktif bir öğretim süreci sunmak adına sıklıkla kullandığı bazı yöntem ve tekniklere bu başlık altında yer verilecektir.

3.1. Gestalt Kuramı

Gestalt kavramı, “biçim, şekil, form, parçaların sadece toplamı değil entegre olmuş bütünü”³¹⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kuram; Wertheimer, Koffka ve Köhler tarafından geliştirilmiştir. Gestalt Kuramının en temel ilkesi; bireyler bilgileri ancak bir bütün halinde algılayabilirler, parçalar halinde olan bir bütünü algılayamazlar. Ayrıca bilgiler, sadece parçaların bir arada bulundurulmasından da ibaret değildir. Tıpkı bir yemeğin piştikten sonra homojenize olması ve kullanılan malzemelerin toplamından daha farklı bir hal alması gibi.³¹⁶ Buna binaen iyi bir öğretici, öğrencinin ön öğrenmelerini hatırlatarak konuyu bütüncül bir perspektifle sunmalıdır. Konular arası bağlantıyı kurarken basitten karmaşığa, kolaydan zora ilkelerini dikkate almalıdır.³¹⁷

“Ön öğrenmelerle ilişkilendirme” ilkesi, bir yandan öğrencinin ön bilgilerini kontrol ederken diğer yandan konu bütünlüğünü sağlayarak öğrenmeyi anlamlı ve kalıcı kılmaktadır. Hz. Peygamber’in, komşuya yapılan kötülük hakkında ashâbına ikazda bulunurken söz konusu ilkedен yararlandığını görmekteyiz. Bir gün sahabilere “Zina hakkında ne dersiniz?” diye sorar. Sahabiler de “Allah ve Resulünün haram kıldığı bir fiildir. Kıyamete kadar da haram olarak kalacaktır.” cevabını verirler. Bunun üzerine Allah Resulü, “Bir kimsenin on kişi ile zina etmesi, komşusunun hanımıyla zina etmesinden daha hafif bir fiildir.” buyurur.

³¹⁵ Nuray Senemoğlu, *age.*, s. 240.

³¹⁶ Ayten Ulusoy vd. *age.*, s. 246.

³¹⁷ Canani Kaygusuz, “Gestalt Kuramı ve Öğrenme”, Alim Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi, içinde*, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 376-378.

Akabinde Hz. Peygamber, “Hırsızlık hakkında ne dersiniz?” diye sorar ve ashâbı; “Allah ve Resulünün haram kıldığı bir fiildir.” cevabını verir. Hz. Peygamber de “Bir kimsenin, komşusunun evinden hırsızlık yapması, on evi soymasından daha ağır bir fiildir.”³¹⁸ buyurur. Örnekte de izhar olunduğu üzere Allah Resulü, evvela soru yöntemiyle sahabilerin zina ve hırsızlık hakkındaki ön bilgilerini yoklamış ve bu suretle tekrarlanmış olan bilgilerin üzerine yenilerini ekleyerek konu bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır.

Bireyin öğrenmesinde, **fiziksel çevre** ve **psikolojik çevre** önemlidir. Fiziksel çevreden kasıt, öğrenmenin gerçekleştiği ortama ait fiziki şartlardır. Aynı fiziki şartlarda yaşanan olaylar insanlar tarafından farklı değerlendirilebilir. Çünkü bireylerin psikolojik çevreleri yani duyguları, inançları, değerleri, ilgi ve alakaları, olaylara bakış açıları da olayları yorumlamalarında etkilidir. Dolayısıyla olayları fiziksel ve psikolojik çevresinin bütünlüğüyle algılayan bireylerin, öğrenme düzeyleri de farklıdır. İyi bir öğretici, hazırlayacağı öğretim programında bu durumu dikkate almalıdır. Ayrıca öğrencinin psikolojik açıdan öğrenmeye hazır olup olmadığını da kontrol etmelidir. Hazır değilse onu güdülemek için gerekli tedbirleri almalıdır.³¹⁹

Esasında Gestalt kuramı, öğrenmede fiziksel ve psikolojik çevrenin etkisinden hareketle mevzuu, öğrenmede bireysel farklılıklara bağlamaktadır. Nebevi sünnette de var olan bireysel farklılık ilkesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibidir...”³²⁰ hadis-i şerifinde temayüz etmektedir. Allah Resulü (s.a.v.) altın, gümüş ve diğer madenlerin bileşenlerinde ve değerlerinde gösterdikleri farklılık gibi insanların da karakter ve yapı itibarıyla farklı olduklarını belirtmektedir.³²¹ Ayrıca bireysel farklılık bağlamında değerlendirebileceğimiz pek çok nebevi uygulama da mevcuttur.³²²

Gestalt kuramında **algılama** önemli bir kavramdır. Algı bir tür gruplama, kümeleme işidir. Bilgiler hafızada korumaya alınmadan önce bir takım kodlamalar yapılır. Bu kodlamalar ise benzerliklerine bağlı olarak bilgiler arasında yapılan kümeleme işlemidir. Yani duyulardan alınan bilginin işleme tabi tutularak yeniden anlamlandırılmasıdır. İşlenmeyen bilgi ezbere dayalıdır ve unutulmaya mahkûmdur. Ezbere dayalı bir eğitimin önüne geçebilmek için

³¹⁸ Buhârî, **Sahîhu Edebi'l-Müfred**, thk. Muhammed Nasırüddin el-Elbânî, Daru's-Sıddık, yy. 1997, s. 65, (H. No. 103)

³¹⁹ Ayten Ulusoy vd., **age.**, s. 246-255.

³²⁰ Müslim, Birr, 49 (H. No. 160).

³²¹ Emad Kenan, **agm.**, s. 217-218.

³²² Geniş bilgi için bkz. bu eserin “Seviyeye Uygunluk ve Bireysellik İlkesi” başlığı.

öğreticinin yapması gereken şey, bütün duyu organlarına hitap edecek şekilde bir öğretim programı oluşturmaktır.³²³

Gestalt öğrenme kuramı içerisinde değinmemiz gereken son kavram ise **üretici/yaratıcı düşünme** kavramıdır. **Üretici düşünme** kavramı Wertheimer için önemlidir. O'na göre iki tür problem çözme vardır. Birincisi yaratıcılık ve iç görünüm (kavrama) yoluyla gerçekleştirilen çözümlerdir. Diğeri ise önceden öğrenilmiş kuralları rastgele bir biçimde uygulanmasıyla ulaşılan çözümlerdir. Bu tarz ezberci çözümler çabuk öğrenilir ve çabuk unutulur. Buna göre öğrenci için, üretici düşünmeye yöneltecek etkinlikler düzenlenmeli ve böylece öğrencinin derse aktif katılımı sağlanmalıdır.³²⁴

Gestalt kuramının algılama ve üretici düşünme kavramları, çok yönlü bir öğretim programı ile birlikte öğrenciye zihinsel aktiviteler sağlayacak uygulamaları gerektirmektedir. Bu anlamda Gestalt kuramı, bilgiyi işleme kuramı ile benzer noktalara temas etmektedir. Her iki kuramın da temel kabulüdür ki; bireyin öğrenmesini kolaylaştıracak ve ezberden uzaklaştıracak en etkili faaliyet, öğretim sürecinde uygulanacak olan aktif öğrenme metotlarıdır. “Bilgiyi İşleme Kuramı” başlığı altında aktif öğrenme metotlarına tafsilatlı bir şekilde yer verilecektir.

3.2. Bilgiyi İşleme Kuramı

Bu kuramda insanın öğrenmesi bilgisayara benzetilmektedir. Bilgisayar bilgiyi klavye yardımıyla dışardan alırken, insan duyu organları yardımıyla bu işi yapar. Her ikisi de alınan bilgileri bir takım işlemlerden geçirerek kaydeder, saklar ve istendiğinde geri verir. Bilgiyi işleme kuramı iki temel unsur üzerinde durur. Birincisi; duysal kayıt, kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek olmak üzere üç depodan oluşur. İkincisi ise dikkat, algı, tekrar, kodlama, geri getirme gibi zihinsel faaliyetlerden oluşan bilişsel süreçtir.³²⁵ İnsanın bilgi işleme aşamaları kısaca şöyledir:

İnsan, duyu organları vasıtasıyla bilgileri çevreden alır. Bilgiler duyu organlarından geçerek duysal belleğe giriş yapar. **Duysal kayıt**, uyarıcıların ilk karşılandığı yerdir. Sınırsız bir kapasiteye sahip olmasına rağmen bilgilerin burada kalma süresi çok azdır. Bazılarına göre

³²³ Canani Kaygusuz, **age.**, s. 366; Ayten Ulusoy vd., **age.**, s. 246-255.

³²⁴ Canani Kaygusuz, **age.**, s. 376; Ayten Ulusoy vd., **age.**, s. 251-252; Ziya Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, Nobel Yayınevi, Ankara 2007, s. 180.

³²⁵ Yasemin Yavuzer vd., **Eğitim Psikolojisi Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yayınevi, Ankara 2006, s.167-168; Ayten Ulusoy vd., **age.**, s. 260-261.

bu süre yarım saniyeden daha az iken bazılarına göre bir ile dört saniye civarındadır. Duyusal kayda uğrayan bilgilerden sadece dikkat çekici olanlar kısa süreli belleğe geçiş yapabilirler. **Kısa süreli belleğin** kapasitesi sınırlıdır. Bilgiyi saklama süresi de yaklaşık yirmi saniye ile sınırlıdır. Buraya gelen bilgiler doğrudan tepki üreticilerine gönderilebilir yahut tekrar ve kodlamalarla uzun süreli belleğe aktarılabilir. Tekrar ve kodlama yapılmayan bilgiler ise unutulur. **Uzun süreli bellek** de sınırsız kapasiteye sahiptir ve buraya gelen bilgiler artık unutulmaz. Fakat bazı bilgiler çok kolay hatırlanırken bazı bilgilerin geri çevirmesi yapılamayabilir. Bunun sebebi ise hatalı kodlamalardır. Bu durumun izahı için kuramcılar, uzun süreli belleği bir kütüphaneye benzetmişlerdir. Nasıl ki düzenli bir tasnife göre sıralanan kitaplar kolaylıkla bulunabilirse hatasız kodlamayla kaydedilen bilgiler de kolaylıkla hatırlanır. Hatırlanan bilgiler ise nihayetinde davranışa dönüştürülür ve bilginin bütün süreçleri, insandaki yürütücü kontrol sistemi sayesinde disipline edilir.³²⁶

Bilgiyi işleme modeline göre düzenlenen bir öğretim sisteminin gerektirdikleri, şu maddelerle özetlenebilir:

- Öncelikle duysal belleğe giriş yapacak bilgilerin dikkat çekici olması gerekir. Dikkat bazen bir soruyla bazen öykü ile bazen de bir şeyler dinletme veya izletme yoluyla olabilir. Öğrencilere derste isimleriyle hitap etmek, “Bu nokta önemli! , Buraya dikkat edin!” gibi uyarılarda bulunmak da dikkatleri toparlayıcı etki yaratabilir. Aynı şekilde jest ve mimikler, sesi alçaltıp yükseltme de algıyı harekete geçirebilir.
- Konunun can alıcı yerleri ve ayrıntı olan kısımları öğrenciye hissettirilmeli. Bu da sık tekrar, vurgulama, soru yöneltme, not aldırma yöntemleriyle gerçekleştirilebilir.
- Yeni bilgiler ile ön öğrenmeler arasında koordinasyon sağlanmalı.
- Bilgilerin kodlanmasında yardımcı olacak tablo, grafik gibi somut veriler kullanılabilir.
- Somut örneklerle soyut kavramların anlaşılması kolaylaştırılmalı. Yani bilgilerin beyinde organize edilmesinde öğrenciye yardımcı olunmalı.
- Öğrenmenin tam gerçekleşmesi için bol örnek ile desteklenmeli ve sık sık ara tekrarlar yapılmalı. Bu sırada yanlışlıklara müdahalede bulunulmalı.
- Öğrenci, olumlu veya olumsuz dönütlerle durumundan haberdar edilmeli.³²⁷

³²⁶ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 267-278; Ayten Ulusoy vd., **age.**, s. 263.

³²⁷ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 339-343.

Bilişsel öğrenme kuramlarının öğretim sürecini iyileştirmeye yönelik belirledikleri ilkeler, genel itibariyle değerlendirildiğinde şu şekilde bir analize varmak mümkündür: Öğretim sürecinde öğreticinin rolü, öğrencinin bilgileri kolay kodlamasını sağlayacak ve kodlama esnasında zihinsel faaliyetlerini etkinleştirecek bir ortam sağlamaktır. Dolayısıyla bu süreçte öğretmen, öğrenciyi aktif bir şekilde derse katmak adına farklı metotlardan faydalanmalıdır. Böylece geleneksel öğretim metotlarının öğrenci için belirlediği edilgenlik pozisyonu, yerini aktif katılıma bırakacaktır. Buna bağlı olarak bu başlık atında, bilişsel öğrenme kuramlarını doğrudan ilgilendiren, derse aktif katılım sağlanmasında etkili olan metotlara ve bu metotların Hz. Peygamber'in eğitimindeki rolüne yer verilecektir.

3.2.1.Takrir (Anlatım) Metodu

Takrir metodu, kullanımı çok eskiye dayanan metotlardandır. Ekseriyetle eğitimciler arasında geleneksel metot olarak değerlendirilse de eğitim ortamlarından tamamen çıkarılması mümkün olmamıştır. Çünkü bireyin her şeyi, doğrudan yaşadığı tecrübeler yoluyla öğrenmesi mümkün değildir. Örneğin, geçmişte yaşayan milletlerin tarihini veya önemli şahsiyetlerin hatıratını aktarma noktasında takrir metodu kaçınılmazdır.³²⁸ Günümüz eğitiminde özellikle diğer metotların yetersiz kaldığı durumlarda takrir metodundan faydalanılmaktadır. Etkinlikleri izah etmek, derse motive sağlamak, konuyu özetlemek, anlaşılmayan noktaları açıklamak, araştırmalar neticesinde ulaşılamayan veya eksik kalan bulguları tamamlamak takrir metoduna başvurmayı gerektiren durumlardır.³²⁹

Modern öğretim metotlarının gelişmesiyle takrir metodu, pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Esasında eleştirilen hususlar, metodun kendisinden ziyade uygulanış şekline yöneliktir.³³⁰ Buna binaen eğitimde vazgeçilmezliği kabul edilen takrir metodu, eğitimciler tarafından tekrar ele alınmış ve modern öğretim metotlarının işlevlerine uygun bir hale getirilmiştir. Bu bağlamda etkili bir anlatım için gerekli kriterler belirlenmiştir. Bu durumda, söz konusu kriterler ile Hz. Peygamber'in takrir metodunu birlikte değerlendirmemiz yerinde olacaktır.

³²⁸ H. Raşit Öymen ve N. Adil Erkman, **Genel Öğretim Metotları**, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, s. 108.

³²⁹ Mürüvvet Bilen, **Plândan Uygulamaya Öğretim**, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 100.

³³⁰ **Age.**, s. 99.

H. Peygamber'in anlatımı, sade ve anlaşılır olmakla birlikte kısa ve özür. Takrir metodunun da gerektirdiği gibi³³¹ çok uzun ve karmaşık cümleler kurmaktan sakınır, kelimelerini muhatabının anlayacağı şekilde tane tane telaffuz ederdi.³³²

Takrir metodunu etkili bir şekilde kullanan eğitimci, anlattığı şeyi hissederek, adeta yaşayarak anlatır ve haleti rûhiyesini muhatabına hissettirir.³³³ H. Peygamber, minberde olduğu bir esnada bir taraftan Zümer Suresi'nin *"Onlar Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Hâlbuki yeryüzü, kıyamet gününde tamamıyla O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir."*³³⁴ mealindeki ayetini irat ederken, bir taraftan da ellerini açıp kapatarak "Rabbimiz kendini yüceltiyor; mütekebbir benim, gerçek hükümdar benim, kerem ve ihsan sahibi benim." buyuruyordu. O (s.a.v.)'nin bu haline şahit olanlar ise "Neredeyse minberle birlikte devrilecek zannettik." demişlerdir.³³⁵ Allah Resulü okuduğu ayeti, bütün bedeniyle hissetmiş, hal ve hareketleriyle de muhatabına hissettirmiştir.

Allah Resulünün hitabını etkili kılan bir diğer faktör ise, mecliste bulunanlar ile göz teması kurmasıydı. Zira anlatım metodunun olmazsa olmazlarından sayılan göz iletişimi, jest, mimik ve ses tonlaması anlatımı canlandıracak ve muhatabın dikkatini toparlayacak unsurlardır.³³⁶ Nebi (s.a.v.)'nin sıcak ve muhabbet dolu bakışları, bir yandan ortamın havasını güzelleştirirken diğer yandan dinleyiciyi kontrol altında tutmasını sağladı. Mescide gelip insanlara eziyet vererek ön saflara doğru ilerlemek isteyen bir sahabeyi uyarması ve Abdullah b. Mes'ûd'a kendisine yaklaşmasını söylemesi de bakışlarının cemaat üzerinde olduğuna işaret etmektedir.³³⁷

Resulullah (s.a.v.) hutbe irat ettiği zaman gözleri kızarır, sesi yükselir, öfkesi artardı. Tıpkı "Düşman sabah ve akşam üzerinize hücum edecek." diye ordusunu uyaran kumandan gibi. İşaret parmağı ile orta parmağını bir araya getirerek, "Kıyamet, şu iki parmağım kadar yaklaşmış olduğu bir zamanda (size peygamber olarak) gönderildim" derdi.³³⁸

³³¹ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi**, Akid Yayıncılık, Ankara 1991, s. 118.

³³² Geniş bilgi için bkz. bu çalışmanın "Açıklık (Ayanılık) İlkesi" başlığı.

³³³ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **age.**, s. 118.

³³⁴ Zümer 39/67.

³³⁵ Müslim, Sıfâtü'l-Münâfıkın, (H. No.24).

³³⁶ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **age.**, s. 118-119.

³³⁷ Abdullah Özbek, **age.**, s. 141.

³³⁸ Müslim, Cum'a, 13 (H. No. 43).

Ashâbının bildirdiğine göre Hz. Peygamber'in üzüntüsü ve sevinci yüzünden anlaşılırdı. Allah Resulü, bir gün mescidin kible duvarında tükürük görür. Enes (r.a.)'in rivayet ettiğine göre, çok üzüldüğü ve sinirlendiği yüzünden anlaşılmıştır. Tükürüğü, eline aldığı bir taş ile temizler ve şöyle buyurur: "Sizden biriniz durduğu zaman, Rabbine yönelmiş olur. Rabbi ise kendisi ile kible arasındadır. O halde hiçbiriniz kibleye karşı tükürmesin..."³³⁹

Sahabeden Abdullah b. Amr (r.a.), ezberlemek maksadıyla Allah Resulünden duyduğu her şeyi yazardı. Kureyş'ten bazı kimseler onun bu davranışına karşı çıkmışlar ve Allah Resulünün nihayetinde bir beşer olduğunu, rıza halindeyken de kızgınlık halindeyken de sözler sarf edebileceğini ileri sürmüşlerdir. Onların bu itirazlarına karşılık Abdullah b. Amr yazmayı terk eder ve durumu Resulullah'a anlatır. Efendimiz (s.a.v.) de parmağıyla ağzını işaret ederek "Yaz. Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin olsun ki buradan (ağzımdan) hakkın dışında bir şey çıkmaz."³⁴⁰ buyurur. Bazen de Allah Resulü, konuşması esnasında ashâbının omzunu veya elini tutarak dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır.³⁴¹

Hadis-i şeriflerde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber, beden dilini kullanarak konuşmasına canlılık katmıştır. Jest, mimik ve ses tonuyla dinleyici üzerinde etki bırakan konuşmalar sergilemiş ki râvîler, hadisi şerifleri aktarırken bunları dile getirmekten kendilerini alamamışlardır.

Takrir metodunun tesirini artıran bir diğer husus ise farklı araç ve gereçlerden faydalanarak hem göze hem de kulağa hitap eden bir anlatım sergilemektir.³⁴² Allah Resulü, anlatımı somutlaştırmak adına gerek çizimlerden gerekse nesnelerden faydalanmıştır. "Somutluk İlkesi" başlığı altında genişçe yer verilmesi sebebiyle burada, birkaç farklı örnekle yetinilecektir.

Bir defasında Allah Resulü, cennet ehlinin en faziletli dört kadınına işaret etmek için yere dört çizgi çizmiş ve onların Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Hz. Asiye ve Hz. Meryem olduğunu bildirmiştir.³⁴³

Ganimet malları üzerinde ashâbı kadar kendisinin de hakkı olduğunu belirtmek ve bu mallardan çalan kimsenin kıyamet gününde rezil olacağına işaret etmek için ganimet

³³⁹ Buhârî, Salât, 39 (H. No. 417).

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, İlim, 3 (H. No. 3646).

³⁴¹ Buhârî, İsti'zân, 28 (H. No. 6265).

³⁴² Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **age.**, s. 119.

³⁴³ el-Müsned, IV, s. 409 (H. No. 2668).

develerinden bir tüy alır ve onu göstererek konuşur.³⁴⁴ Böylece Efendimiz (s.a.v.), anlatımını daha etkili kılar.

 nsan fıtratı gereği uzun süre dinleme eyleminin, konuşma eyleminden daha yorucu olduđunun³⁴⁵ farkındalığıyla Allah Resulü, uzun takrirlerde bulunmamaya  zen gösterirdi. Abdullah b. Mes' d (r.a.) her Perşembe insanlara vaaz ederd  ve dinleyicilerden birisi, O'ndan her gün vaaz vermesini istedi.  bn-i Mes' d (r.a.) ise; Allah Resulünün vaaz için a h b n istekli olduğu günleri kolladığını belirtmiş, binaen aleyh onları usandırmamak adına her gün vaaz vermek istemediğini söylemiştir.³⁴⁶ Hz. Peygamber, aynı tavrı ibadetlerde de göstermektedir. Namazda uzun sureler okuyan sahabilere, kısa sureler okumaları hususunda ikazda bulunmuştur.³⁴⁷

Te bih ve mukayeseler ile günlük hayattan verilen misaller sunumu zenginleştirir ve anlayışı kolaylaştırır.³⁴⁸ Hz. Peygamber bir hadis-i  erifinde cömert ve cimri kimsenin durumundan şöyle bahseder: "Cimri ile cömert kimsenin durumu, g  sleri ile köprücük kemikleri arasına zırh giyinmiş iki adamın durumuna benzer. Cömert adam, sadaka verdikçe üzerindeki zırh genişler, parmaklarını dahi örtecek kadar uzar ve nihayetinde ayak izlerini de siler. Cimri adam ise, Allah için sadaka vermekten geri durdukça üzerindeki zırhın halkaları birbirine iyice geçer, sıktık a sıkar, genişletmek için ne kadar uğra ırsa uğra sın ba aramaz."³⁴⁹ Bu hadis-i  erifte Efendimiz (s.a.v.), cömert ve cimri kişinin haleti rûhiyesini te bih ve kıyaslama metotlarını birlikte kullanarak anlatmaktadır. Cömert kimse, yardıma muhtaç bir kardeşinin elinden tutup sıkıntısını gidermekle huzur bulur, sadrı genişler ve bu mutluluğu, bütün vücuduyla hisseder. Cimri kimse ise taşıdığı katı ve gaddar yüreği ile Yüce Allah'ın fıtr  olarak kendisinde var ettiği merhamet duygusu arasında gider gelir. Cimrilik hastalığından dolayı tasadduk edemediği gibi vicdanı da bu durumdan razı değildir. Bir türlü içinden çıkmadığı bu cenderenin verdiği ıstırabı adeta iliklerine kadar hisseder.³⁵⁰

Allah Resulünün yaptığı benzetmeler, hayatın içinden olurdu ve böylece zekâ düzeyi en d  k insan dahi anlatılanı kolayca kavradı. Örneğin, fazilet bakımından Hz.    e'nin diğer

³⁴⁴  bn-i Mâce, Cihat, 34 (H. No. 2850).

³⁴⁵ M. Faruk Bayraktar, **age.**, s. 179.

³⁴⁶ Buhârî,  lim, 12 (H. No. 70).

³⁴⁷ Müslim, Salât, 36 (H. No. 178).

³⁴⁸ M. Faruk Bayraktar, **age.**, s. 180.

³⁴⁹ Buhârî, Zekât, 28 (H. No. 1443).

³⁵⁰ M. Yaşar Kandemir, **age.**, s. 388-389.

kadınlara olan üstünlüğünü, tiridin diğer yemeklere olan üstünlüğüne benzetmesi, gayet açıklayıcı ve latif bir anlatımdır.³⁵¹

Anlatım esnasında muhatabın zihninde beliren sualleri izah etmek gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Din kardeşin zalim de mazlum da olsa ona yardım et.” buyurunca sahabeden birisi, “ Ya Resulallah! Mazlum kardeşime yardım edeyim. Fakat zalime nasıl yardım edebilirim? diye sorar. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v.) “Onun zulmüne mani olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir.”³⁵² buyurur.

Genellikle malum olunan gıybet hadis-i şerifine de bu bağlamda yer verebiliriz. Hz. Peygamber (s.a.v.) gıybeti, “Birinizin, kardeşini hoşlanmayacağı şekilde anmasıdır.” şeklinde tanımlaması üzerine bir adam, “Ya benim söylediğim şey o kimsede varsa? (Bu da gıybetten sayılır mı?)” diye sorar. Bunun üzerine Allah Resulü şöyle cevap verir: “Eğer söylediğin, onda varsa gıybetini etmiş olursun. Şayet söylediğin şey, o kimsede yoksa ona iftirada bulunmuş olursun.”³⁵³

Allah Resulü kendisine yöneltilen sorulara, muhatabı tatmin edici cevaplarla karşılık vermiş ve zihinlerdeki bulanıklığı gidermiştir. Ayrıca sadece sorulan sorulara cevap vermekle kalmamış, kendisi de sorular yöneltmiştir. Hz. Peygamber’in farklı amaçlara yönelik yönelttiği sorulara, “Soru-Cevap Metodu” başlığı altında yer verilecektir.

Günümüz şartlarında fotoğraf, slayt, video, projeksiyon, akıllı tahta gibi anlatımı zenginleştirecek pek çok imkan ve materyal vardır. Fakat bütün bu olanaklardan mahrum ve çoğunluğu okuma yazma bilmeyen bir topluma sadece şifahi yollarla bilgi aktarımında bulunan Allah Resulü, kullandığı farklı yöntem ve metotlarla insanlık tarihinde benzeri görülmeeyen bir eğitim modeli sunmuştur.

3.2.2. Soru-Cevap Metodu

Soru-cevap (isticvab) üslubu, çok eski dönemlerden beri öğretimde ehemmiyeti kabul edilmiş metotlardan biridir. Bu metodun kullanımı, ilk Yunan filozofu Sokrat’a (M.Ö. 469-

³⁵¹ Müslim, Fezâilü’s-Sahâbe, 13 (H. No. 89).

³⁵² Buhârî, Mezâlim, 5 (H. No. 2444).

³⁵³ Ebû Dâvûd, Edeb, 40 (H. No. 4874).

399) dayandırıldığı için “Sokratik Usul” de denilmektedir. Bununla birlikte, Sokrat’tan önce, Çin’de Konfüçyüs tarafından kullanıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır.³⁵⁴

Öğretime yön vermesi, öğrencinin bilgi düzeyini ölçmesi, tekrar ve pekiştireç amaçlı kullanılabilmesi, dikkati toparlayıcı etkisi, kavramayı ve anlamlandırmayı desteklemesi soru-cevap üslubunun işlevlerindendir. Çok farklı işlev ve amaçlar için kullanılabilen bir teknik olması hasebiyle soru-cevap üslubu, geçmişten günümüze kadar önemini korumuştur.³⁵⁵

Hiç şüphesiz bu metot, İslam eğitim metotları arasında da önemini korumaktadır. İlk olarak istifham metoduyla alakalı kullanımları, Kur’an-ı Kerim ayetleri çerçevesinde ele almak istiyoruz. Yüce Allah, A’râf Suresi’nin 172. ayet-i celilesinde şöyle buyurmaktadır: “*Eğer bilmiyorsanız ilim ehline sorunuz.*” Soru metoduna teşvik mahiyetinde olan bu ayet-i celileye ilaveten, Yüce Allah pek çok ayette soru kalıplarına yer vermiş ve bu üslubu; muhatabını yönlendirmek, ikna etmek, öğretmek gibi farklı amaçlara yönelik olarak kullanmıştır. Örneğin, “*Görmez misin göklerde ve yerde bulunanlarla sıra sıra kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini?*”³⁵⁶ ayeti, insanları Allah’ı zikretmeye yönlendirirken; “*Yoksa onlar hiçbir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? Yoksa gökleri ve yeri yaratan onlar mı?*”³⁵⁷ mealindeki ayetler, ısrarla tek olan yaratıcıyı inkar eden müşrikleri ikna etmek için gönderilmiştir. “*Gerçekten kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi varıyorsunuz? Doğrusu siz ne yaptığınızı bilmez bir kavimsiniz.*”³⁵⁸ ayetinde ise Yüce Allah, Lut kavminin içinde bulunduğu sapıklığı bildirerek bu davranışın çirkinliğini muhatabına öğretmektedir.³⁵⁹

Kur’an-ı Kerim’de farklı amaçlara matuf olarak kullanılan isticvab metodu, Hz. Peygamber’in eğitiminde de kaçınılmaz olmuştur. Zira her an sorulara muhatap olan Hz. Peygamber, sahabilerin sorularını dikkatle dinler ve yanıtsız bırakmamaya gayret gösterirdi. Soru sorma metodunun en güzel örneğini Cibril hadisinde görmekteyiz. Hz. Cebrâil, Allah Resulüne sorduğu sorular ile maksadını gerçekleştirmiştir. Sonrasında Hz. Peygamber “İşte bu Cibril’dir. Öğrenmenizi istedi. Çünkü siz sormamıştınız.”³⁶⁰ buyurarak ashâbını soru

³⁵⁴ Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, T.D.V, Ankara 1990, s. 249.

³⁵⁵ Muhip Kocaçınar, **Genel Öğretim Metodu**, Arkın Kitabevi, İstanbul 1966, s. 172-173.

³⁵⁶ Nur 24/41

³⁵⁷ Tur 52/35-36.

³⁵⁸ Neml 27/55.

³⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Alicaan Dağdeviren, **Kur’an-ı Kerim’de Sorular ve Cevaplar**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.

³⁶⁰ Buhârî, İman, 36 (50); Müslim, İman, 1 (H. No. 1).

sormaya teşvik etmektedir. Ayrıca soru soran herkesi dikkate alması ve onların ihtiyaçlarını gidermesi, ashâbı soru sorma konusunda cesaretlendirmiştir. Hiçbir zaman yargılanacağından veya eleştirileceğinden endişe etmeyen sahabiler, akıllarına takılan her türlü soruyu sormuşlar, her konuda fikir danışabilmişlerdir. Öyle ki kadınlar dahi mahrem olan pek çok konu hakkında, Efendimizin (s.a.v.) ilminden faydalanmak istemişler ve utanıp sıkılmadan merak ettikleri her şeyi sormuşlardır. Ensar’dan Esma isminde bir hanım, Hz. Peygamber’e hayızdan ve cünüplükten sonra nasıl temizlenmesi gerektiğine dair birkaç soru yöneltmiş ve O’nun soru sorarken hissettirdiği rahatlığı, Hz. Âişe’yi hayrete düşürmüş ve şöyle demiştir: “Ensar kadınları ne iyi kadınlardır. Hayâ duyguları, onların dinlerini öğrenmelerine mani olmuyor.”³⁶¹

H. Peygamber’in soru-cevap yöntemini çok farklı işlevlerde kullandığını görmekteyiz.

- H. Peygamber, bazı sorularıyla ashâbının düşünmesini, üretmesini ve öğrenmek için çaba sarf etmesini istemektedir.

Bera b. Âzib (r.a.)’den rivayet edildiğine göre, H. Peygamber ashâbına İslam’ın en sağlam kulpunun ne olduğunu sorar. Ashâb, “namaz” cevabını verir. Allah Resulü, “O da bir hasenedir fakat o değil.” buyurur. Sonra sahabiler sırasıyla oruç, cihat ve hac cevaplarını verirler. Lakin Allah Resulü her defasında aynı cevabını tekrarlar ve nihayetinde sorduğu sorunun cevabını kendisi verir: “İslam’ın en sağlam kulpu, Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir.”³⁶² buyurur. Soru-cevap methoduyla ashâbına beyin jimnastiği yaptıran Allah Resulü, bu vesile ile kalıcı bir öğretim sağlamıştır.

- Muhatabının dikkatini, öğreteceği konunun üzerine yoğunlaştırmak için soru-cevap yönteminden faydalanmıştır.

“Sizin en hayırlılarınızı size bildireyim mi?” sualiyle H. Peygamber, ashâbının ilgisini çekmeyi başarmış ve “Evet Ya Resulallah!” cevabını aldıktan sonra, “O kimseler ki; onlar görüldüklerinde Allah anılır.”³⁶³ buyurmuştur. Yine bir başka hadisi şerifinde geçtiği üzere H. Peygamber, Muaz b. Cebel (r.a.)’e “Sana hayır kapılarını göstereyim mi?” diye sorar ve Muaz (r.a.)’ın isteği üzerine “Oruç kalkandır. Sadaka, suyun ateşi söndürdüğü gibi günahları siler, yok eder. Kişinin geceleyin kıldığı namaz da aynı şekilde günahları siler.”³⁶⁴ buyurur.

³⁶¹ Müslim, Hayız, 13 (H. No. 61).

³⁶² el-Müsne'd, XXX, s. 488 (H. No. 18524).

³⁶³ Buhârî, **Sahîhu Edebi'l-Müfred**, s. 133, (H. No. 323).

³⁶⁴ Tirmizî, İman, 8 (H. No. 2616).

- Hz. Peygamber soru-cevap metodunu, tekrar ve pekiştirme amaçlarına yönelik kullandığı da olmuştur.

Veda Haccı'nda Hz. Peygamber ile ashâbı arasında şöyle bir diyalog geçer:

H. Peygamber: "Hangi ayın daha fazîletli olduğunu biliyor musunuz?"

Ashâb: "Şu içinde bulunduğunuz ay değil mi?"

H. Peygamber: "Peki, hangi beldenin daha fazîletli olduğunu biliyor musunuz?"

Ashâb: "Bu belde değil mi?"

H. Peygamber: "Peki hangi günün daha fazîletli olduğunu biliyor musunuz?"

Ashâb "Şu içinde bulunduğumuz günler değil mi?"

Allah Resulü, konuşmasına şöyle devam eder: "Öyleyse bilin ki Allah Teâlâ, haklı bir gerekçe haricinde sizlere kanlarınızı, mallarınızı, ırzlarınızı haram kılmıştır, tıpkı şu gününüzü, şu beldenizi, şu ayınızı haram kıldığı gibi. "Duydunuz mu, tebliğ ettim mi?" sorusunu üç kez tekrarlayan Hz. Peygamber, her defasında "Evet" cevabını aldı ve sözlerini şöyle tamamladı: "Sakin ha! Benden sonra tekrar küfre dönüp birbirinizin boyunlarını vurmaya kalkmayın!"³⁶⁵

- Allah Resulünün bazı soruları da teşvik mahiyetindeydi.

"Siz, her gün bin sevap kazanmaktan aciz misiniz?" buyruğu ile Hz. Peygamber, ashâbına öğreteceği amelin mükâfatını soru ile bildirince orada bulunanlardan biri merakla, "Her gün nasıl bin sevap kazanabiliriz Ya Resulallah?" diye sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Yüz defa sübhanallah diyen kişiye ya bin sevap yazılır ya da günahlarından bini silinir."³⁶⁶ buyurmuştur.

- Hz. Peygamber bazen uyarılarını soru vasıtasıyla yapardı.

Bir gün pazarda esnafın arasında dolaşırken rastladığı bir satıcının tezgâhındaki ürünün içine elini daldırdığında torbanın alt kısmındaki gıdanın ıslak olduğunu fark eder ve "Ey gıda sahibi bu nedir?" diye sorar. Satıcı ise yağmur sebebiyle ıslandığını söyleyince Hz. Peygamber (s.a.v.), "İnsanların görmesi için onu, üst kısma koyman gerekmez miydi? Her kim aldatırsa benden değildir."³⁶⁷ buyurur.

³⁶⁵ Buhârî, Hudûd, 10 (H. No. 6785).

³⁶⁶ Müslim, Zikir, 10 (H. No. 37).

³⁶⁷ Müslim, İman, 43 (H. No. 164).

Bir sefer esnasında kuş yuvası gören birkaç sahabi, yuvadaki yavru kuşları alınca anne kuş yuvanın etrafında çırpınmaya başlar. Onun çırpınışlarını fark eden Allah Resulü, “Kim bunun yavrularını alarak ona eziyet etti?”³⁶⁸ buyurmuştur. Bu iki örnekte görüldüğü üzere Allah Resulü, uyarılarını dile getirmek için soru yöntemine başvurmuştur.

İslam âlimlerinden Burhaneddin Zernucî’ye (ö. VI./XII. yüzyılın sonları) göre de ilimde muvaffak olabilmenin yolu, çok sormaktan geçer. Soru soran beyin, bilgiyi almak için hazır olduğunu bildirir. İbn-i Abbas (r.a.)’a ilmini nasıl elde ettiği sorulunca, çok soru soran bir dil ve çok düşünen bir kalp sayesinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Zernucî eski devirlerde talebe için kullanılan “ma tekûlü” tabirine atıfta bulunmuştur. Bu tabiri talebeler çok sık kullanırlar ve her konu hakkında hocalarına “Bu konu hakkında ne dersiniz? “ diye sorarlarmış. Dolayısıyla söz konusu tabiri diline pelesenk etmiş talebelere, “ma tekûl” ibaresiyle hitapta bulunulmuş.³⁶⁹

3.2.3. Tartışma Metodu

Tartışma yaklaşımı, aktif öğrenme sürecinde kullanılabilecek önemli bir yöntemdir. Bir konu etrafında, karşılıklı olarak yapılan fikir alışverişlerinin öğrenciye pek çok getirisi vardır. Bunlardan en önemlisi, öğrencinin kavrayarak öğrenmesini sağlamaktır. Buna bağlı olarak gerçekleşen öğrenmeler ise etkili ve kalıcı olmaktadır. Tartışma yöntemi, bireylerde özgüven sağladığı gibi, düşünme, merak uyandırma, eleştiride bulunma ve eleştirilere yönelik savunmada bulunabilme gibi pek çok zihinsel faaliyeti de canlandırmaktadır.³⁷⁰

Tartışma yönteminin üstünlükleri olduğu gibi bazı sınırlılıkları da mevcuttur. Örneğin; her konu üzerinde tartışma yapılamaz. Üzerinde düşünmeyi gerektiren, farklı çözüm yollarına imkân tanıyan konularda tartışma yöntemi kullanılabilir. Özellikle din öğretiminde temel ilke ve kaideler tartışmaya kapalı alanlar iken, dini değerler ve ahlâkî tutumların benimsetilmesinde bu yöntem oldukça etkilidir. Fakat tartışma yöntemi, gerektiği şekilde yönlendirilmediği takdirde konunun dağılmasına sebep olabilir ve fazlaca zaman alabilir. Her zaman da doğru sonuca götüremeyebilir.³⁷¹

³⁶⁸ Ebû Dâvûd, Cihat, 112 (H. No. 2675), Edeb, 163 (H. No. 5268).

³⁶⁹ Burhaneddin ez-Zernucî, **Tâ’lîmü’l-Müteallim**, trc. Vehbi Yavuz, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa ty., s. 111-112.

³⁷⁰ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 112-113.

³⁷¹ **Age.**, s. 114-115.

Yüce Allah'ın insanı düşünebilen ve fikir üretebilen bir varlık olarak yaratmış olması insanda, düşüncelerini aktarma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İnsanın tabiatında var olan tartışma olgusu da, düşünce aktarımında kaçınılmaz olabilmektedir. Esasında Kur'an-ı Kerim'de yer verilen, insanın yaratılışı hususunda meleklerin ve cinlerin de iştirak ettikleri münakaşa, tartışma üslubunun insana mahsus olmayıp evrensel bir olgu olduğunun kanıtıdır. Fakat Yüce Allah'ın da belirttiği üzere *"Tartışmaya en meyyal varlık, insandır."*³⁷² Ayrıca söz konusu ayetler, tartışma üslubunun tarihsel başlangıcı hakkında da bizleri aydınlatmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, doğuşu insanoğlunun halife olarak yeryüzüne gönderilişine kadar uzanan bu üslubun kullanımına dair pek çok örneğe rastlamaktayız.³⁷³

Âlimlerden bir kısmı, *"(Ey müminler!) Allah'a ve Resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin."*³⁷⁴ *"Allah'tan kendilerine gelmiş bir delil olmaksızın tartışanlar var ya, onların sadırlarında bir büyüklük taslama vardır."*³⁷⁵ gibi bazı ayetlere istinaden her türlü cedelin yasaklandığını iddia etmiştir.

Cumhur ulema ise Kur'an-ı Kerim'de övülen ve kınanan olmak üzere iki tür tartışma olduğunu ileri sürer. *"(Resulüm!) Rabbinin yoluna, hikmetle ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele et..."*³⁷⁶ *"İçlerinden zulmedenler hariç, Ehl-i Kitap ile ancak en güzel yolla mücadele edin..."*³⁷⁷ ayet-i celileleri ile peygamberlerin kavimlerine karşı verdikleri mücadelelerden bahseden ayetlerin çokluğu, tartışmanın ilâhî bir üslup olduğunu teyit eden delillerdir. Bununla birlikte tartışmanın yasaklandığı ayetler de göz ardı edilmemiş ve bu ayetlerin, üslubuna uygun olmayan tartışmalara mahsus olduğu belirtilmiştir.³⁷⁸

Cumhur ulemaya göre övülen tartışmada belirli kriterler mevcuttur. Öncelikle tartışma üslubunda akli deliller,³⁷⁹ kesin bilgi³⁸⁰ ve vakiya uygun nakli deliller ön planda olmalıdır. Taraflar peşin hükümlü olamamalı; sunulan delilleri, inat ve inkârda ısrarcı olmayıp dikkatlice değerlendirmelidir.³⁸¹ Kat'î deliller getirildikten sonra tartışma sonlandırılmalı, gereksiz ve faydasız uzatmalara mahal verilmemelidir.³⁸² Tartışma, uygun bir zaman ve

³⁷² Kehf 18/54.

³⁷³ Zahir b. Awad el-Elmaî, **Kur'an'da Tartışma Metotları**, trc. Ercan Elbinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s. 33-38.

³⁷⁴ Enfâl 8/46.

³⁷⁵ Mümin 40/56.

³⁷⁶ Nahl 16/125.

³⁷⁷ Ankebût 29/46.

³⁷⁸ Zahir b. Awad el-Elmaî, **age.**, s. 53-54.

³⁷⁹ Enbiyâ 21/24; Duhân 44/19.

³⁸⁰ Müminun 23/ 117.

³⁸¹ Hicr 15/ 14-15; En'am 6/7.

³⁸² Hacc 22/69; Bakara 2/139.

zeminde yapılmalı, üsluba riayet etmeyen kişiler muhatap alınmamalıdır.³⁸³ Tartışma üslubu, muhatapı kırmayacak şekilde nazik ve kibar olmalı, taraflar arasında kin ve nefrete sebebiyet verecek söz ve davranışlardan uzak kalınmalı, zorlayıcı ve baskıcı bir tutum sergilenmemelidir.³⁸⁴ Tartışmanın gayesi hakkı batıla galip kılmak olmalıdır.³⁸⁵ Görüldüğü üzere İslam eğitim metodunda kullanılan tartışma üslubunun sınırları net bir şekilde çizilmiştir ve belirli bir gaye taşımaktadır.³⁸⁶ Ayrıca Kur'an-ı Kerim, düşünmeye sevk eden makul deliller getirerek şüphe uyandırmak suretiyle, muarızın aklî melekelerini harekete geçirmeyi hedeflemiştir.³⁸⁷

Örneğin; Rabbimiz, atalarının inançlarına bağlı kalmakta kararlı olan müşriklere “*Ya şeytan, onları (atalarını) alevli ateşin azabına çağırıyorsa?*”³⁸⁸ ayet-i celilesiyle cevap veriyor ve yönelttiği soru ile muarızını kuşkuya düşürüyor. Aktif öğrenme kapsamında faydalı olduğu düşünülen tartışma metodunun da tam olarak gayesi budur. Muhatapın zihinsel faaliyetlerini canlandırmak ve düşünüp araştırmaya, analizlerde bulunmaya sevk etmektir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ile Nemrut arasında geçen diyalog, tartışma üslubunun en güzel örneğidir. “*Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim O'na, “Benim Rabbim hayat veren ve öldüren” demişti. O da, “Ben de hayat verir ve öldürürüm” demişti. İbrahim, “Allah, güneşi doğudan getiriyor; haydi sen de onu batıdan getir” dedi. Bunun üzerine o kâfir şaşırıp kaldı. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.*”³⁸⁹ Hz. İbrahim'in peygamberliğini açıklaması üzerine Nemrut O'na, Rabbi hakkında sorular yöneltir. Bu sorular karşısında Hz. İbrahim'in, Rabbini “öldüren ve diriltten” sıfatlarıyla tanıtmayı ise manidardır. Öldürmeye ve diriltmeye muktedir olan yalnızca Allah'tır. Bu nedenle ilahlık iddiasında bulunan bir mahlûka karşı verilebilecek en güzel cevap bu olsa gerek. İbrahim (a.s.)'ın gösterdiği bu delil karşısında Nemrut, mükabere ve mugalata yolunu tercih eder.³⁹⁰ Suçsuz birinin canına kıyar ve hakkında ölüm kararı aldığı bir kimseyi de serbest bırakır. Böylece kendisinin de öldürme ve diriltme hasletlerine muktedir olduğunu göstermek ister. Hâlbuki Hz. İbrahim'in bu delil ile kastettiği şey çok farklıdır. Allah'ın sebepleri vasıta

³⁸³ En'âm 6/68.

³⁸⁴ Âl-i İmran 3/154; En'am 6/107.

³⁸⁵ Müminûn 40/5.

³⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, **Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983, s. 118-126.

³⁸⁷ Mâide 5/104; Bakara 2/170.

³⁸⁸ Lokman 31/21.

³⁸⁹ Bakara 2/258.

³⁹⁰ Zeki Yıldırım, **Kur'an'da Cedel Kavramı ve Yöntemi**, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 134-135.

kılmaksızın yokluktan var ettiğini ve bütün mahlûkatın hayatına son verecek kudrete sahip olduğunu belirtmek istemiştir.³⁹¹ Bu cevap üzerine İbrahim (a.s.), tartışma üslubunu bilmeyip delilleri çarpıtmaya çalışan Nemrut’a daha net ve somut bir kanıt getirir ve şöyle der: “Benim Rabbim güneşi doğudan getiriyor, hadi sen de batıdan getir.”

Tartışma üslubunun özelliklerini bize bir kez daha hatırlatan bu kıssada İbrahim (a.s.), muarız karşısında gayet makul ve vakıya uygun deliller sunmuştur. Muhatabının inkâr ve inadını fark etmiş olacak ki tartışmanın uzamasına mahal vermeyip kat’i bir delil ile cedeli sonlandırmıştır.

Hz. Peygamber de Kur’an-ı Kerim’de muarız için verilen cevapları aktarmakla kalmamış; bizzat kendisi de öğretim metodu olarak tartışma üslubundan faydalanmıştır. Bedevilerden biri, Allah Resulüne gelerek siyah tenli bir çocuk doğurduğu için eşinden kuşkulandığını ima eder. Bunun üzerine Allah Resulü ile bedevi arasında şöyle bir konuşma geçer:

- Develerin var mı?
- Evet, var Ya Resulallah.
- Renkleri nedir?
- Kırmızı.
- İçlerinde alaca renkli olanlar da var mı?
- Evet var.
- Neden böyle olmuştur?
- Irkına çekmiş olabilir.
- Tıpkı develer gibi çocuk da dedelerine çekmiş olabilir.³⁹²

Bir başka hadis-i şerife göre, genç bir sahabe Resulullah’a gelerek “Ya Resulallah! Zina için bana izin ver.” der. Yanlarında bulunanlar, genci ayıplarlar ve Resulullah’tan böyle bir şey istemeye cüret ettiği için öfkelenirler. “Sus, sus!” diyerek genci azarlarlar. Allah Resulü ise sakin bir şekilde gence, “Yaklaş” buyurur. Resulullah ile genç arasında şu diyalog geçer:

- Annenin zina etmesini ister misin?
- Senin yolunda feda olayım Ya Resulallah! Asla böyle bir şey istemem.
- Hiç kimse annesi için böyle bir şey istemez. Kızının zina etmesini ister misin?
- Senin yolunda feda olayım Ya Resulallah! Asla böyle bir şey istemem.
- Hiç kimse kızı için böyle bir şey istemez. Kız kardeşinin zina etmesini ister misin?

³⁹¹ Er-Razî, *age.*, VII, s. 22-23.

³⁹² Buhârî, Talâk, 25 (H. No. 5305), Hudûd, 42 (H. No. 6847).

- Senin yolunda feda olayım Ya Resulallah! Asla böyle bir şey istemem.
- Hiç kimse kız kardeşi için böyle bir şey istemez. Halanın zina etmesini ister misin?
- Senin yolunda feda olayım Ya Resulallah! Asla böyle bir şey istemem.
- Hiç kimse halası için böyle bir şey istemez. Teyzenin zina etmesini ister misin?
- Senin yolunda feda olayım Ya Resulallah! Asla böyle bir şey istemem
- Hiç kimse teyzesi için böyle bir şey istemez.

Gencin hatasının fark ettiğini gören Hz. Peygamber, elini gencin kalbine koyar ve “Ya Rabbi! Bunun günahını bağışla, kalbini temizle ve uzuvlarını günah işlemekten uzak eyle.” diye duada bulunur ve o günden sonra genç, böyle bir günaha asla yeltenmemiştir.³⁹³

Tam anlamıyla tartışma üslubunun bütün şartlarını taşıyan bu örneklerde Allah Resulü; gayet nazik bir şekilde ve ikna edici delillerle muhatabının karşısındadır. Sunduğu delillerle, karşısındakini akli muhakemede bulunmaya ve düşünmeye sevk etmiştir. Böylece doğruyu, muhatabın bizzat kendisine buldurmayı amaçlamıştır. Hz. Peygamberin eğitimciliği kapsamında, tartışma metodunun kullanımına dair örnekler artırılabilir. Fakat bu metodun, Allah Resulünün eğitimindeki yerini ve etkisini ortaya koymak adına bu örneklerin yeterli olacağına inanıyoruz.

Kur'an-ı Kerim'in yaklaşımına mutabık olarak Hz. Peygamber de bazı tartışmaları yasaklamaktadır. Örnek olarak şu iki hadisi zikredebiliriz:

- “Kim haklı olduğu halde tartışmayı bırakırsa, cennetin kenarında bir köşkü kendisi için garanti ederim...”³⁹⁴
- “Allah'ın en çok gazap ettiği kimse, mücadelede direnen kimsedir.”³⁹⁵

Tartışmanın yasaklandığı ayetler ile hadis-i şerifler birlikte müzakere edilirse, yasaklama sebeplerinin değişmediği açıkça görülmektedir. Ana gayesinden uzaklaşarak muhataba galip gelmek için yapılan ve açık bir delil getirmeksizin gerçekleşen münakaşalar, kısır bir tartışma döngüsünden ibarettir. Dolayısıyla muhatap için faydalı olmamakla birlikte zararı da çoktur.

Birçok İslam bilginine göre talebeyi araştırmaya ve düşünmeye sevk eden metotlar, eğitimde verimi daha fazla artırır. Bilinenlerden hareketle bilinmeyeni bulmaya çalışmak için sarf edilen çaba, bilginin kalıcılığını sağlarken; ezbere dayalı bilgiler kısa sürede unutulmaya

³⁹³ Abdülfettah Ebû Gudde, *age.*, s. 94-96.

³⁹⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 8 (H. No. 4800).

³⁹⁵ Müslim, İlim, 2 (H. No. 5).

mahkûmdur. Taşköprizâde'nin de belirttiği gibi, üslubuna uygun gerçekleşen bir münazara, münferit çalışmadan veya tekrarlardan daha faydalı bir metottur. İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin ders meclislerinde de bu metodun aktif bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Ebu Hanife, herhangi bir fikhî meselede nihaî görüşünü belirtmeden evvel, talebeleri ile müzakerelerde bulunurdu. Tartışmaya açılan konu hakkında görüş belirtmek isteyen talebe izin ister, delilleriyle beraber fikrini beyan eder, itiraz edenler veya onaylayanlar da görüşlerini ifade ederlerdi. Kısacası İmam-ı Azam, talebelerine fikhî hükümler ile birlikte fikhî hükümleri öğrenmeyi de öğretirdi.³⁹⁶

3.2.4. Örnek Olay İncelemesi Metodu

Örnek olay incelemesi metodu, yaşanmış veya yaşanması muhtemel hayalî olayların kritiğinin yapılmasıdır. Bu metotta olaylar, öğretici tarafından verilebileceği gibi öğrenci tarafından da üretilebilir. Metodun amacı, dolaylı yaşanmışlıklardan yola çıkarak öğrencinin seçimlerine yardımcı olmak ve kararlarının getireceği sonuçlar hakkında onları aydınlatmaktır.

Örnek olay incelemesi metoduna göre işlenen bir derste öğretmen, öğrencilerine konunun içeriğine uygun bir olayı anlatır yahut dinletir. Ya da öğrencilerden bir olay anlatmalarını isteyebilir. Bütün öğrencilerin katılımıyla anlatılan olayın tahlili yapılır. Bu esnada hem öğrenci derse aktif bir şekilde katılım sağlar hem de dolaylı yaşantılara bağlı olarak sorunlara farklı çözüm yolları üretmeyi öğrenir. Olay ve olaydaki karakterler hakkında yaptığı değerlendirmeler, öğrencinin yorumlama ve ifade edebilme kabiliyetlerini geliştirir. Ayrıca öğrenci, duyarak öğrendiği bilgileri kısa sürede unuttur. Fakat kendi ifadeleriyle izah ettiği bilgileri kalıcı olur ve kolaylıkla hatırlar.³⁹⁷

Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de "kıssa" olarak zikrettiği tarihi olaylar ve peygamber hayatları da örnek olay kapsamında değerlendirilebilir. *"Biz Kur'an'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunları bilmeyenlerdendin."*³⁹⁸ ayet-i celilesi ile Rabbimiz, önceden yaşanmış ibretlik hadiseleri bildirirken; *"Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) kıssalarımız en doğru haberlerdir."*³⁹⁹ ayet-i celilesi ile de anlatılan kıssaların gerçekliğine vurgu yapmaktadır. Ayet-i celilelerde anlatılan olaylar için özellikle

³⁹⁶ M. Faruk Bayraktar, *age.*, s. 173-176.

³⁹⁷ Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 166-168.

³⁹⁸ Yusuf 12/3

³⁹⁹ Âl-i İmrân 3/62.

“kıssa” kelimesinin kullanılması da calibi dikkattir. Zira sözlükte “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek” manalarında kullanılan kıssa kelimesi, Arap dilinde sadece gerçekliği ve doğruluğu kesin olaylar için kullanılmaktadır. Bu bakımdan hikâye türünden ayrılır.⁴⁰⁰ Örnek olay incelemesi metodunda da anlatılan olayların gerçek hayattan olması önemlidir. Olay ne kadar gerçeğe yakınsa ve ütöpik olmaktan uzaksa, metottan beklenen neticeye de o denli kolay ulaşılır.⁴⁰¹

Kur'an-ı Kerim'de kıssa metodu, tıpkı diğer metotlarda olduğu gibi tamamen insanın yaratılışı göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. Yaratılış itibariyle soyut kavramları algılamakta zorlanan insanın bu özelliğine binaen Yüce Rabbimiz, içerisinde derin manalar taşıyan tarihi olayları ve Peygamber kıssalarını harikulade anlatımıyla adeta gözler önüne sermiş ve somutlaştırılmış bir şekilde muhatabına sunmuştur. Böylece, ulvî manalar taşıyan hakikatlerin anlaşılması kolaylaştırılmıştır.⁴⁰²

Kıssada ruhları büyüleyen bir sihir vardır.⁴⁰³ Her yaşta insanın ilgisini çeken bu metot, insanlık tarihinin en eski metotlarından ve önemini günümüz eğitiminde de muhafaza etmektedir. Dinleyici, adeta kıssanın yaşandığı zamana doğru yolculuk yapar ve kendisini olayın içinde buluverir. Olayın karakterleriyle şahsını özdeşleştirir, kendi konumunu ve içinde bulunduğu durumu değerlendirerek analizler yapar. Bu şekilde gerçekleşen öğrenmelerde ise unutma riski asgari düzeydedir.⁴⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen kıssalara geniş bir perspektiften bakacak olursak, her statüdeki insan, karakterini yansıtan bir rol model seçme imkânına sahiptir. Sözelimi işlediği günahattan ötürü pişmanlık duyan kimse, Hz. Adem'in ve Hz. Yunus'un tövbesini; amansız bir hastalık ile imtihana tabi tutulan kimse, Eyyüb (a.s.)'ün sabrını; dünya nimetine gark olmuş kimse, Süleyman (a.s.)'in şükrünü; en yakınlarını dahi doğru yola iletmekte aciz kalan kimse, Nuh (a.s.)'un mücadelesini; ahir zamanın fitnelerine maruz kalan genç, Hz. Meryem'in ve Hz. Yusuf'un iffetini; doğruyu ve yanlış ayırt etmede zorluk yaşayan kimse Hz. İbrahim'in ferasetini; i'lâ-i kelimetullah uğruna insanlar tarafından pek çok eziyete maruz kalan kimse, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sabrını ve merhametini örnek alabilir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ İdris Şengül, “Kıssa”, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV. , s. 498-501.

⁴⁰¹ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 167.

⁴⁰² Murat Kayacan, **Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2013, s. 98

⁴⁰³ Muhammed Kutup, **age.**, s. 213.

⁴⁰⁴ Abdullah Özbek, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed**, Eser Yayınları, İstanbul 1994, s. 188-189.

⁴⁰⁵ Murat Kayacan, **age.**, s. 129-130.

Hız. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de yer alan geçmiş ümmetlerin kıssalarını, İslam'a davette etkin bir şekilde kullanmıştır. Fakat bununla birlikte, vahy-i gayr-i metlûv⁴⁰⁶ olarak kendisine bildirilen kıssaları da eğitim amaçlı kullandığına şahit olmaktadır.

Evvelki ümmetlerden olan üç kişinin yaşadığı bir olay hadis-i şeriflerde şöyle anlatılır: Üç kişilik bir grup arkadaş yolda yürürken aniden yağmur bastırır ve bir mağaraya sığınır. Fakat mağaranın ağzı bir kaya ile kapanır ve içerde mahsur kalırlar. Kurtulmak için kendilerine Ancak Allah'ın yardım edeceğini düşünürler ve doğruluktan şaşmamak kaydıyla her biri, işlemiş olduğu bir salih ameli vesile kılarak Rabbine niyazda bulunur. İçlerinden birisi şöyle der: "Allah'ım! Sen muhakkak her şeyi bilensin. Üç sa' pirinç karşılığında yanımda çalışan bir işçim vardı ve bir gün ücretini almadan yanımdan ayrıldı. Ben de o pirinci tarlaya ekdim ve iyi bir mahsul elde ettim. Elde ettiğim kazançla bir sığır satın aldım ve onun nesli çoğaldıkça çoğaldı. Nihayet bir gün işçi ücretini almak için geldi. Şu gördüğün sürüyü önüne katıp götür. Onlar senindir dedim. Adam bana ücretinin bir sa' pirinç olduğunu söylediye de ben aynı cevapla karşılık verdim ve sürüyü aldı götürdü. Allah'ım sen biliyorsun ki ben bu işi sadece senin haşyetinden dolayı yaptım. Yaptığım bu iş hürmetine bize şu kayayı aç." Bunun üzerine mağaranın ağzı biraz aralanır.

Bir diğer arkadaş da şöyle dua eder: "Allah'ım sen muhakkak bilmektesin ki benim yaşlı bir anne ve babam vardı. Ben her gece yatmadan evvel koyunlarımın sütünden onlara içirirdim. Bir gece gecikmişim ki geldiğimde uyumuşlardı. Ailem ve çocuklarım açlıktan feryat figan ederken ben, annem ve babamdan evvel onlara süt içirmemişim. Onları uyandırmak da istemedim ve fecre kadar elimde süt kâsesiyle bekledim. Allah'ım biliyorsun ki bunu sadece senin haşyetinden ötürü yaptım. Bize şu kayayı aç." Mağaranın ağzı biraz daha açılmıştı ve artık gökyüzü görünüyordu.

Üçüncü arkadaş ise şu sözlerle duada bulundu: " Allah'ım sen muhakkak bilmektesin ki benim bir amcakızım vardı. Onu herkesten çok seviyordum. Onun üzerindeki emelime ulaşmak istiyordum. Fakat o, bundan çekindi ve kendisine yüz dinar getirmemi istedi. Be de yüz dinarı kazandım ve kendisine getirip verdim. Tam kendisinden murat almak isterken "Allah'tan kork. Bekâret mührü ancak nikâh hakkıyla açılır." dedi ve hemen oradan uzaklaştım, yüz dinarı da ona bıraktım. Allah'ım! Sen biliyorsun ki ben bunu sadece senden korktuğum için yaptım. Şu mağarayı bizim için aç." Bu duanın sonunda Allah (c.c.)

⁴⁰⁶ Vahy-i Gayr-i Metlûv: Hz. Peygamber'e Kur'an dışında gelen vahiylerdir. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", **DİA**, TDV, İstanbul 2012, XXXXII. , s. 440-443.

mağarayı tamamen açtı ve üç arkadaş kurtuldular.⁴⁰⁷

H. Peygamber anlatmış olduğu bu kıssa ile birden fazla mesaj vermektedir.

- Anne babaya hürmet göstermek
- Allah'ın bahşettiğı malı helal yolda harcamak ve Allah korkusu ile her türlü iffetsizlikten uzak kalmak
- Çalışanın emeğini zayı etmemek ve hakkını teslim etmek
- En zor zamanlarda yegâne yardımcımızın Allah (c.c.) olduğunu bilmek ve sadece O'ndan yardım dilemek
- Salih amellerimizi, dualarımızda anahtar olarak kullanabilmek

Yine bir başka hadis-i şerife göre Peygamber (s.a.v.) şöyle bir kıssa anlatmaktadır. Vaktiyle İsrail oğullarından bir adam doksan dokuz kişi öldürür. Fakat pişmanlık duygusuyla tövbe kapısı aramaya başlar. Bir rahibe varır ve “Benim için tövbe var mıdır?” diye sorar. Rahip “hayır” cevabını verince adam öfkelenir ve onu da öldürür. Sonra yine kendisine yol gösterecek birilerinin olup olmadığını sormaya devam eder. Sorduklarından biri, onu bir kişiye yönlendirir. “Falan yerde falan mabette bir âlim var ona git” der ve adam yola koyulur. Fakat o karyeye erişmeden yolda ölür. Rahmet melekleri ve azap melekleri çekişmeye başlarlar. Bunun üzerine Allah (c.c.), ölen kimsenin köyüne “Biraz uzaklaş!” diye emreder. Gideceğı karyeye de “Biraz yaklaş!” diye vahyeder. Sonra da rahmet ve azap meleklerine yönelerek onlardan iki mesafeyi de ölçmelerini ister. Ölen kişinin, gideceğı karyeye bir karış daha yakın mesafede olduğı anlaşılınca onu, rahmet melekleri alır ve böylece adam bağışlanır.⁴⁰⁸

Bu kıssada da Efendimiz (s.a.v.), Yüce Allah'ın rahmetinin azametini, yaşanmış bir olayla destekleyerek etkileyici bir üslup ile anlatmıştır. H. Peygamber'in fevkalade üslubundan dinlemediğimiz halde, O'nun jest, mimik ve tonlamalarına şahit olmadığımız halde okuyarak öğrendiğimiz kıssaların bizim üzerimizdeki etkisi de elbette yadsınamaz.

Kur'an-ı Kerim ve hadis kıssaları genellikle aynı amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir. Her ikisinde de temel gaye, başta tevhit inancı olmakla birlikte inanç esaslarını sadırlara yerleştirmektir. Muhatabına ahlâkî erdemler kazandırmak, düşündürmek ve ibret almalarını

⁴⁰⁷ Buhârî, Enbiyâ, 51 (H. No. 3465).

⁴⁰⁸ Buhârî, Enbiyâ, 51 (H. No. 3470).

sağlamak da diğer hedefler arasındadır. Görüldüğü üzere kıssa metodunun hedefleri, modern öğretim sisteminin de ısrarla üzerinde durduğu hedeflerle mutabıktır.⁴⁰⁹

3.2.5. Gözlem Metodu

“Gözlem, dış âlemde bulunan bir şeyi iyi anlamak için, onun kendi kendine çıkan çeşitli belirtilerini gözden geçirme işidir.”⁴¹⁰ Bu metot, öğretim sürecinde öğrenciyi aktif kılan metotlardandır. Tıpkı diğer aktif öğrenme metotlarında olduğu gibi öğrenciyi düşünmeye, araştırma ve inceleme yapmaya yönlendirir.

Gözlem metodunun kullanımı çok eskiye dayanmaktadır. Sağlam bir bilgi edinme yoludur. Pek çok duyu organına işlevsellik kazandırır, zihinsel gelişime katkı sağlar ve bilgiyi somutlaştırarak, öğretimde kalıcılık etkisi yaratır.⁴¹¹

17. Yüzyılda bazı batılı psikologların üzerinde yoğunlaştığı gözlem metodu, 18. Yüzyılda okullarda değerlendirilmeye başlamıştır. Bu çalışmada J. Rousseau ve Pestalozzi’nin katkıları büyüktür.⁴¹²

Pestalozzi’ye göre gözlem, sıradan bir görme olayından ibaret değildir. Olayları teferruatlarıyla incelemek, tabiatı ve eşyayı derinliklerine nüfuz eden bir bakış açısıyla müşahade etmektir. J. Rousseau ise, “Zihnin ilk işlemlerinde, duyular daima zihnin kılavuzları olmalıdır; içinde yaşadığımız âlemden başka kitap yoktur.” ifadeleri ile eğitim öğretimde gözlemin önemine işaret etmiştir.⁴¹³

Kur’an-ı Kerim’in, gözlem metoduna yaklaşımı da çok farklı değildir. İnsanı sorgulamaya, düşünmeye ve kavramaya sevk etmeyen bir gözlemle olayları zahiren inceleyen kimseler şu ayeti celilede tenkit edilmektedir: “Onlar dünya hayatının ancak dış yüzünü bilirler. Ahiret konusunda ise gafildirler.”⁴¹⁴, Yine bir başka ayet-i celilede Rabbimiz, evrendeki görünen hakikatlerden yola çıkarak varlığın sebeplerini araştırmayan, sorgulamayan ve asıl Hakikat’e kendisini götürecek vesileleri tanımayan kimseleri; “kalpleri olup da bunlarla anlamayan,

⁴⁰⁹ Muhittin Uysal, “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 22 (2006), s. 38-40.

⁴¹⁰ Abdullah Özbek, **age.**, s. 221.

⁴¹¹ Mehmet Şanver, **age.**, s. 204-205.

⁴¹² Abdullah Özbek, **age.**, s. 221.

⁴¹³ Yaşar Fersahoğlu, **age.**, s. 398-399.

⁴¹⁴ Rum 30/7.

gözleri olup da görmeyen, kulakları olup da işitmeyen... hayvanlar”⁴¹⁵ şeklinde tasvir etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, müşahade edilmesi hususunda üzerinde durulan konular; insanın yaratılışı, tabiat, tabiat olayları ve tarihtir. İnsanın yaratılış aşamalarını konu alan ayet-i celilelerde⁴¹⁶ ilâhî maksat, muhatabı düşünmeye sevk etmektir. Nitekim Yüce Rabbimiz “*O halde insan neyden yaratıldığına (ibretle) bir baksın.*”⁴¹⁷ ayet-i celilesi ile insanı, yaratılışı hakkında tefekküre davet etmekte ve yaratılışından hareketle iç gözlemde bulunmasını istemektedir. Aynı şekilde tabiatı var olan eşsiz denge ve düzene işaret eden Rabbimiz, içinde bulunup nimetlerinden faydalandığımız bu güzellikleri gözlemlememizi istemekte ve bütün bunların tesadüf eseri olmadığını tefekkür ederek, Hakikat'e ulaşabileceğimizi bildirmektedir.⁴¹⁸ Müşahadede bulunmamızı istediği bir diğer şey ise tarihi olaylar ve geçmiş kavimlerin yaşantılarıdır. “*De ki: “Yeryüzünde gezin dolaşın, sonra da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir bakın.*”⁴¹⁹ ayet-i celilesini bu bağlamda zikredebiliriz.⁴²⁰

Abdullah b. Halef, çürümüş kemikleri Hz. Peygamber'e getirerek, “Allah bu kemikleri çürüdükten sonra tekrar mı diriltecek?” diye sorar. O'nun alaycı tavrına karşılık Hz. Peygamber, “Evet, Allah seni de diriltecek ve cehennemine sokacak.” buyurur ve ardından da bu olay üzerine nazil olan Yasin suresinin son ayetlerini okur.⁴²¹ “*İnsan, bizim kendisini az bir sudan (nutfeden) yarattığımızı görmedi mi ki?... Yeşil ağaçtan ateş çıkaran O'dur. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, benzerlerini yaratmaya kudreti yetmez mi?*”⁴²² Yüce Rabbimizin buyruğuna bağlı olarak Allah Resulü, muhatabını gözlem metoduyla gerçeğe ulaştırmak istemektedir. Öncelikle kendilerini sudan yaratan Yüce Allah'ın, tekrar diriltmeye de kadir olduğuna işaret ederek muhatabı, yaratışını gözlemlemeye yönlendirmektedir. Aynı şekilde yeşil bir ağaçtan ateşin çıkmasını, göklerin ve yerin yaratılışını delil getirerek muhatabından, tabiatı gözlemlemesini istemektedir.

⁴¹⁵ A'râf 7/179.

⁴¹⁶ Alâk 96/2; Furkan 25/54; Nahl 16/4; Necm 53/45; Rahman 55/14; Mümin 40/67.

⁴¹⁷ Tarık 86/5.

⁴¹⁸ Nuh 71/15; Kaf 50/6-8; A'râf 7/185; Ankebût 29/20.

⁴¹⁹ En'âm 6/11.

⁴²⁰ Mehmet Şanver, **age.**, s. 204-208.

⁴²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire 1964, XV, s. 57.

⁴²² Yasin 36/77-83.

Cahiliye Araplarının, atalarının dinine körü körüne bağlılıklarının en önemli nedeni gözlem metodundan uzak kalmalarıydı. Zira gözlem eğitimi almayan insanlarda duydukları her şeye inanma eğilimi vardır ve sorgulamadan uzaktırlar.⁴²³ Bu nedendir ki zihinsel temellendirmeyi ilke edinen İslam eğitim metotları arasında gözlem, önemli bir yere sahiptir.

3.2.6. Gösteri (Demonstrasyon) Metodu

Gösteri metodu, öğretmenin bizzat göstererek ve açıklamalarda bulunarak öğretmek istediklerini aktarmasıdır. Bu metodun akabinde öğrenci, hem görsel olarak hem de işitsel olarak öğrendiklerini sergiler. Öğrencinin ders içerisinde aktif katılımını sağlaması sebebiyle modern öğretim metotları arasında önemli bir yeri vardır. Öğrencinin hem görerek hem de işiterek öğrenmesine imkân vermesi, dikkat çekici olması, yanlış öğrenme ihtimalinin asgari düzeyde olması ve daha birçok madde metodun faydaları arasında zikredilebilir.⁴²⁴

Resulullah (s.a.v.)’a gelen bir bedevi abdestin nasıl alınacağını sorar. Efendimiz (s.a.v.) de uzuvlarını üçer kez yıkayarak abdestin alınışını gösterir ve “Abdest işte böyledir. İlavede bulunan kötü bir iş yapmıştır, haddi aşmıştır ve zulmetmiştir.”⁴²⁵ buyurur. Aynı şekilde koyun derisini yüzmekte zorlanan gencin yanına vararak nasıl yüzeceğini göstermesi,⁴²⁶ ashâbın kolayca görüp öğrenmesi için minberin üzerine çıkarak namaz kıldırması⁴²⁷ ve Hudeybiye Anlaşması’ndan sonra emrettiği halde ihramdan çıkmak istemeyen ashâbını görünce bizzat kendisinin kurbanını kesip tıraş olarak ihramdan çıkması⁴²⁸ demonstrasyon (gösteri) metoduna Hz. Peygamber’in sünnetinden verilebilecek örneklerdir.

4. Öğrenmede Yeni Yaklaşımlar

⁴²³ Abdullah Özbek, *age.*, s. 222.

⁴²⁴ Leyla Küçükahmet, *age.*, s. 83.

⁴²⁵ Nesâî, Tahâret, 105 (H. No. 140).

⁴²⁶ Ebû Dâvûd, Tahâre, 73 (H. No. 185).

⁴²⁷ Buhârî, Cuma, 24 (H. No. 917).

⁴²⁸ Buhârî, Şurût, 15 (H. No. 2731).

Geleneksel eğitim sistemini eleştirmekle yola çıkan psikologlar, öğretim/öğrenme sürecinde karşılaşılan problemlere yönelik uzun soluklu çalışmalar yapmışlardır. Geleneksel eğitim sistemine göre sınıfta en etkin kişi öğretmendir ve öğretim sürecinin bütün sorumluluğu ondadır. Anlatma, soru sorma, değerlendirme, ceza ve ödül verme, kontrol ve hâkimiyeti sağlama gibi pek çok işin faili öğretmendir. Öğrenci ile öğretmen arasında kurulan tek yönlü iletişim; öğrencinin derslerden sıkılmasına, disiplin problemlerine, öğretmenlerde yılgınlık ve bıkkınlığa sebep olmaktadır. Ayrıca omuzlarında hiçbir öğrenme yükümlülüğü taşımayan öğrenci, araştırma ve inceleme gereği duymadığı için pasifleşmekte ve sadece öğretilenleri ezberleyerek sınavlarda başarılı olma amacı gütmektedir.⁴²⁹

Modern eğitim sisteminde getirilmek istenen yenilikler, geleneksel yaklaşımda karşılaşılan problemleri asgari düzeye indirmeyi hedeflemektedir. Modern yaklaşımlarda, öğretmen ve öğrenciye verilen pozisyonlarda ciddi farklılıklar görülmektedir. Öğretmen; rehberlik eden, yol gösteren, fikir veren, yönlendiren, alternatifler sunan, gerekli yerleri izah eden, teşvik eden, cesaretlendiren, araştırmaya sevk eden ve öğrenmeyi kolaylaştıran kişidir. Öğrenci ise; merak duyan, araştıran, inceleyen, soru soran, kıyaslama yapan, analiz ve sentez faaliyetleri sonucu bilgilerini yapılandıran, keşfeden, değerlendirmelerde bulunan, çevresiyle ve arkadaşlarıyla işbirliği yaparak yeni bilgiler üreten kısacası öğrenme sorumluluğu taşıyan kişidir.⁴³⁰

Modern yaklaşımlarda öğrenme süreci, öğrencide merak uyandıracak şekilde planlanmalı ve öğrenci bu süreçte etkin olmalıdır. Öğrenci; araştırma, gözlem ve deney gibi uğraş verici yöntemlerle kalıcı öğrenmeler gerçekleştirir. Bu esnada iş birlikli öğrenme ile arkadaşlarının bilgi birikiminden ve farklı kaynaklardan yararlanır. Edindiği bilgileri ve kazandığı öğrenimleri kendi ifadeleriyle izah eder ve öğrendiklerini karşılaştığı olaylara uygulayarak problemlere çözümler üretir. Bu esnada öğretmen, eksikleri tamamlayıcı ve yönlendirici bir rol üstlenir. Ayrıca öğrenme sürecinde, her öğrencinin öğrenme hızı dikkate alınmalıdır ve gerekli süre tanınmalıdır.⁴³¹

Öğrenmede yeni yaklaşımların, öğretmen ve öğrenci için belirlediği roller, geleneksel eğitim sisteminden sonra öğretim sürecinde köklü bir değişikliği gerektirmiştir. Bu başlık altında, en çok ses getiren yaklaşımlardan yapılandırmacılık ve çoklu zekâ kuramına yer verilecektir.

⁴²⁹ Zeynep Cihangir Çankaya, **age.**, s. 206-208; Alim Kaya, “Edimsel (Operant) Koşullanma”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 327.

⁴³⁰ Zeynep Hamamcı, **age.**, s. 340-342.

⁴³¹ **Age.**, s. 343.

4.1. Yapılandırmacı Yaklaşım

Yapılandırmacılık yaklaşımı bilişsel, radikal ve sosyal olmak üzere üç kısımda incelenebilir. Bilişsel yapılandırmacılığa göre öğrenme; bireyin yeni karşılaştığı durumları, bilgileri, karışıklığı ya da problemleri, var olan önceki bilgi ve deneyimleriyle bağdaştırarak, kendi gerçekliğini oluşturarak kendi kendini yapılandırmasıdır. Radikal yapılandırmacılığa göre dışarda bilenden bağımsız bir bilgi yoktur. Öznenin yorumladığı ve anlamlandırdığı bilgi vardır. Dolayısıyla radikal yapılandırmacılara göre bireysel tecrübeler ve yorumlamaların farklılık arz etmesi sebebiyle tek bir doğru görüşün varlığından söz edilemez. Sosyal yapılandırmacılığa göre öğrenmede ise bireyin çevresiyle olan ilişkisi, arkadaşlarıyla veya öğretmenleriyle işbirliği içerisinde olması zihinsel faaliyetlerini geliştirmesinde etkili faktörlerdir. Öğrenme için sadece bilişsel süreçler yeterli değildir. Zira bütün bilişsel fonksiyonlar, sosyal etkileşimlerden kaynaklanmaktadır. Hülasa öğrenme, sosyal bir süreçten ibarettir.⁴³²

Yapılandırmacı yaklaşıma göre bilgi, edilgen bir yapıda değil birey tarafından yapılandırılan etken bir yapıdadır. Dolayısıyla bilginin öğrenci tarafından yapılandırılması ve ön bilgiler ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Yapılandırmacı yaklaşımın bu önerisi, din öğretimi alanında uygulanabilirliği açısından değerlendirildiğinde şöyle bir neticeye ulaşmak mümkündür: Öğrencilerin dini bilgileri anlamlı bir bütün halinde idrak edebilmeleri, ön bilgilerinin doğruluk derecesine bağlıdır. Bu durumda öğrencilerin yanlış bilgilerinin düzeltilmesi, din eğitim ve öğretiminin öncelikli gayesi olmalıdır. Bu gayeyi gerçekleştirmek adına yapılabilecek en güzel şey, ise dini bilgiler ile gündelik bilgiler arasında bir bağ kurmaktır. Bu konuda verilebilecek en güzel örnek Kur'an-ı Kerim'de yer alan İbrahim Kıssasıdır. Hz. İbrahim, ay ve yıldızları ilah edinmiş olan bir toplumu tevhit inancına davet etmek için ay, güneş ve yıldızların baki olmadığına dair gündelik bilgiden faydalanmaktadır. Benzer şekilde putların kırılması mevzusunda, putların konuşamadıkları gündelik bilgisinden hareketle insanları tevhide çağırmaktadır.⁴³³

Yapılandırmacılığın bir diğer önerisi ise öğrenmenin öznel olması gerektiği yönündedir. Öğrenenin gelişim düzeyine, ilgi, ihtiyaç ve beklentisine göre bir içerik belirlenmelidir. Bireysel farklılıkların dikkate alındığı bir öğretim programı hazırlanmalıdır. Hz.

⁴³² Zeynep Hamamcı, **age.**, s. 333.

⁴³³ Mahmut Zengin, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Yapılandırmacı Yaklaşım**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2017, s. 185-186.

Peygamber'in eğitiminde "Bireysellik İlkesi" başlığı altında da ele alındığı üzere seviyeye göre bir öğretim programı, öğretim sürecinin vazgeçilmezlerindendir.

Yapılandırmacı yaklaşıma göre öğrenmede sosyal çevre ve işbirliği çok önemlidir. Bireyin öğrenmesi, sosyal çevre ile iletişim ve etkileşim halinde olmasını gerektirir.⁴³⁴ Öğretim sürecinde işbirliğine yönelik çalışmalara sık sık yer verilmeli, tartışma ortamları oluşturulmalıdır.⁴³⁵ İşbirlikli öğrenme gereği öğretmen öğrencileri heterojen gruplara ayırır ve böylece birbirlerinden öğrenmelerini sağlar. Aktif bir şekilde öğretim sürecine dâhil edilen öğrenciler, farklı fikirlere saygılı olmayı öğrenirler ve hoşgörü kazanırlar.⁴³⁶

Cahiliye Dönemi Arapları arasında bilinen tek grup anlayışı, akrabalık ilişkilerine bağlı olan kabileciliktir. Bu anlayışa göre aynı soydan gelen kimseler kabileyi oluşturur ve kabile mensupları için kabilenin çıkarları her şeyden önemlidir. İslam ile birlikte, Araplar arasında bilinen grup anlayışına farklı bir yorum getirilmiştir. İlk vahyin gelmesiyle Allah Resulü; güven, sadakat ve kardeşlik bağları ile bir araya getirdiği az sayıdaki Müslümanlardan bir ekip oluşturmuştur. İlk defa farklı kabilelerden insanlar aynı gaye için bir araya gelmiş ve kabilecilik, yerini ümmet anlayışına bırakmaya başlamıştır.⁴³⁷

Nebi (s.a.v.), ashâbına kardeşlik bilincini aşlamak ve Müslümanlar arasındaki manevi bağları kuvvetlendirmek için Medineli ve Mekkeli Müslümanlar arasında muâhâd (kardeşleşme) gerçekleştirmiştir. Mekkeli ve Medineli bütün aile başkanlarının katıldığı bir toplantıda Allah Resulü, Muhacirlerin yeni yurtlarına kolaylıkla uyum sağlayabilmelerine yönelik bir işbirliği teklifinde bulunmuştur. Buna göre; ekonomik durumu yerinde olan her Medineli aile yanına Muhacir ailelerden birini alacak, birlikte kazanacaklar ve kazançlarında da ortak olacaklardı. Hatta birbirlerine vâris dahi olabileceklerdi.⁴³⁸ Böylece Allah Resulü, İslam kardeşliği öğretisini işbirliğine dayalı bir uygulama ile gönüllere yerleştirmiş ve ilerleyen süreçlerde bu tarz düzenlemelere gerek kalmamıştır.⁴³⁹

İstişare yoluyla fikir alışverişi de esasında işbirliğine dayalı öğretim sürecinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. İstişare, bir mesele hakkında karar almadan evvel konuya vakıf

⁴³⁴ Age., s. 333-334; Behsat Savaş, "Yapılandırmacı Öğrenme", Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 446.

⁴³⁵ Age., s. 454-455.

⁴³⁶ Nuray Senemoğlu, **age.**, s. 497-500.

⁴³⁷ Veysel Özdemir, **age.**, s. 320.

⁴³⁸ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, Beyan yayınları, İstanbul 2011, s. 159-160.

⁴³⁹ Veysel Özdemir, **age.**, s. 323.

kişilerden fikir almayı, etraflıca araştırmayı, farklı çözüm yollarını değerlendirmeyi gerektirir. Dolayısıyla söz konusu metot, asgari düzeyde hata ihtimaliyle bizi, doğru sonuca ulaştıran bir bilgi kaynağıdır.⁴⁴⁰ Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de meşveret (danışma) konusuna defaatle yer vermektedir. "... (Ey Resulüm! Umûmî) işlerde onlarla müşavere et. Karar verdiğin zaman da, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever." ⁴⁴¹ ayet-i celilesi bu bağlamda zikredilebilir.

Allah Resulünün hayatına bakıldığında da ferdî, dini, ticari, ailevî ve idarî mevzularda istişare uygulamasına sıkça rastlanmaktadır.⁴⁴² Nitekim Medine döneminde namaza çağrının nasıl yapılması gerektiği hususu, ashâb arasında istişare edilmiştir. Sahabiler; nâkus çalmak (Hristiyanlar'ın çağrı için kullandıkları tahta parçası), boru öttürmek, bayrak dikmek, ateş yakmak gibi farklı teklifler sunmuşlar fakat Nebi (s.a.v.), gayr-i müslimlerin adetleri olması hasebiyle bunların hiçbirine sıcak bakmamıştır. Nihayetinde Abdullah b. Zeyd (r.a.) ve birkaç sahabiye rüya vasıtası ile ezan sözleri öğretilmiş ve namaza çağrı için bu ifadeler kabul görmüştür.⁴⁴³ Görüldüğü üzere düşünmeyi, sorgulamayı, araştırmayı, hoşgörülü olmayı, fikir alışverişini ve haliyle bireyin aktif katılımını gerektiren istişare, eğitimde önemli bir yere sahiptir.

Geleneksel öğretim uygulamalarına eleştirel bir şekilde yaklaşan yapılandırmacılık kuramı, öğrenme ortamında öğrenci etkinliklerinin ağırlık kazandığı strateji, yöntem ve teknikler kullanmayı tercih etmektedir. Buluş yoluyla öğrenme, aktif öğrenme, bağlamlı öğrenme, işbirlikli öğrenme, durumlu öğrenme, örnek olay yöntemi, probleme dayalı öğrenme gibi metot ve stratejiler bunlardan sadece birkaçıdır.⁴⁴⁴

H. Peygamber'in uygulamalarında bilginin zihinde yapılandırılmasını kolaylaştıracak farklı yöntem ve tekniklerden faydalandığı bilinmektedir. Dönemin imkân ve şartları dâhilinde sıkça kullandığı klasik yöntemlerde dahi düşündüren ve araştırmaya sevk eden öğreticiliğiyle, yapılandırmacı yaklaşımın öğretici profilini anımsatmaktadır. Nebevi sünnette muhatap, hiçbir zaman sadece dinleyici veya izleyici konumunda olmamıştır. Öğretim sürecine yön veren ve müdahil olan bir pozisyondadır. H. Peygamber'in yöneltilen sorulara cevap niteliğinde konuşmalar irat etmesi, öğretim sürecini muhatabının

⁴⁴⁰ Recep Aslan, "İstişarenin Önemi ve H. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1/II (2014), s. 225.

⁴⁴¹ Âl-i İmrân 3/159.

⁴⁴² Geniş bilgi için bkz. Recep Aslan, **agm.**, s. 229-238.

⁴⁴³ Buhârî, Ezan, 1 (H. No. 604); Müslim, Salât, 1 (H. No. 1); Muhammed Hamidullah, **age.**, s. 742.

⁴⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Mahmut Zengin, **age.**, s. 122-151.

ihtiyaçlarına göre şekillendirdiğinin bir göstergesidir ki bu durum, yapılandırmacı yaklaşımın temel ilkelerindendir.

Öğrenme ve öğretme sürecine dair sunduğu özgün fikirlerin yanı sıra yapılandırmacılığın, felsefi arka planının da ihmal edilmemesi gerekir. Bu bağlamda öncelikle yapısalcılığın “gerçeklik” tanımına değinilmesi gereklilik arz etmektedir. Yapılandırmacılığa göre gerçeklik, bireysel bilinç tarafından yapılandırılmaktadır. Gerçeklik; düşünceler yardımıyla kolayca yansıtılabilen ve doğada var olan nesnel bir şey değildir. İnsanla var olan ve insanın şekillendirdiği gerçeklik, bireyden bağımsız düşünülemez. Görüldüğü üzere gerçeklik, bireylerin öznel deneyimlerinden ve bireysel algılardan ibarettir. Bu durum, gerçekliği tamamen göreceli bir hale getirmekte ve akıl ile bilginin evrenselliğini, bazı değerlerin genel geçerliğini reddetmeyi gerektirmektedir. Çoğulculuğu, çok kültürlülüğü, yerel anlayışları ön plana çıkaran yapılandırmacılık, nihayetinde çoklu hakikatleri de onaylamaktadır. Dinin mutlak Hakikat anlayışını reddedip göreceli (birden fazla) hakikat anlayışını savunan yapılandırmacılık, esasında dini çoğulculuğu dillendirmektedir. Buna binaen İslam’ı tek hakiki din olarak kabul etmiş ve dindarlık düzeyi yüksek olan bir toplumda yapılandırmacılık yaklaşımını esas alarak din öğretimi yapmak çok mümkün görünmemektedir. Zira her dinde olduğu gibi İslam’da da, dine inananlardan bağımsız olarak herkes tarafından kabul edilmiş bazı esaslar mevcuttur. Ayrıca din, toplumsal düzene dair bazı bilgi, değer, hakikat ve olguları da beyan eder. Eşitlik, insan hakları, adalet gibi. Bu olguların nesnel olarak bir karşılığının varlığı kabul edilmezse ve göreceli yaklaşımın hüküm sürdüğü düşünülürse zamanla toplumda belirsizlik, sistemsizlik ve kargaşa meydana gelecektir. Bu durumda yapılandırmacılık yaklaşımının, diğer bilgilerden farklı olması hasebiyle din eğitime uyarlanma noktasında tatmin edici bir niteliğe ve olgunluğa sahip olmadığı düşünülebilir.⁴⁴⁵

4.2. Çoklu Zekâ Kuramı

Dr. Howard Gardner, uzun yıllar boyunca insanların bilişsel gelişimi ile ilgili araştırmalar yapmış ve çalışmalarında ileri zekâlı insanları ve zihinsel özürlü insanları incelemiştir. Gardner, geleneksel anlayışın kabul ettiği, doğuştan kazanılan ve değişmeyen bir zekâ olgusunu reddeder. O’na göre zekâ kapasitesi değişkendir ve zamanla gelişim gösterebilir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Mahmut Zengin, *age.*, s. 157-168.

⁴⁴⁶ Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 32.

İnsanlar, tek bir zekâ türüne sahip değillerdir. Herkeste en az yedi farklı zekâ türü bulunmaktadır ve bu zekâ türlerinin insanlarda bulunma oranları değişir. Bazı insanlarda bu zekâ türlerinin tamamı kendini belirgin bir şekilde gösterirken; bazı insanlarda sadece birkaç zekâ türü ön plana çıkabilir. Ama asıl olan şudur ki, az miktarda da olsa her insanda yedi zekâ türü de mevcuttur.

Zekâ çeşitlerini ele alan Gardner aslında bu sayının yediyle sınırlandırılmaz olduğunu da belirtir. İnsanların çok daha fazla zekâ türüne sahip olabileceklerine inanır. Örneğin, müziksel zekâsı iyi olanlardan kimileri bestede iyi iken kimileri şarkı söylemede veya enstrüman çalmada iyi olabilir. Sözel zekâsı iyi olanlardan bazıları etkili hitabetiyle kendini gösterirken bazıları da yazarak kendini ifade eder. Bu da zekâ türleri içerisinde farklı zekâ dallarının olduğuna dair bir işaret olabilir.⁴⁴⁷

Gardner' e göre insanların zekâ seviyeleri gerçek hayattan soyutlanmış IQ testleri ile ölçülemez.⁴⁴⁸ Dolayısıyla sadece yazılı sınavlar sonucunda elde edilen puanlar da öğrencinin başarısını tam anlamıyla ifade edemez. Zekânın ölçüsü bazen kişinin problemleriyle baş edebilme yeteneği, bazen çözümlenecek yeni meseleler üretme yeteneği bazen de topluma hizmet anlamında yeni şeyler üretme becerisi ile ölçülebilir. Herkes zekâ türüne göre bir veya iki alanda yaratıcılık gösterebilir. Ayrıca çevre ile etkileşimi ve kültürel özellikleri de kişinin zekâ özelliklerini etkilemektedir. Örneğin, bir kültürde bir davranışa karşılık gelen üç farklı kelime kullanılırken bir başka kültürde aynı davranış farklı formlarıyla altı kelime ile ifade edilebilir. Formların gelişmesi ve genişlemesi de zekâyı geliştirecektir.⁴⁴⁹

Çalışmamızın “Seviyeye Uygunluk ve Bireysellik İlkesi” başlığı altında, Hz. Peygamber'in bireysel farklılıkları dikkate alarak eğitim uygulamalarında bulunduğundan söz etmiştik. Gardner'in da belirttiği gibi bu farklılıklar, bireylerin fiziksel ve psikolojik yapılarında yahut kültürel değerlerinde olabileceği gibi zekâ düzeylerinde ve zekâ türlerinin bireydeki mevcut oranlarında da kendini gösterebilir. Görüyoruz ki Nebevi eğitim metodunda da söz konusu farklılıklara karşı kayıtsız kalınmamış, farklı yöntem ve teknikler vesilesi ile tüm zekâ türlerine yönelik uygulamalarda bulunulmuştur. Bu uygulamaları, Gardner'in kuramında yer verdiği zekâ türleri ile birlikte incelemek istiyoruz.

⁴⁴⁷ Baki Duy, “Güdülenme ve Bireysel Farklılıklar” , Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 532-533; Zeynep Avanoğlu Kızıltepe, **age.**, s. 131-132.

⁴⁴⁸ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 32.

⁴⁴⁹ Zeynep Avanoğlu Kızıltepe, **age.**, s. 131-132.

4.2.1. Hz. Peygamber'in Mantıksal/Matematiksel Zekâya Hitap Eden Uygulamaları

Matematik ile mantık arasında sıkı bir ilişki olduğu için Gardner her iki ismi de kullanmıştır. Gardner'e göre insanların sayısal hesaplamalar yapmaları, olaylar arasında neden sonuç bağlantısı kurmaları, tündengelim ve tümevarım gibi zihinsel işlemleri yapmaları, problemleri çözmeleri, eleştirel düşünceleri, olaylar arasında mantıksal bağlar kurmaları matematiksel/mantıksal zekâlarıyla alakalı işlemlerdir.⁴⁵⁰

Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah, rahmetini yüz parçaya ayırmıştır. Doksan dokuz parçasını kendi katında alıkoymuş, bir parçasını da yeryüzüne indirmiştir. İşte mahlûkatın birbirine merhameti, o bir parça rahmetten kaynaklanır...”⁴⁵¹ Yüce Allah'ın rahmetinin azametini izah etmek için Efendimiz (s.a.v.), sayılarla anlatımı tercih etmiştir. Akli selim bir insan, Allah'ın yüzde birlik rahmetinin, yeryüzündeki bütün varlıklara sevgi, şefkat ve merhamet noktasında kaynaklık ettiğini tefekkür ederse Rabbimizin sonsuz rahmetini idrak edebilir. Yine bir başka hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.v.) imanının yetmiş dereceden ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu derecelerin en yükseği lâ ilahe illallah demek, en aşağısı da insanlara zarar veren bir şeyin yoldan kaldırılmasıdır. Hayâ da bu derecelerden biridir.⁴⁵² Bu anlatımda da Hz. Peygamber sayılar vasıtasıyla kolay anlaşılır bir üslup tercih etmiştir.

Hz. Peygamber bazı hadislerinde de maddeli anlatımı tercih etmiştir. Örneğin; münafıklığın üç alâmetinin olduğunu belirtmiştir. Bunlar; konuştuğunda yalan söylemek, söz verince sözünde durmamak, kendisine emanet edilen şeye ihanet etmektir.⁴⁵³ Bu şekilde gruplandırılmış ve maddelendirilmiş anlatımlar da mantıksal zekâya hitap etmektedir.

Resulullah (s.a.v.)'ın zikrettiği pek çok hadis-i şerifte sebep-sonuç ilişkisine rastlamaktayız. Zira insanın hayatı anlamlandırmasında sebep-sonuç ilişkisi kaçınılmazdır. Özellikle mantıksal zekâ oranı yüksek olan bireyler; taklit, gelenek, görenek, örf ve adetlere bağlı olarak gerçekleştirdiğimiz davranışları sorgularlar ve olayların derununa inmek isterler. Ebû Said el-Hudrî (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Nebi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Dünya tatlıdır ve manzarası hoştur. Şüphesiz ki Allah sizleri orada halife kılacaktır ve nasıl

⁴⁵⁰ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 35-36.

⁴⁵¹ Buhârî, Edeb, 19 (H. No. 6000); Müslim, Tevbe, 4 (H. No. 17-19).

⁴⁵² Müslim, İman, 12 (H. No. 58).

⁴⁵³ Buhârî, İman, 23 (H. No. 33), Vesâya, 8 (H. No. 2749).

muamelede bulunduğunuza bakacaktır. O halde dünyadan ve kadınlardan sakının.”⁴⁵⁴ Efendimizin (s.a.v.) burada yer verdiği açıklama, “Allah’ın vücuda getirdiği nimetlerden sakınmamızı gerektirecek sebepler nelerdir?” sorusunun cevabını da içermektedir. Dolayısıyla sakındırılan durumun gerekçesiyle birlikte zikredilmesi, muhatabın mutmain olmasını sağlamaktadır.

Hz. Peygamber’in matematiksel zekâya hitap eden uygulamalarından bir diğeri ise kıyaslama yoluyla anlatımdır. Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivayet edilen şu hadis-i şerif bu bağlamda zikredilebilir: “Allah yolunda sarf ettiğin para, köle azat etmek için harcadığın para, fakire sadaka verdiğin para ve aile fertlerinin ihtiyaçları için harcadığın para var ya! İşte bunların içinde sana en çok sevap kazandıracak olanı, ailen için harcadığın paradır.”⁴⁵⁵ Allah Resulü burada sadakalardan en faziletli ve Allah katında en değerli olanı doğrudan söylemek yerine dört farklı kategoride zikrettiği sadaka çeşitleri arasında kıymet bakımından bir kıyaslama yaparak anlatımı tercih etmektedir.

Matematiksel zekâya yönelik uygulamalardan bir diğeri de muhatabı aklî muhakemelerde bulunmaya zorlamaktır. Bu bağlamda Muaz b. Cebel (r.a.) hadisini zikretmek yerinde olacaktır. Allah Resulü (s.a.v.), Muaz (r.a.)’ı Yemen’e vali olarak tayin eder. Yola çıkmadan evvel aralarında şöyle bir diyalog geçer:

- Ey Muaz! Sana bir dava getirdiklerinde ne ile hüküm vereceksin?
- Allah’ın kitabı (Kur’an-ı Kerim) ile hüküm veririm.”
- Ya Kur’an-ı Kerim’de açıkça bulamazsan? (Nasıl hükmedersin?)
- Peygamber (a.s.)’in sünneti ile hüküm veririm.
- Ya onda da açıkça bulamazsan? (Nasıl hükmedersin?)
- Kendi rey’im ile hüküm veririm.
- Allah’ın Resulünün elçisini muvaffak eyleyen Allah’a şükürler olsun.⁴⁵⁶

Muaz hadisi olarak bilinen bu rivayet, rey ile içtihat kapısını aralayan önemli bir nakli delildir. Nebi (s.a.v.)’nin hoşnutluğunu ifade etmesi, Muaz’ın içtihatla bulunarak hükmetmesine cevaz verdiğini göstermektedir. Bu hadis-i şerif, konumuz itibariyle bizlere de bazı mesajlar vermektedir.

⁴⁵⁴ Müslim, Rikâk, 1 (H. No. 99).

⁴⁵⁵ Müslim, Zekât, 12 (H. No. 39).

⁴⁵⁶ Tirmizî, Ahkâm, 3 (H. No. 1327); el- Müsned, XXXVI, s. 333, 382, 446.

İnsanların sorunları, yaşadıkları zaman ve mekâna göre değişim göstermektedir ki bu durum pek tabidir. Belirli bir zaman diliminde Arap kültürüne muvafık olarak nazil olan Kur'an-ı Kerim, bütün soruların cevabını veya bütün problemlerin çözümünü bulabileceğimiz bir kaynak değildir. Hadis-i şeriflerde de benzer durumla karşılaşmaktayız. Fakat bu durum, İslam'ın evrenselliğine halel getirecek bir faktör değildir. Zira İslam dini, insanı muayyen bir zaman dilimine hapseden ve yaşanan değişim ve gelişmeleri göz ardı eden bir anlayıştan uzaktır. Bu nedenledir ki Kur'an-ı Kerim; akıl etme, düşünme, bilgileri işleyebilme, idrak edebilme gibi insana has ulvî melekelerden sıkça bahsetmekte ve insanı insan kılan şeyin bu hasletler olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁷ O halde insan, karşılaştığı yeni durumlarla baş edebilme yetisine fitraten sahiptir. Söz konusu hadis-i şerifte de tam olarak anlatılmak istenen şey budur. İnsan, yeni problemler karşısında elindeki mevcut verilerden hareketle akli muhakemelerde bulunmalı, Kur'an ve sünnete muhalif olmayan çözümler bulmalı ve daima üretici olmalıdır.

4.2.2. Hz. Peygamber'in Sözel/Dilsel Zekâya Hitap Eden Uygulamaları

Bir kimsenin kendi diline özgü kavramları, sözcükleri ve cümleleri kurallarına uygun bir şekilde kullanabilmesi, hitabetinin düzgün olması sözel zekâsı ile alakalıdır. Sözel zekâsı kuvvetli olan bireyler anlatımda; mecazları, benzetmeleri, hikâyeleri, mizahı ve şiiri çok etkili bir şekilde kullanırlar. Farklı dilleri öğrenme hususunda yeteneklidirler. Açıklama ve ikna etme kabiliyetleri çok iyi olduğu için insanlarla kolay iletişim kurarlar. Ayrıca çok iyi dinleyicidirler. Genellikle tercih ettikleri öğrenme yöntemleri ise dinleme, yazma, okuma, konuşma gibi yöntemlerdir.⁴⁵⁸

Hitabeti güçlendirecek pek çok unsur vardır. Fesahat, belagat, samimiyet, ses tonlaması, jest ve mimikler bunlardan en önemlileridir. Kendisini “cevâmiu'l-keîm”⁴⁵⁹ vasfıyla tanıtan Allah Resulü az ve öz konuşur, gereksiz yere sözü uzatmayı sevmez ve bundan men ederdi. Hitabında gayet açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanırdı.⁴⁶⁰ Bu nedenle kendisi, “eblâğu'l-enbiya”dır. Peygamberler içerisinde en beliğ konuşandır. Konuşmaları samimi idi ve yapmacıklıktan uzaktı. “De ki ben yapmacık davrananlardan değilim.”⁴⁶¹ ayet-i celilesi de

⁴⁵⁷ Â'râf, 7, 179.

⁴⁵⁸ Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 35; Gülten Ülgen, *age.*, s. 28-29.

⁴⁵⁹ Buhârî, Cihat, 121 8 (H. No. 2977).

⁴⁶⁰ Ebû Dâvûd, İlim, 7 (H. No. 3654).

⁴⁶¹ Sâd 38/86.

bu durumu tescillemektedir. Konuşurken kelimelerini özenle seçerdi ve bu konudaki hassasiyetini şöyle dile getirmiştir: “İnsan, hiç ehemmiyet vermeden bir kelime irat eder, o kavli sebebiyle düşüşü yetmiş yıl sürecektir derin bir cehennem çukuruna yuvarlanır.”⁴⁶² Hz. Peygamber için hitabenin etkili ve güzel olması da önemlidir. “Güzel ve açık sözde büyüleyici bir güç vardır.”⁴⁶³ hadisini de bu görüşüne binaen irat etmiştir.

Resulullah (s.a.v.), konuşmalarında benzetmelere, kıssalara ve mecazlara sıkça yer verirdi. İyi ve kötü arkadaşı, güzel koku satan kimseyle körük çeken kimsenin haline benzetmesi;⁴⁶⁴ müminlerin birlik ve beraberliğini, bir binanın tuğlalarına⁴⁶⁵ veya bir vücuda benzetmesi;⁴⁶⁶ farz namazlarını eda eden kimsenin günahlarından arınışını, günde beş vakit nehirde yıkanıp temizlenen kimseye benzetmesi⁴⁶⁷ Hz. Peygamberin sünnetinden teşbihe dair verebileceğimiz örneklerin sadece birkaçıdır.

Geçmiş ümmetlerin kıssalarını konu alan fazlaca rivayet vardır. Yüz kişiyi öldüren adamın tövbesi,⁴⁶⁸ susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeği sulayan adamın bağışlanması,⁴⁶⁹ beşikte iken konuşan üç kişinin kıssası⁴⁷⁰ bunlardan bazılarıdır. Bütün bu örnekler, Nebevi eğitimde sözel zekâ kapasitesi yüksek olan muhataplar için etkili bir öğrenim sağlamaktadır.

Hz. Peygamber, kabiliyetini keşfettiği bazı sahabilere dil öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Zeyd b Sabit (r.a.) henüz çocuk yaşlardayken, sahabiler O’nu Resulullah’ın huzuruna götürürler ve şöyle derler: “Ya Resulallah! Bu çocuk Neccar oğullarındandır ve on sureden fazla ezberi vardır.” Bu durum Efendimizin (s.a.v.) çok hoşuna gider ve Zeyd (r.a.)’den Yahudilerin yazısını (İbranice’yi) öğrenmesini ister. Zira onların yazdıklarına güvenmemektedir. Zeyd (r.a.) İbranice’yi yaklaşık yarım aylık süre içerisinde öğrenir ve o günden sonra Yahudiler ile yapılan yazışmalarda Efendimize (s.a.v.) yardımcı olur. Bir başka rivayete göre de Hz. Peygamber, Zeyd (r.a.)’den Süryanice’yi öğrenmesini talep etmiştir.⁴⁷¹ Görüldüğü üzere Allah Resulü, Zeyd (r.a.)’in ezberinin kuvvetine dayanarak dil öğrenmeye olan kabiliyetini sezmiş ve O’nu yeteneği doğrultusunda yönlendirmiştir. Zeyd

⁴⁶² Tirmizî, Zühd, 10 (H. No. 2314).

⁴⁶³ Buhârî, Nikâh, 48 (H. No. 5146)

⁴⁶⁴ Buhârî, Zebâih, 31 (H. No. 5531), Büyü’, 38 (H. No. 2101).

⁴⁶⁵ Buhârî, Salât, 87 (H. No. 481).

⁴⁶⁶ Buhârî, Edeb, 27 (H. No. 6011).

⁴⁶⁷ Buhârî, Mevâkıt 6 (H. No. 528).

⁴⁶⁸ Müslim, Tevbe, 8 (H. No. 46).

⁴⁶⁹ Buhârî, Edeb, 27 (H. No. 6009).

⁴⁷⁰ Buhârî, Ehâdisü’l-Enbiyâ, 47 (H. No. 3436).

⁴⁷¹ Buhârî, Ahkâm, 40 (H. No. 7195); Tirmizî, İsti’zân ve’l-Âdâb, 22 (H. No. 2715).

(r.a.)’in kısa süre içerisinde İbraniceyi veya Süryanice’yi öğrenmesi de Hz. Peygamber’in tahmin ve teşhisinde ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir.

H. Peygamber, sahabilerin öğrendiklerini yazmaları hususunda olumlu tavır sergilemiş ve hatta bazen kendisi ricada bulunmuştur. Abdullah b. Amr b. As (r.a.), Resulullah’tan duyduğu her şeyi ezberleyebilmek için yazdığını, fakat Kureyş halkından bazılarının buna karşı çıktığını rivayet etmiştir. Allah Resulü ise Abdullah b. Amr b. As (r.a.)’a bunda bir sakınca olmadığını, yazmaya devam edebileceğini söylemiştir.⁴⁷² Yine bir başka rivayete göre de Hz. Peygamberin söylediklerini aklında tutamamaktan endişe eden Yemenli Ebu Şah isimli bir kişi, “Bunu bana yazın Ya Resulallah.” deyince Efendimiz (s.a.v.) yanındakilere “Ebu Şah için bunları yazın.”⁴⁷³ buyurur.

Bu başlık altında verilebilecek örneklerin çokluğu, Hz. Peygamber’in gönderilmiş olduğu Arap toplumunun özellikleriyle doğrudan alakalıdır. Zira Arap toplumunda şifahlilik geleneğinin etkisi ön plandadır. Okuma yazma oranı düşük olan bu toplumda sözlü kültür hâkimdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in eğitimde çoğunlukla sözel zekâyâ uygun uygulamaları tercih etmesi gayet tabidir.

4.2.3. Hz. Peygamber’in Görsel/Uzamsal Zekâyâ Hitap Eden Uygulamaları

Görsel zekâyâ sahip olan bir insan görsel dünyaya ait olan olay ve olguları tam olarak algılama yetisine sahiptir. Algıladığı nesneleri değiştirip biçimlendirerek yeni formlar üretebilir. Sımaları unutmama, yol bulma, ayrıntıları hatırlama, resim çizme ve çok hayal kurma gibi özellikleriyle dikkat çekerler. Genellikle çizerek, hayal ederek ve zihinsel objeler üreterek öğrenirler. Bir kimsenin görsel zekâyâ sahip olması için illa ki görmesi gerekmez. Âmâ olan bir kişinin de görsel zekâsı kuvvetli olabilir.⁴⁷⁴

Temsil (teşbih), görsel zekâyâ yönelik bir anlatım üslubudur. Betimlenen eşya, mekân, olay veya durum muhatabın zihnindeki form ve şemalarla bütünleşerek somutlaşır. Kur’an-ı Kerim’in sıkça kullandığı bu metodu, bir örnekle izah etmeye çalışalım.

⁴⁷² Ebû Dâvûd, İlim, 3 (H. No. 3646).

⁴⁷³ Buhârî, Lükata, 7 (H. No. 2434).

⁴⁷⁴ Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 36-37; Gülten Ülgen, *age.*, s. 28-29; Zeynep Hamamcı, “Öğrenmede Güncel Konular”, Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), *Eğitim Psikolojisi, içinde*, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 336.

*“İnkâr edenlerin amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet onun yanına vardığında orada hiçbir şey bulamaz, yanı başında sadece (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulur; Allah ise, onun hesabını eksiksiz görür. Allah hesabı çok çabuk görendir.”*⁴⁷⁵ Bu ayet-i celileyi okuyan kimse, genellikle kendisini bir kurgulamanın içerisinde buluverir. Kavurucu bir sıcaklık, adeta kor gibi yakan bir kum üzerinde bitmek tükenmek bilmeyen bir yolculuk ve uçsuz bucaksız bir çöl.. Saatlerce yürümekten takatsiz kalmış bacaklar, susuzluktan çatlamış dudaklar ve çaresiz bakışlar.. Sonra kurulan hayaller.. Akan su pınarları, şırıl şırıl su sesleri... İşte tamda o esnada önünde beliriveren bir şelale.. Anlatılmaz bir mutluluk ve oraya ulaşma emeli.. Nihayetinde ise yine bir hayal kırıklığı.. Söz konusu ayet-i celilede de görüldüğü gibi Yüce Allah'ın Kur'an'da kullandığı temsil metodu, özellikle hayal gücü gelişmiş olan görsel zekâ kapasitesi yüksek muhataplar için muhteşem bir anlatım üslubudur.

Teşbih (temsil) üslubu ile Hz. Peygamber'in sünnetinde de sıkça karşılaşmaktayız. “Kur'an'ı okumaya devam edin. Onun hafızadan kaçışı, bağından salınan devenin kaçışından daha hızlıdır.”⁴⁷⁶ hadis-i şerifini bu bağlamda ele alabiliriz.

Teşbih metodunun kullanılmasındaki asıl amaç, mücerret bir şekilde anlatılan olay veya durumun zihinde ve kalpte bırakamayacağı etkiyi, ortaya çıkarmaktır. Sözgelimi; bir şeyin zayıflığını ifade edebilmek için “örümcek ağı” metaforunu kullanmak, benzetme yapmaksızın gerçekleştirilen anlatımdan daha belîğ ve etkileyicidir.⁴⁷⁷ Teşbih metodu, hayal gücü vasıtasıyla muhataba uzak olanı yakınlaştırır, anlatımdaki kapalılıkları giderir, mücerretleri müşahhas kılar, manayı zihinde canlandır, deruni ve gaybi manalara ışık tutar.⁴⁷⁸

Hz. Peygamber, bazen de görsel zekâyâ yönelik olarak çizimlerle anlatımı tercih etmiştir. Cabir (r.a.)'ın yanında bulunduğu bir esnada Nebi (s.a.v.), yere uzunca bir çizgi çizer ve “Bu, Allah (c.c.)'ın yoludur.” buyurur. Sonra bu çizginin her iki tarafına da kısa kısa çizgiler çizer ve “Bunlar da şeytanın yollarıdır.” buyurur ve ortadaki çizgiyi işaret ederek şu ayet-i kerimeyi okur:⁴⁷⁹ *“İşte bu (İslam), benim dosdoğru yolum. O halde ona uyun. Başka yollara*

⁴⁷⁵ Nur 24/39.

⁴⁷⁶ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 23 (H. No. 5031).

⁴⁷⁷ Muhittin Uysal, Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler), **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 23 (2007), s. 85.

⁴⁷⁸ Ömer Çelik, **age.**, s. 15-16.

⁴⁷⁹ İbn-i Mâce, Mukaddime, (H. No. 11)

uymayın ki o yollar, sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırmasın. İşte Allah size bunlardan sakınasınız diye böyle emretti."⁴⁸⁰

4.2.4. Hz. Peygamber'in Bedensel/Kinestetik Zekâya Hitap Eden Uygulamaları

Bedensel zekâ; kişinin vücut kaslarını iyi kullanabilmesini ve vücut hareketlerinin koordinesini sağlar. Kinestetik zekâ sahibi bir insan, nesneleri kullanmakta zorluk yaşamaz. Konuşmalarında beden dilini, jest ve mimikleri çok iyi kullanırlar. Daha çok dokunarak öğrenmeyi tercih ederler. Ayrıca bu bireylerde, aktif katılım öğrenmeyi kolaylaştırır. Çünkü söylenenden çok yapılan şeylerden etkilenirler.⁴⁸¹

Resulullah (s.a.v.) da konuşmalarında beden dilini oldukça etkili kullanmış, jest⁴⁸² ve mimikleriyle⁴⁸³ konuşmasına canlılık kazandırmıştır.⁴⁸⁴ Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.), örtünme çağında olan bakire bir kızdan daha utangaçtı. Hoşlanmadığı bir şey gördüğünde yüzüne yansıyan ifadeden, sahabiler hoşnutsuzluğunu anlardı.⁴⁸⁵ Âişe annemizden rivayet edildiğine göre, bir gün evinde resimli bir perdenin asılı olduğunu görünce yüzünde hoşnutsuzluk ifadeleri belirmiş ve renkten renge girmiştir. Bunun üzerine perdeyi çekip koparmış ve şöyle buyurmuştur: "Âişe! Kıyamette insanlardan en şiddetli azaba uğrayacak olanlar, yaptıklarını Allah'ın yarattığına benzetenler olacaktır."⁴⁸⁶

Allah Resulü, konuşmalarını el hareketleri ile dikkat çekici hale getirirdi. "Ben ve yetimi himaye eden kimse, cennette şöylece beraber bulunacağız."⁴⁸⁷ hadisi şerifini irat ederken işaret parmağı ile orta parmağının arasını biraz aralayarak göstermiştir. Müminin diğer müminlere karşı durumunu, bir binanın birbirine kenetlenmiş tuğlalarına benzetirken iki elinin parmaklarını birbirine kenetleyerek göstermesi⁴⁸⁸ de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Resulullah'ın konuşması esnasında, elindeki veya etrafındaki nesnelerden faydalandığını da görmekteyiz. Bir Arefe günü, Resulullah (s.a.v.) ile Abdullah b. Abbas (r.a.), (Arafat'tan Müzdelife'ye) dönerlerken arkadan insanların bağrıış seslerini ve develerin böğürtüsünü

⁴⁸⁰ En'âm 6/153.

⁴⁸¹ Mehmet Zeki Aydın, *age.*, s. 37.

⁴⁸² Buhârî, Edeb, 36 (H. No. 6026); Tirmizî, İman, 8 (H. No. 2616).

⁴⁸³ Buhârî, Edeb, 72 (H. No. 6102); Tirmizî, Kader, 1(H. No. 2133).

⁴⁸⁴ İsmail Lütfü Çakan, *Dînî Hitabet*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017, s. 114-122.

⁴⁸⁵ Buhârî, Menâkıb, 23 (H. No. 3562), Edeb, 72 (H. No. 6102).

⁴⁸⁶ Müslim, Libâs, 26 (H. No. 91-92).

⁴⁸⁷ Buhârî, Edeb, 24 (H. No. 6005); Tirmizî, Birr, 14 (H. No. 1918).

⁴⁸⁸ Buhârî, Mezâlim, 6 (H. No. 2446).

duyan Hz. Peygamber, elindeki kamçıyla onlara işaret ederek “İnsanlar sakın olun. Acelecilik ile sevap kazanılmaz.”⁴⁸⁹ buyurur.

Hz. Peygamber’in kinestetik zekâya yönelik uygulamaları arasında demonstrasyon (gösteri) metodunun da önemi büyüktür. Allah Resulü, bu metot ile kendisini model alan ashâbının yaşayarak öğrenmelerine katkı sağlamıştır.⁴⁹⁰

4.2.5. Hz. Peygamber’in Müzikal Zekâya Hitap Eden Uygulamaları

Müzikal zekâ oranı yüksek olan bireylerde sese, ritimlerdeki ahenge, ses iniş çıkışlarına, müzik aletlerine karşı duyarlılık vardır. Ayrıca duydukları sesi taklit edebilme yetenekleriyle de dikkat çekerler.⁴⁹¹ Müzikal zekâ oranı yüksek bireyler için yeteneklerini destekleyici çalışmalar yapılmalı ve imkân dâhilinde öğrenme ortamlarında müziğe dair materyaller kullanılmalıdır.

Konumuz bağlamında İslam’ın müziğe bakış açısına kısaca değinilmesi yerinde olacaktır. Her ne kadar İslam âlimleri Kur’an-ı Kerim’in müziğe karşı tutumu hususunda ihtilaf etmişlerse de cumhurun görüşü; belirli ilkeler çerçevesinde icra edilen müziğin ve seslendirilen nağmelerin helal olduğu yönündedir. Bu görüşlerini destekleyen temel delillerden birkaçı şöyledir:

- “*Seslerin en fenası eşek sesidir.*”⁴⁹² Bu ayet-i celilenin mefhum-u muhalifine göre; çirkin sesin kötülenmesi, güzel sesin mübah ve helal olduğuna işaret etmektedir.
- “Cenâb-ı Hak, teganni ve yüksek sesiyle Kur’an okuyan bir peygambere kulak verdiği gibi hiçbir şeye kulak vermemiştir.”⁴⁹³
- “Kur’an’ı sesinizle süsleyiniz.”⁴⁹⁴

Sadece birkaçına değinilen deliller elbette ki bunlarla sınırlı değildir.⁴⁹⁵ Lakin konunun izahı açısından yeterli olacağı düşünülmektedir. Görüldüğü üzere ayet-i celileler ve hadis-i şerifler ile güzel ses övülmüş ve muhatabı teşvik edici bir üslup kullanılmıştır.

⁴⁸⁹ Buhârî, Hac, 95 (H. No. 1671).

⁴⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. bu eserin “Gösteri (Demonstrasyon) Metodu” başlığı.

⁴⁹¹ Zeynep Hamamcı, **age.**, s. 336; Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 38.

⁴⁹² Lokman 31/19.

⁴⁹³ Buhârî, Tevhid, 32 (H. No. 7482); Müslim, Müsâfirîn, 34 (H. No. 232-234).

⁴⁹⁴ Ebû Dâvûd, Salât, 8 (H. No. 1468).

⁴⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, **İslam Açısından Müzik ve Semâ**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 24-87.

H. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında da aynı tutumla karşılaşılmaktadır. Ebû Musa el-Eş'arî'nin okuduğu Kur'an-ı dinleyen Allah Resulü, "Ey Ebu Musa! Sana Davud (a.s.)'a verilen mizmarlardan bir mizmar verilmiştir."⁴⁹⁶ buyurarak onure edici iltifatlarda bulunmuştur. Farklı rivayetlerde de benzer şekilde iltifatları, Abdullah b. Kays için dile getirdiği görülmektedir.⁴⁹⁷

Bir başka rivayete göre de muhteşem bir sese sahip olan Abdullah b. Mesud (r.a.)'dan Kur'an okumasını istemiş ve O da buna şaşırarak ve "Ey Allah'ı Resulü! Kur'an sana indirildiği halde sana O'nu ben mi okuyacağım?" demiştir. Allah Resulü ise "Evet, O'nu dinlemek de hoşuma gider."⁴⁹⁸ buyurmuştur.

Allah Resulünün sesi güzel olan Bilal-i Habeşî için; "Erihnâ Ya Bilal! (Ey Bilal bizi ferahlandır.)" şeklindeki teşvikinden de anlıyoruz ki, H. Peygamber büyük bir manevi zevk içerisinde Bilal (r.a.)'i dinlerdi.⁴⁹⁹ Getirilen örnekler, Allah Resulünün güzel seste ruhani bir lezzet bulunduğunu ve bu konuda kabiliyetli sahabilerini taltif ve teşvik ettiğini göstermektedir.

Müzikal zekâ kapasitesi yüksek bireylerin bir özelliği de taklit edebilme ve duyduklarını olduğu gibi aktarabilme kabiliyetlerinin gelişmiş olmasıdır. Arap toplumunda gelişmiş olan sözlü kültürün etkisiyle bilgiler, şifahi yollar ile aktarılmaktaydı. Özellikle hadis rivayeti noktasında sahabiler; müşâfehe (ağızdan), müşâhede (H. Peygamber'in fiil ve tasviplerini görerek) ve sema' (H. Peygamber'den duymuş ya da onun fiillerini görmüş bir başka sahabiden işiterek) yoluyla bilgi aktarımında bulunmaktaydılar.⁵⁰⁰

Ümmî bir toplum için bilgi aktarımında yegâne yol müşâfehe yoludur. Dini koruma ve yayma görev ve şuuruyla hareket eden sahabe efendilerimiz, her daim H. Peygamber'den edindikleri bilgileri aktarma gayreti içerisinde olmuşlardır. H. Peygamber'in "Sözümü dinleyip belleyen ve bellediğini aynı şekilde başkalarına tebliğ edenin Allah yüzünü ağartsın."⁵⁰¹ şeklindeki teşviki de onların bu konudaki çabalarını artırmıştır. Ayrıca bu görevi hakkıyla ifa edebilmeleri adına Allah Resulü de ashabını hikmet ile eğitmiştir. Cümlelerinin çok uzun olmamasına özen göstermiş, tane tane konuşmuş ve hatta zaman

⁴⁹⁶ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 31 (H. No. 5048); Tirmizî, Menâkıb, 56 (H. No. 3855).

⁴⁹⁷ Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 34 (H. No. 235).

⁴⁹⁸ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 32 (H. No. 5049).

⁴⁹⁹ Süleyman Uludağ, **age.**, s. 81.

⁵⁰⁰ İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Edebiyatı**, İFAV Yayınları, İstanbul 2014, s. 27-28.

⁵⁰¹ Ebû Dâvûd, İlim, 10 (H. No. 3660).

zaman sözlerini üçer kez tekrarlamıştır.⁵⁰² Bu uygulamalar, nebevi eğitimde müzikal zekâ seviyesi yüksek olan muhatapların ihmal edilmediğinin delili niteliğindedir.

4.2.6. Hz. Peygamber'in Sosyal Zekâya Hitap Eden Uygulamaları

Sosyal zekâsı olan kişiler genellikle toplumdaki diğer insanlarla iyi ilişkiler kurabilirler. Kolayca iletişim kurabilirler ve insanların halinden anlarlar. İyi bir dinleyicidirler. Toplumla iç içe oldukları için insan sarrafı olurlar ve insanların olaylar karşısındaki tepkilerini az çok tahmin ederler. İnsanların sevinç ve mutluluklarını, acı ve hüznelerini empati yoluyla anlayıp yardımcı olmaya çalışırlar. Grup çalışmaları yapmaktan zevk alırlar. İnsanları organize etmekten ve onlarla işbirliği yapmaktan hoşlanırlar. Bu nedenle liderlik vasıfları ile ön plandadırlar. Sözel ve bedensel dili kullanma konusunda mahirdirler.⁵⁰³

Hz. Peygamber'in liderlik pozisyonu, insanlarla iletişimi, toplumla iç içe oluşu, etrafında daima dinleyici bir kitlenin bulunması, insanların sorunlarıyla birebir ilgilenmesi ve eşsiz hitabeti O (s.a.v.)'nin sosyal zekâ düzeyini fazlasıyla ortaya koymaktadır.

“İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.”⁵⁰⁴ “Sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de (gerçek anlamda) iman etmiş olamazsınız.”⁵⁰⁵ “Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir.”⁵⁰⁶ gibi pek çok hadis-i şerifte insanların birlik ve beraberliğe teşvik edilmesi, Hz. Peygamber'in sosyal zekâya hitap eden uygulamaları arasındadır.

Resulullah (s.a.v.) din kardeşliği vasfının gereği olarak müminlere, hasta ziyaretinde bulunmayı ve cenaze namazlarına iştirak etmeyi tavsiye etmektedir. Hatta bunları, “Müslümanın Müslüman üzerindeki hakları” bağlamında zikretmektedir.⁵⁰⁷ Bu vecibeler, beşerî ilişkilerin gelişmesinde, birlik ve beraberliğin kuvvetlenmesinde oldukça mühimdir. Hz. Peygamber'in bu yöndeki teşvik ve uygulamaları, ashâbın sosyal zekâ düzeyini artırmayı amaçlamaktadır.

⁵⁰² İsmail Lütü Çakan, **age.**, s. 29.

⁵⁰³ Mehmet Zeki Aydın, **age.**, s. 38-39.

⁵⁰⁴ Buhârî, Tevhid, 2 (H. No. 7376).

⁵⁰⁵ Müslim, İman, 22 (H. No. 93-94).

⁵⁰⁶ Tirmizî, İman, 12 (H. No. 2627).

⁵⁰⁷ Buhârî, Cenâiz, 2 (H. No. 1240); Müslim, Selâm, 3 (H. No. 4).

4.2.7. Hz. Peygamber'in İçe Dönük/Özsel Zekâya Hitap Eden Uygulamaları

Kişinin kendini tanıyabilme yeteneğidir. Kendisinin beceri ve yeteneklerini, olumlu ve olumsuz yönlerini, duygu ve arzularını, kuvvetli ve zayıf yönlerini bilme becerisidir. Bu kişiler kendini objektif olarak değerlendirip denetleyebilirler. İçsel zekâ kapasitesi yüksek bireyler, neyi nasıl başaracaklarını iyi bilirler.⁵⁰⁸ Kişisel zekâ, bireyin adeta bir gözlemci gibi kendi bilinç düzeyi hakkında bilgi sahibi olmasını sağlar. Bireyin kişisel özelliklerini ve bilinç düzeyini keşfetmesi, kendisine en faydalı olan öğrenme yolunu fark etmesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁰⁹

Kişisel zekâ kapasitesi yüksek olan bireyler, hangi öğretim yöntem ve tekniklerinin kendileri için elverişli olduğu hakkında bilgi sahibidirler ve öğrenmelerini kolaylaştıran metotlara yönelirler. Hz. Peygamber'in ashabı, okuma yazma oranının düşüklüğüne de bağlı olarak genellikle şifahi yolla öğrenmeyi tercih etmişlerdir. Hafızalarının kuvvetine ve berraklığına dayanarak Allah Resulünden işittikleri her bilgiyi belleklerinde saklamaya ve birbirlerine aktarmaya çalışmışlardır. Fakat bazı sahabiler bu konuda gerekli yetkinliğe sahip olmadıklarını düşündükleri için yazarak ezberleme yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim Abdullah b. Amr (r.a.) "Resulullah'tan duyduğum her şeyi ezberlemek maksadıyla yazıyordum."⁵¹⁰ rivayetinde bu durumu dile getirmiştir. Ebu Hureyre (r.a.) ise bir rivayetinde bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Nebi (s.a.v.)'nin ashabı içinde Abdullah b. Amr hariç, benden daha fazla hadis bilen (rivayet eden) kimse yoktur. Abdullah yazar, ben yazmazdım."⁵¹¹ Hadisçiler nezdinde muksirûndan kabul edilen her iki sahabe de hadis rivayeti noktasında oldukça özverili davranmışlardır. Ebu Hureyre (r.a.), hafızasının kuvvetiyle bu vazifeyi ifa ederken Abdullah b. Amr (r.a.), hafızasıyla birlikte yazma kabiliyetinden de faydalanmıştır.

⁵⁰⁸ Zeynep Avanoğlu Kızıltepe, **age.**, s. 130-144; Zeynep Hamamcı, **age.**, s. 334-337; Gülten Ülgen, **age.**, s. 28-29.

⁵⁰⁹ Leyla Küçükahmet, **age.**, s. 34-35.

⁵¹⁰ Ebû Dâvud, İlim, 3 (H. No. 3646).

⁵¹¹ Buhârî, İlim, 39 (H. No. 113).

SONUÇ

Eğitim, önemi günden güne artan bir kavramdır. İçinde bulunduğumuz bilgi çağının da gerektirdiği şekilde modern dünyanın en büyük yatırımları eğitim üzerine olmuştur. Bu alanda yapılan araştırmaları ve eğitimi iyileştirme çabalarını göz önünde bulundurduğumuzda meselenin ehemmiyeti gün yüzüne çıkmaktadır.

Eğitim otoriteleri, öğretim ortamlarını iyileştirme amacına yönelik çalışmalarının temelinde öğretmen ve öğrenci münasebetlerini ele almışlardır. Buna bağlı olarak ideal bir öğretim süreci için gerekli öğretim ilkeleri belirlenmiştir. Amaca dönüklük, açıklık, aktivite, seviyeye uygunluk, tedricîlik ve ekonomiklik ilkeleri ise zamanla ortak kabul halini almıştır. Esasında isimlerini zikrettiğimiz ilkeler, İslam eğitim anlayışında da varlığına şahitlik ettiğimiz temel niteliklerdir. Çalışmanın birinci bölümünde yer verilen söz konusu ilkeler, Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in öğretim ilkeleri ile mezc edilmiş bir şekilde açıklanmıştır. Günümüz eğitim sisteminin olmazsa olmazları olarak kabul edilmiş olan bu ilkelerin, İslam eğitim anlayışına mutabık olduğu görülmüştür.

Çalışmanın ana bölümünü oluşturan son bölümde ise özellikle 20. yüzyılda ortaya atılan öğretim kuramları ele alınmıştır. Pek çok öğretim kuramı olmakla birlikte çalışmamız davranışçı, bilişsel, sosyal öğrenme, yapılandırmacılık ve çoklu zekâ kuramları ile sınırlandırılmıştır.

Eğitim noktasında gösterilen bütün gayretlere rağmen istenilen seviyede başarıya ulaşılamamasının sebebi, ilahi bakış açısının yoksunluğu olarak tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak insan fitratının gerektiği gibi tanınmaması ve sadece müspet bilimlerin verileriyle hareket edilmesi, kuram tatbikçilerini zaman zaman yanılgıya ve başarısızlığa sevk etmiştir.

Davranışçıların insan olgusu üzerine yaptıkları yorumların hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen deneylere dayandırılması, öğrenme kavramını açıklama noktasında bazı noksanlıklara sebebiyet vermektedir. İnsanı ruhsal, zihinsel ve bedensel bütünlüğüyle ele almayan davranışçılar, sadece gözle görülebilir davranışları öğrenme olarak değerlendirmektedirler. Ayrıca öğrenmede önemli bir etken olan pekiştireç kavramına olması gerekenden farklı bir fonksiyon yüklemektedirler. Davranışçıların, pekiştireç olmaksızın davranışın kazanım haline gelmeyeceğine dair görüşleri, tek seferde pekiştireç olmaksızın kazanılan öğrenmeleri ve dolaylı yollar ile kazanılan öğrenmeleri açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. İslam eğitim anlayışında da önemli bir yere sahip olan pekiştireç kavramı, davranışın performansla dönüştürülmesi aşamasında oldukça etkilidir ve

Hız. Peygamber'in eğitiminde de zaman zaman pekiştireçlerden faydalandığı görülmektedir. Fakat bir davranışı öğrenmek ve hayata geçirmek için her zaman pekiştirece ihtiyaç yoktur. Nitekim bu konuda sahabe efendilerimizin Hız. Peygamber'den ilk kez gördüklerini veya duyduklarını anında hayatlarına tatbik etmelerine dair gösterilebilecek pek çok örnek mevcuttur.

Davranışçı kuramların yetersizliğinin farkındalığı ile Bandura, sosyal öğrenme kuramıyla bireyin öğrenmesinde etkili olan zihinsel süreçlere değinmektedir. O'na göre öğrenme, sadece gözle görülebilen davranışlar ile değerlendirilemez. Birey öğrendiği ve zihnine kodladığı bilgileri daha sonra da davranışa dönüştürebilir. Ayrıca bireyin öğrenmesi için doğrudan yaşantı şart değildir. Birey, model aldığı kimseleri gözlemleyerek de öğrenim gerçekleştirebilir. Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı, Hız. Peygamber'i model alan sahabilerin öğrenmelerini açıklamada önem arz etmektedir. Yüce Allah'ın Araplara kendi içlerinden bir elçi olarak gönderdiği Hız. Peygamber, onlar için eşsiz bir model olmuştur. Fakat sosyal öğrenme kuramının bir hususu açıklama konusunda yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bireyin bir kimseyi model alması için onunla ortak yaşantı alanlarının olması şart değildir. Şayet öyle olsaydı, asırlardır insanlara rehber olan peygamberlerin, sahabe efendilerimizin ve diğer örnek şahsiyetlerin modelliği açıklanamazdı.

Yeni bir yaklaşım olarak ele alınan yapılandırmacılık kuramı, eğitim öğretim sürecinin iyileştirilmesi adına bir takım öneriler sunmuştur. Öğretme ortamlarının bireyin bilgilerini yapılandırmasına yardımcı olacak şekilde hazırlanması ve öğretim programlarının bireye göre şekillendirilmesi yönündeki önerileri dikkate alınır niteliktedir. Bununla birlikte yapılandırmacı yaklaşım felsefi alt yapısında, din eğitim ve öğretimi açısından bazı problemler barındırmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşım, göreceli bir anlayışı ön plana çıkararak bireyden bağımsız ontolojik bir gerçekliğin varlığını reddetmektedir. Her bireyin doğrusunun gerçeklik olarak kabul edildiği yapılandırmacı yaklaşım, çoklu hakikatlerin onaylanmasını gerektirmektedir. Dini çoğulculuğu gündeme getiren bu anlayış, din mensuplarının kabul ettiği belli başlı hakikatleri izah etme hususunda da yetersiz kalmaktadır. Buna binaen tek Hakikat'in varlığına inanılan Müslüman bir ülkede, yapılandırmacılık kuramı esas alınarak bir öğretim programı hazırlamak mümkün görünmemektedir.

Bilişsel öğrenme kuramları ile son dönemlerde önem kazanmış olan çoklu zekâ kuramına baktığımızda ise Hız. Peygamber'in uygulamaları ile örtüşen yönlerinin çokluğu dikkat

çekmektedir. Özellikle geleneksel eğitim sisteminin eleştirilmesi neticesinde ortaya atılan yeni fikirler, öğrenciye ve öğretmene farklı pozisyonlar kazandırmaktadır. Öğrenci için belirlenen rol gereği derste tercih edilen öğretim yöntem ve teknikleri, öğrencinin aktivitesini sağlayıcı nitelikte olmalıdır. Günümüzde bu gayeye hizmet edeceği düşünülen pek çok öğretim yöntem ve teknikleri belirlenmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in uygulamalarında sıkça karşılaştığımız takrir, soru-cevap, tartışma, örnek olay inceleme, gözlem, gösteri gibi klasik yöntemler de halen önemini korumaktadır. Gördüğümüz kadarıyla söz konusu metotlar Hz. Peygamber'in uygulamalarında, günümüz eğitiminin beklentilerine cevap verir nitelikte kullanılmaktadır. Bir başka ifade ile Hz. Peygamber, günümüz eğitiminde tasvip edilmiş olan uygulamaların asırlar öncesinden uygulayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İmkânlar dâhilinde gerçekleştirmiş olduğu öğretim sürecinde klasik yöntemlerle dahi muhatabına aktif bir rol kazandırmış; onları düşünmeye, araştırmaya ve üretici olmaya sevk etmiş; daima muhatabına uygun uygulamaları tercih etmiştir. Günümüz teknolojisinden mahrum olan bir zaman diliminde eşsiz eğitimciliği ile yeniden bir toplum inşa eden Hz. Peygamber, eğitimde zirveyi yakalamış bir şahsiyet olarak halen günümüze ışık tutmaktadır. Bugün bazı Batılı eğitimcilerin de kabul ettiği üzere Allah Resulü, pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da harikulade bir rehberdir. Böylesine mükemmel bir eğitimcilik vasfı ile karşımızda duran ideal bir eğitimcinin niteliklerinin önemsenmemesi veya varlığının göz ardı edilmesi düşünülemez.

KAYNAKÇA

- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, yy. 2001.
- AKYÜZ Vecdi, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- ASİM EFENDİ, **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Pasifik Ofset, İstanbul 2014.
- ASLAN Recep, “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II/1 (2014), s. (223-241).
- AVANOĞLU KIZILTEPE Zeynep, **Öğretim (Eğitim Psikolojisine Çağdaş Bir Yaklaşım)**, İstanbul 2004.
- AY Mehmet Emin, **Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza**, Gül Yurdu Yayınları, İstanbul 2012.
- AYDIN Mehmet Zeki, **Din Öğretiminde Yöntemler**, Nobel Yayınevi, Ankara 2004.
- AYTAÇ Kemal, **Avrupa Eğitim Tarihi**, İFAV, İstanbul 1992.
- BACANLI Hasan, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yayınevi, Ankara 2003.
- BAŞARAN İbrahim Ethem, **Eğitim Bilimine Giriş**, Ekinoks Yayınevi, Ankara 2007.
- BAYRAKLI Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an**, Bayraklı Yayınları, 2002 İstanbul.
- BAYRAKTAR M. Faruk, “Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, 1 (1994), s. (97-107).
- BAYRAKTAR M. Faruk, **İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri**, İFAV, İstanbul 2015.
- BİLEN Mürüvvet, **Plândan Uygulamaya Öğretim**, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.

- BİLGİN Beyza ve SELÇUK Mualla, **Din Öğretimi**, Akid Yayıncılık, Ankara 1991.
- BOSSİNG Nelson Louis, **Orta Dereceli Okullarda Öğretim**, trc. N. Sarı, İstanbul 1955.
- BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru Tavkî'n-Necat, Dımeşk 2001.
- BUHÂRÎ, **Sahîhu Edebi'l-Müfred**, thk. Muhammed Nasırüddin el-Elbânî, Daru's-Sıddık, yy. 1997.
- BUYRUKÇU Ramazan, “Kur'an'a Göre İnsanın Özellikleri ve Hz. Peygamber'in Eğitim Uygulamaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (1997), s. (35-53).
- CÂNAN İbrahim, **Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2008.
- CİHANGİR ÇANKAYA Zeynep, “Davranışçı Öğrenme”, Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), **Eğitim Psikolojisi, içinde**, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (205-243).
- COŞKUN Selçuk, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı**, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum ty.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Da'vet”, **DİA**, T.D.V Yayınları, İstanbul 1994, IX.
- ÇAKAN İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, İFAV Yayınları, İstanbul 2014.
- ÇAKAN İsmail Lütfü, **Dînî Hitabet**, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.
- ÇAKIR Mehmet Ali, “Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi, içinde**, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (341-361).
- ÇAM Nusret, “İslam'ın Fıtrî (Doğuştan Gelen) Kabiliyetlere Bakışı”, **Diyanet Aylık Dergi**, 48 (1994).
- ÇELİK Ömer, **Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'an'da İnsan**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010.
- ÇELİKKAYA Hasan, **Eğitim Bilimlerine Giriş (Eğitimcilik ve Öğretmenlik)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2006.
- DAĞDEVİREN Alican, **Kur'an-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- DEMİR Bekir, **Hz. Peygamber ve Çocuk Eğitimi**, İnsan Vakfı, İstanbul 2002.

- DOĞAN Deniz, “Rahman Suresinde Tekrar eden Ayetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV/29 (2017), s. (265-283).
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, “Beyân”, **DİA**, T.D.V Yayınları, İstanbul 1992, IV.
- DURMUŞ İsmail, “İtnâb”, **DİA**, T.D.V Yayınları, İstanbul 1999, XIX.
- DUY Baki, “Güdülenme ve Bireysel Farklılıklar”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (506-546).
- EBÛ DÂVÛD Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünen-i Ebî Dâvûd**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut ty.
- EBÛ GUDDE Abdülfettâh, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Öğretim Metotları**, trc. Enbiya Yıldırım, Otto Yayınları, Ankara 2018.
- EL-ACLÛNÎ İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî, **Keşfü’l-Hafâ**, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire 1932.
- EL-ELMAÎ Zahir b. Awad, **Kur’an’da Tartışma Metotları**, trc. Ercan Elbinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.
- EL-KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an**, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, Kahire 1964.
- ER-RÂĞIB EL-İSFAHÂNÎ Ebû’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, **el-Müfradât fî Garîbi’l-Kur’an**, thk. Safvan Adnân ed-Dâvudî, Dâru’l-Kalem ed’Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut 1992.
- ERTÜRK Mustafa, “Çocuğun Dini Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Eğitimi”, **Marife Dergisi**, 2/II (2002), s. (53-79).
- ERTÜRK Selahattin, **Eğitimde Program Geliştirme**, Yelkentepe Yayınları, Ankara 1979.
- EŞ-ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî, **Fethu’l-Kadîr**, Dâru İbn-i Kesîr, Dımeşk-Beyrut 1994.
- EZ-ZERNUCÎ Burhaneddin, **Tâ’lîmü’l-Müteallim**, trc. Vehbi Yavuz, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa ty.
- FAHREDDİN ER-RÂZÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, **Mefâtihu’l-Gayb**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2000.

- FERSAHOĞLU Yaşar, **Kur'an'da Zihin Eğitimi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015.
- FİDAN Nurettin ve ERDEN Münire, **Eğitime Giriş**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1998.
- FİDAN Nurettin, **Okulda Öğrenme ve Öğretme**, Alkım Yayınevi, Ankara ty.
- GAZZÂLÎ Hücetü'l-İslam Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**, trc. Mehmet A. Müftüoğlu, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1989.
- GEZER Süleyman, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- GÜNGÖR Veyis, **Aktif Öğrenme Yöntemleri**, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Yayınları, Amsterdam 1993.
- HAMAMCI Zeynep, "Öğrenmede Güncel Konular", Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), **Eğitim Psikolojisi, içinde**, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (327-350).
- HAMİDULLAH Muhammed, **İslam Peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2011.
- HART Michael, **En Etkin 100**, trc. Mehmet Harmancı, Ekonomik Yayınlar, İstanbul 1994.
- HESAPÇIOĞLU Muhsin, **Öğretim İlke ve Yöntemleri: Eğitim Programları ve Öğretim**, Beta Basım Yayım, İstanbul 1997.
- İBN-İ HACER EL-ASKALÂNÎ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İBN-İ HİŞAM Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, thk. Mustafa es-Sekkâ vd., Şirketü Mektebeti ve Matbaatı Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihâ, Kahire 1955.
- İBN-İ HİŞAM Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991.
- İBN-İ KESÎR Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dîmeşkî, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, thk. Sami b. Muhammed Selâme, Dârün Tayyibetün Li'n-Neşri ve't-Tevzî', yy. 1999.
- İBN-İ MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünen-i İbn-i Mâce**, thk. Şuayb el-Arnâvût, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, yy. 2009.

- İBN-İ MANZUR Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdir, Beyrut 1993.
- KALKAN Melek, “Sosyal Öğrenme Kuramı”, Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (245-269).
- KANAD Halil Fikret, **Pedagoji**, Ulus Basımevi, Ankara 1937.
- KANDEMİR M. Yaşar, **Örneklerle İslam Ahlâkı**, Nesil Yayınları, İstanbul 1986.
- KAYA Alim, “Edimsel (Operant) Koşullanma”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (315-339).
- KAYA Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun 1998.
- KAYACAN Murat, **Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2013.
- KAYGUSUZ Canani, “Gestalt Kuramı ve Öğrenme”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (363-383).
- KENAN Emad, “İslam Eğitim Vizyonunda Bireysel Farklılıklar İlkesi”, trc. Ali Güngör, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, III/5 (2016), s. (217-223)
- KOCAÇINAR Muhip, **Genel Öğretim Metodu**, Arkın Kitabevi, İstanbul 1966.
- KOÇ Ahmet, **Kur'an'da Hz Muhammed ve Eğitim Misyonu**, Seçil Ofset, İstanbul 2003.
- KÖKSAL M. Âsım, **İslam Tarihi (Hz. Muhammed ve İslam Medine Devri)**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1978, I-III.
- KÖYLÜ Mustafa ve KOÇ Ahmet, **Klasik İslam Eğitimcileri**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2006.
- KUTUP Muhammed, **İslami Eğitim Metodu**, Beka Yayıncılık, İstanbul 2017.
- KÜÇÜKAHMET Leyla, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Nobel Yayınevi, Ankara 2001.
- MALİK B. ENES, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, **el-Muvatta**, Dâru'l-İhyâ et-Turâs el-Arabî, Mısır ty.
- MÂVERDÎ Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, thk. Mustafa es-Sekkâ, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1988.
- MÂVERDÎ, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, trc. Ali Akın, Temel Neşriyat, İstanbul 1982.

- MEVLÂNÂ Celâleddin-i Rûmî, **Mesnevî**, trc. Abdûlbâki Gölpinarlı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, Ankara 1983.
- MÜSLİM B. HACCAC Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Muhammed Fuad Abdûlbâki, İhyâu Turâs el-Arabî, Beyrut ty.
- NEDVÎ Seyyid Süleyman, **H. Muhammed (a.s.) Hakkında Konferanslar**, trc. Osman Kesioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1957.
- NESÂÎ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el Horosânî, **Sünen-i Nesâî**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslamiyye, Halep 1986.
- OĞUZKAN Ferhan ve ALAYLIOĞLU Ruşen, **Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü**, Arif Bolat Yayınevi, İstanbul 1968.
- OKTAY Ayla, URAL Ozana, ÖZTÜRK Cemil, UNUTKAN Özgül Polat, RAMAZAN Oya, TUZCUOĞLU Necla, ULUSER İNAN Nilgün, ZEMBAT Rengin, **Eğitim Bilimine Giriş**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007.
- ÖCAL Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, T.D.V, Ankara 1990.
- ÖYMEN H. Raşit ve ERKMAN N. Adil, **Genel Öğretim Metotları**, Maarif Basımevi, İstanbul 1958.
- ÖZBEK Abdullah, **Bir Eğitimci Olarak H. Muhammed**, Eser Yayınları, İstanbul 1994.
- ÖZDEMİR Veysel, **Modern Teoriler Açısından H. Muhammed'in Örnek Liderliği**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2014.
- ÖZTÜRK Mustafa, **Kur'an Dili ve Retoriği (Kur'an Metninin Dokusu Üzerine Tartışmalar)**, Kitâbiyat Yayınları, Ankara 2002.
- PALANCI Mehmet, "Bilişsel Öğrenme", Yaşar Özbay ve Serdar Erkan (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (271-308).
- SAVAŞ Behsat, "Yapılandırmacı Öğrenme", Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi**, içinde, Pegem Akademi, Ankara 2011, s. (439-462).
- SELÇUK Ziya, **Eğitim Psikolojisi**, Nobel Yayınevi, Ankara 2007.
- SENEMOĞLU Nuray, **Gelişim, Öğrenme ve Öğretim**, Pegem Akademi, Ankara 2010.
- SÖNMEZ Veysel, **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, Anı Yayıncılık, Ankara 2005.

- ŞAHİNLER Necmettin, **Kur'an'da Sembolik Anlatımlar**, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- ŞANVER Mehmet, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, X/1 (2001), s. (137-164).
- ŞANVER Mehmet, **Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2001.
- ŞEMİN Refia, **Karakter Formasyonu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- ŞENGÜL İdris, "Kıssa", **DİA**, T.D.V Yayınları, Ankara 2002, XXV.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Ed-Dahhâk, **el-Câmiu'l-Kebîr Sünen-i Tirmizî**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1998.
- ULUDAĞ Süleyman, **İslam Açısından Müzik ve Semâ**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- ULUSOY Ayten, GÜNGÖR Abide, AKYOL Köksal, SUBAŞI Güzin, ÜNVER Gülsen, KOÇ Gürcü, **Gelişim ve Öğrenme**, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.
- UYSAL Muhittin, “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 22 (2006), s. (33-58)
- UYSAL Muhittin, “Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 23 (2007), s. (73-105).
- ÜLGEN Gülten, **Eğitim Psikolojisi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1997.
- VARİŞ Fatma, **Eğitim Bilimine Giriş**, Sevinç Yayınevi, Ankara 1981.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Vahiy”, **DİA**, T.D.V Yayınları, İstanbul 2012, XXXXII.
- YAVUZ Yusuf Şevki, **Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983.
- YAVUZER Haluk, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.
- YAVUZER Yasemin, DEMİR Zekeriya, ÇALIŞKAN Mustafa, **Eğitim Psikolojisi Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yayınevi, Ankara 2006.
- YAZIR Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul ty.
- YILDIRIM Muhammed Emin, **Nebevî Eğitim Modeli Dâru'l-Erkâm (Vahyin İniş Sürecinde Şahsiyet Eğitimi)**, Siyer Yayınları, İstanbul 2012.

- YILDIRIM Zeki, **Kur'an'da Cedel Kavramı ve Yöntemi**, İFAV Yayınları, İstanbul 2012.
- ZENGİN Mahmut, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Yapılandırmacı Yaklaşım**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2017.

